

СОЁЛЫН ӨВИЙН

МЭДЭЭ, МЭДЭЭЛЭЛ

CULTURAL HERITAGE NEWS AND INFORMATION

СОЁЛЫН ӨВИЙН
ТӨВ

“СОЁЛЫН ӨВИЙН МЭДЭЭ, МЭДЭЭЛЭЛ” сэтгүүл 2011/1 №5

**Сэтгүүлийг үүсгэн
байгуулагч:**

Г.Энхбат

Соёлын өвийн төвийн захирал

Сэтгүүлийн зөвлөл:

Г.Энхбат

Соёлын өвийн төвийн захирал

З.Оюунбилэг

БСШУЯ-ны музей, түүх, соёлын өв хариуцсан ахлах мэргэжилтэн,
доктор (Ph.D)

Х.Цогтбаатар

ШУА-ийн харьяа Палеонтологийн төвийн лабораторийн эрхлэгч,
доктор (Sc.D)

Д.Цэдмаа

Олон улсын музейн зөвлөлийн Монголын үндэсний хорооны тэргүүн

Н.Жавзмаа

Байгалийн түүхийн музейн Эрдэм шинжилгээ, арга зүй, сан хөмрөг
хариуцсан тасгийн эрхлэгч

Зөвлөх:

Г.Гонгоржав

Монгол улсын соёлын гавьяат зүтгэлтэн, соёл судлаач

А.Батчулуун

Урлаг судлалын доктор, (Sc.D) профессор

Хэвлэлийн алба:

Б.Алтансүх

Соёлын өвийн төвийн програмист

П.Чинбат

Соёлын өвийн төвийн техникийн ажилтан

АГУУЛГА

ӨМНӨТГӨЛ

Мэндчилгээ	4
Г. Энхбат	

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Дэлхийд данстай Монгол өвийн жагсаалт нэмэгдсээр	5
Монгол үндэстний соёлын биет бүс өвийн ховор хосгүй төрөл зүйлс каталог хэвлэгдэв.	6
Боржигин найрын тухай баримтат кино бүтээв	6
С. Юндэнбат	
Ардын урлагийн их наадам	7
Д. Мөнгөнтуул	
Соёлын өвийн төвийн 2011 оны үйл ажиллагаа	8
Д. Нарантуяа, С. Чинзориг, Г.Туул	
Соёлын өвийг хамгаалах чиглэлээр “Энержи ресурс” компанитай хамтран ажиллаа	13
Ш. Энхтуяа	

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Эртний бунхны хамгаалалт	14
С.Чинзориг	
Даавуу, зөөлөн эдлэлийн гэмтэл сэргээн засварлалт	15
О. Оюунчимэг	
Танка зургийн сэргээн засварлалт	16
А. Мөнгөнцоож	
Уран зургийн гэмтлийн цэвэрлэгээ	17
Э. Батжаргал	
Соёлын өвийн төв, БНХАУ-ын Соёлын өвийн академийн хамтын ажиллагаа	18
М. Дэжид	

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Монгол улсын СББӨ, түүнийг өвлөн уламжлагчийн шинэчилсэн бүртгэлийн дүн	19
Г.Туул	
RSN 2.0 програм сайжруулалтаа (update) хийж байгаа эсэхийг шалгах	21
Б.Алтансүх	
Үзмэр, эд зүйлийн хэмжилтийн тухай	21
Ш. Энхтуяа	
Төмөр эд зүйлсийг сэргээн засварлахуй	26
С.Чинзориг	

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Шинэ эриний бэлгэдэл	29
С. Юндэнбат	
999 Морин хуурч Сүхбаатрын талбайд	30
Ө. Чулуунбаатар	
Бүлээний овооны гэрэлт хөшөөг авран хамгаалсан тухай	32
Б. Даваацэрэн	
Дуу хуурын өлгий Дундговь нутгаас гавъяат цолтон төрлөө	34
Ж. Насанжаргал	
“Дэлхийн дурсамж” өвийн жагсаалтад бүртгэгдсэн өвүүд /Алтан товч, Гаанжуур/	35
У. Сайнбаяр	

Соёлын дурсгалт өвийн жагсаалтад бүртгэгдсэн өвүүд /Орхоны хөндийн дурсгал/	36
Байгалийн дурсгалт өвийн жагсаалтад бүртгэгдсэн өв /Увс нуурын ай сав/.....	36
У. Сайнбаяр	
Цагаан салаа, бага ойгорын хадны зураг	37
М. Нямбат	
Туульч Чойсүрэнгийн 100 жил	38
Т. Баясгалан	
Ингэнд ботго авахуулах монгол зан үйл	39
Ю. Болдбаатар	
“Байгалийн үзмэрүүдийг цуглуулах арга зүй” сэдэвт сургалт семинар боллоо	41
Н. Жавжмаа	
Зонхов Богдын дүрийг сэргээв	42
Н. Жамбал	
Нүүдлийн соёл иргэншил ба археологийн судалгаа.....	44
Л.Эрдэнэболд	
МУИС-ийн археологи-антропологийн тэнхимээс 2011 онд “Дорнод монгол, археологи-антропологийн судалгаа” эрдэм шинжилгээний төслийн хүрээнд гүйцэтгэсэн археологийн хайгуул судалгааны тухай	47
Д. Түмэн	
МУИС-ийн Улаанбаатар их сургуулийн Археологийн тэнхимийн 2011 оны хээрийн судалгааны тухай	48
Э. Мижиддорж	
Монгол - Америкийн хамтарсан “Билүүт - Хотон нуурын хадны зураг бүхий цогцолбор дурсгалт газар” төслийн археологийн судалгааны тухай	50
Ж. Баярсайхан	
BRIEF IN ENGLISH	51
У. Сайнбаяр, Ц.Цолмон	

2011 онд хэвлэгдсэн соёлын өвийн холбогдолтой ном, зохиолууд

Монголын бурханы шашны урлаг
 Өвөрхангай аймгийн үл хөдлөх дурсгал
 Сэлэнгэ аймгийн үл хөдлөх дурсгал
 Сүхбаатар аймгийн үл хөдлөх дурсгал
 Монгол үндэстний соёлын биет бүс өв
 Монгол үндэстний соёлын биет бүс өвийн ховор хосгүй төрөл зүйлс
 “Ухаа худаг” уурхайн нөлөөллийн бүс болох Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сумын нутагт орших соёлын биет болон биет бүс өвийн судалгааны тайлан
 Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сумын нутаг дахь соёлын өв хамгаалах хөтөлбөр

МЭНДЧИЛГЭЭ

Уншигч Таны энэ өдрийн амрыг эрье

Энэхүү сэтгүүлээр дамжуулан Та бүхэнд манай улсад соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах чиглэлээр хийгдэж буй олон төрлийн үйл ажиллагааг танилцуулах, соёлын өвийг хамгаалах чиглэлээр ажиллаж буй бүх хүмүүст танин мэдэхүй, сургалт, арга зүйн мэдлэг боловсрол олгох зорилго тавин хэрэгжүүлж байгаадаа манай Соёлын өвийн төвийн хамт олон баяртай байна. Орон нутаг, мэргэжлийн байгууллагаас сэтгүүлийн дараагийн дугаарыг асууж сураглаж байгаа нь Та бүхэнд хүрч байгаагийн илрэл гэж үзэж байна.

Энэ удаагийн дугаарт монгол үндэстний соёлын биет бус өв, түүнийг хамгаалах талаар хийсэн бүртгэл судалгаа, соёлын биет бус өвийг ирээдүй хойч үедээ өвлүүлэн уламжлах, хамгаалах талаар хийж буй үйл ажиллагааны тухай болон музейн үзмэрийг сэргээн засварлахад шаардлагатай зарим арга зүй, соёлын өвийг хамгаалах чиглэлээр ажиллаж буй байгууллага, эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгүүдийн ажлын талаарх багц мэдээ зэргийг багтаалаа.

Сэтгүүлийн талаарх санал сэтгэгдлээ бидэнтэй хуваалцаж, хамтран ажиллана гэдэгт итгэж байна.

МОНГОЛЫН СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАДГАЛАХ, ХАМГААЛАХ, СУДЛАХ, СУРТАЛЧЛАХ ТАНЫ
АРИУН ҮЙЛСЭД ӨНДӨР АМЖИЛТ ХҮСЬЕ

СЭТГҮҮЛИЙН ЗӨВЛӨЛ

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

С.Юндэнбат

Соёлын өвийн төвийн хэлтсийн дарга

2011 оны 11 дүгээр сард Индонези улсын Бали хотод болсон ЮНЕСКО-гийн Соёлын биет бус өвийг хамгаалах Засгийн газар хоорондын чуулга уулзалтаас "Монгол лимбэчдийн уртын дуу хөгжимдөх уламжлалт арга барил-битүү амьсгаа"-г Яаралтай хамгаалах шаардлагатай соёлын биет бус өвийн ЮНЕСКО-гийн жагсаалтад бүртгэн тунхаглав.

Уг өвийг ЮНЕСКО-д нэр дэвшүүлэх тодорхойлолт, хэрэглэгдэхүүнийг бэлтгэхэд СУИС-ийн Ардын хөгжмийн тэнхимийн эрхлэгч, "Монголын Лимбэчдийн Холбоо"-ны тэргүүн лимбэч Ц.Цэвэгсүрэн, ХБК-ийн лимбэний багш Г.Нямжанцан, лимбэний ахмад багш Н.Жамбалжамц нарын бүрэлдэхүүнтэй мэргэжилтний баг

Алдарт лимбэч Л.Цэрэндорж, шавь Д. Энхтайван

болон Соёлын өвийн төв хамтран ажиллав.

Лимбэ хөгжим дэлхийн олон үндэстэн, угсаатанд түгээмэл дэлгэрсэн хөгжмийн зэмсэг юм. Эдгээрээс битүү амьсгаагаар лимбэдэх өвөрмөц давдагдашгүй арга барилыг зөвхөн монголчууд буй болгож, өвлөн хөгжүүлжээ. Битүү амьсгаа нь дорно дахины гүн ухааны эш онол дахь арга, билгийн шүтэлцээ, "мөнхдөх хийгээд тасархайтах" үйл явцын салшгүй нэгдлийг нотлон харуулж буй нэгэн

ДЭЛХИЙД ДАНСТАЙ МОНГОЛ ӨВИЙН ЖАГСААЛТ НЭМЭГДСЭЭР

жишээ болно. Битүү амьсгаа гэдэг нь амьсгалын нууц эргэлт юм. Амьсгаа авах, гаргах дараалсан үйлдэлд зохицсон амьсгалын эрхтэн системийн хэвийн горимыг зориудаар өөрчилж, амьсгаа авах, гаргах хоёр үйлдлийг зэрэгцүүлэн хийж, хийн урсгалын тасралтгүй үргэлжлэх битүү хэлхээ үүсгэж байгаад битүү амьсгааны урлагийн онцлог оршино. Лимбээр ардын, богинын болон уртын дууг тоглох явцад битүү амьсгааг маш цэвэрхэн, эгшгийг гуйвуулахгүйгээр авдаг, гаднаас нь харахад хэдийд хэрхэн амьсгаа авч буйг нь тэр бүр мэдэх аргагүй нууц байдагт битүү амьсгааны ид шид оршино.

Лимбэ бол монгол уртын дуутай ая хамсардаг хөгжмийн гол зэмсгийн нэг. Морин хуур, лимбэ хоёр уртын дууны уужим тэнүүн айзам, уран тансаг хээ угалзыг төгс илэрхийлж чаддаг, уртын дуучинд бат түшиг болж өгдгөөрөө онцлог юм. Лимбэний битүү амьсгаа нь уртын дуучны хоолойг дэмжин хамсарч, амьсгал авах үед нь аягшиг таслахгүй барьж байхад зохицсон өвөрмөц арга барил юм.

Битүү амьсгаагаар лимбэдэх уран чадварыг өмнөх үеэсээ өвлөн XX зуунд буухиалж, XXI зуунтай залгуулахад нэрт лимбэч Алдарт гавьяат хөгжимчин Л.Цэрэндорж, Л.Маам, МУГЖ М.Дорж нар түүхэн үүрэг гүйцэтгэсэн билээ. Ахмад үеийн лимбэчдийн халааг авсан дунд үеийн төлөөлөл нь лимбэч багш Д.Энхтайван, МУГЖ М.Бадам, МУГЖ Галсантогтох, МУГЖ Ө.Батжаргал нар юм. Монголчууд битүү амьсгааг олж нээсэн төдийгүй сурах арга зүйг нь боловсруулсан гавьяатай.

Лимбэний битүү амьсгааны уламжлалыг мэргэжлийн сургалтын хөтөлбөр, агуулгад тусгах үндэс суурийг анхлан тавьсан хүн бол алдарч лимбэч Л.Цэрэндорж агсан юм.

Лимбэний битүү амьсгааг төгөлдөр эзэмшсэн эдгээр лимбэчдийн шавийн шавь нар эдүгээ эл уламжлалыг залган өвлөж яваа болно. Гэхдээ битүү амьсгаагаар лимбэдэх ардын

МУГЖ лимбэч Ө.Батжаргал

уламжлалыг өвлөсөн эдгээр лимбэчдийн тоо гарын арван хуруунд багтахар цөөн байгаа нь энэ өвийн ирээдүйд сэтгэл түгших шалтгаан болж буй юм. Лимбэ хөгжмийн мэргэжлийн сургалт эдүгээ Улаанбаатар хот дахь Соёл, урлагийн их сургууль, Хөгжим бүжгийн коллеж, Завхан аймаг дахь Хөгжим бүжгийн коллежид тус тус явагдаж байна.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

МОНГОЛ ҮНДЭСТНИЙ СОЁЛЫН БИЕТ БУС ӨВИЙН ХОВОР ХОСГҮЙ ТӨРӨЛ ЗҮЙЛС КАТАЛОГ ХЭВЛЭГДЭВ

СББӨ, түүнийг өвлөгчдийн бүртгэл-мэдээлэл, Үндэсний болон ЮНЕСКО-гийн жагсаалтад бүртгэгдэж, “дэлхийд данстай болсон өв”-үүдийн тухай олон нийтэд мэдээлж, сурталчлах зорилгоор “Монголын үндэсний СББӨ-ийн ховор хосгүй төрөл зүйлс” цомгийг ЮНЕСКО-гийн МҮК, БСШУЯ-ны харьяа Соёлын өвийн төвөөс эрхлэн англи, монгол хэлээр хэвлэн гаргав. Цомогт Монгол Улсаас ЮНЕСКО-гийн “Хүн төрөлхтний Төлөөллийн жагсаалт”-д бүртгэгдсэн 5 өв, “Яаралтай хамгаалах шаардлагатай соёлын

биет бус өвийн дэлхийн жагсаалт”-д бүртгэгдсэн 4 өв, “Дэлхийн Баримтат өвийн жагсаалт”-д бүртгэгдсэн 2 өвийн танилцуулга, Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайдын 2010 оны 03 дугаар сарын 5-ний өдрийн 293 дугаар тушаалаар шинэчлэн баталсан “Соёлын биет бус өвийн Төлөөллийн Үндэсний жагсаалт”, “Яаралтай хамгаалах шаардлагатай СББӨ-ийн Үндэсний жагсаалтад бүртгэгдсэн 88 төрөл зүйлсийн товч танилцуулга, БСШУ-ны сайдын тушаалаар “СББӨ-ийг ур чадварын өндөр түвшинд өвлөсөн Монголын билиг авьяастнуудын улсын жагсаалт”-д бүртгэгдсэн 100 авьяастны товч намтар, гэрэл

зургийг нийтлэв.

Уг цомгийг СББӨ-ийн Ази, Номхон далайн бүсийн төв (ICHCAP)-тэй хамтран хэрэгжүүлсэн “Монгол Улсын Төлөөллийн болон Яаралтай хамгаалах шаардлагатай Соёлын биет бус өвийн Үндэсний жагсаалт, Бүртгэл-мэдээллийн санбүрдүүлэх” төслийн хүрээнд ЮНЕСКО-гийн Монголын Үндэсний Комисс, Соёлын өвийн төв эрхлэн гаргав.

БОРЖИГИН НАЙРЫН ТУХАЙ БАРИМТАТ КИНО БҮТЭЭВ

Алив угсаатны хурим, найр нь тухайн ард түмний хэв заншил, аманбилгийг цогцбайдлаарагуулж, язгуур шинжийг нь бат тогтвортой хадгалж үлдсэн байдаг учраас

хэдэн зууны өмнөх монголын нүүдэлчдийн давтагдашгүй ертөнцийн зурвас хэсгийг монгол найрын зан үйлээс харж болох юм. Соёлын өвийн төвийн Биет бус өв хамгаалах хэлтсээс Боржигин уртын дуу, Боржигин халхын айраг, найрын зан үйлийг хойч

үед өвлүүлэх, олон нийтэд сурталчлах зорилгоор “Боржигин найр” баримтат кино бүтээв. Түүх сурвалжид “Гүүний сүүгээр цэнгэгч ард зон” хэмээн тэмдэглэгдсэн монголчуудын айраг, найрын ёс уламжлалыг гадаад ертөнцөд танилцуулахад дөхөмтэйг бодож уг киног монгол, англи тайлбар бүхий хоёр хувилбартай хийлээ. Уг кино зургийг Цагаагчин төмөр туулай жилийн намрын эхэн сарын шинийн гуравны билигт сайн өдөр Дундговь аймгийн Цагаандэлгэр сумын 3 дугаар багийн малчин Г.Отгонгэрэл, Т.Сосорбарам, Г.Жадамба нарын хот айлд авлаа. Кино бүтээгчид уг бүтэлдээ Боржигин Цэцэн вангийн хошууны түүх уламжлалыг бүхэлд нь сөхөн харуулах зорилго тавиагүй бөгөөд

өнөөгийн цаг үед боржигины тал нутагт ёслож буй шинэ гэрийн найрын үйл явцыг гоёчилж зохиомжилсон зүйлгүйгээр дэлгэн үзүүлснээрээ онцлог болов.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Д.Мөнгөнтуул

Соёл, урлагийн хорооны Соёл, урлагийн хэлтсийн дарга

АРДЫН УРЛАГИЙН ИХ НААДАМ

Монгол Улсын Их хурлаас 2001 онд батласан “Соёлын өвийг хамгаалах тухай” хуульд “Соёл, шинжлэх ухааны асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллага нь соёлын биет бус өвийг өвлөн тээгчдийн авьяас билгийг хөгжүүлэх, түгээн дэлгэрүүлэх, сурталчлах, билиг авьяастныг тодруулах зорилгоор 5 жил тутам улсын хэмжээнд Ардын урлагийн их наадмыг зохион байгуулж байх”-аар хуульчилсан юм. 2011 онд зохиогдсон ардын урлагийн ээлжит их наадм Ардын хувьсгалын 90, Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалын 100, Их Монгол улс байгуулагдсаны 805, Хүннү гүрэн байгуулагдсаны 2220 түүхт ойнуд давхацсан жилд зохиогдсоноороо онцлог юм.

Наадмыг зохион байгуулах ажлыг Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Соёл, урлагийн хороо хариуцаж, наадмын удирдамж, аргачлал, түүнд заасан соёлын биет бус өв ардын уламжлалт урлагийн төрөл, зүйлийг сум, баг, дүүрэг, хороо хамт олон бүрт бүрэн хүргэж, ач холбогдолыг нь таниулан ойлгуулж, түгээн сурталчлах ажлыг их наадмыг зохион байгуулах салбар хороодоор дамжуулан хүргэн бүх шатны шалгаруулалтыг мэргэжлийн нэг багаар гүйцэтгүүлж, газар дээр нь бодит үнэлгээ өгч ажиллав.

Их наадмын I шатны шалгаруулалт 2011 оны 1-4 дүгээр сард баг, сум, аймаг, дүүргийн

дугаар сарын 02- ны өдөр тус тус явагдсан. 6 дугаар сарын 29-ний өдөр Сүхбаатарын талбай, Эзэн богд Чингисхааны хөшөөний өмнөх хүндэтгэлийн тавцнаа Их наадмын Нээлтийн ёслолыг хийж, Улсын Их Хурлын дарга Д.Дэмбэрэл, Их наадмыг зохион байгуулах хорооны дарга Б.Лхагвасүрэн нар үг хэлж, нутаг нутгийн авьяастнууд ардын

Баян-Өлгий, Хэнтий аймаг /тус бүр 3 сая төгрөг, цом/, дэд шагналыг Баянзүрх дүүрэг, Өмнөговь, Ховд аймаг /тус бүр 2 сая төгрөг, цом/, тусгай шагналыг Өвөрхангай, Баянхонгор /тус бүр 1 сая төгрөг, цомоор/ тус тус шагнагдсан юм.

Их наадамд оролцсон ардын авьяастнуудаас “Соёлын тэргүүний ажилтан”

урлагийн гайхамшигийг илтгэн, ая дууны мэндчилгээ дэвшүүлсэн юм.

Их наадмын анхан шатны шалгаруулалтад ардын урлагийн 20 шахам төрөл, 60 гаруй зүйлээр 65000 гаруй авьяастан хамрагдсанаас бүсийн хэмжээнд 1500 гаруй авьяастан, III шатны буюу төгсгөлийн шатанд 820 авьяастан шалгаран оролцжээ. Их наадмын явцаас ардын дуу, ардын хөгжим, бийбиелгээ, хөөмэйнтөрөл зүйлийг өвлөн уламжлах үйл явц зохих түвшинд, тууль, цуур, үлгэр домог, аман яриа, тоглоом наадгай, уламжлалт зан үйлийн төрөл, зүйлс мартагдаж гээгдэх эрсдэлтэй байгаа нь ажиглагдсан юм.

Их наадмыг зохион байгуулахад гаргасан амжилтаар тэргүүн дээд шагналыг Төв аймаг /4 сая төгрөг, цом/, тэргүүн байрыг

цол тэмдгээр 8, БСШУЯ-ны жуух бичгээр 28, “Тэргүүний ардын авьяастан” 57, алт, мөнгө хүрэл медалиар 167, Хүүхдийн төлөө газрын “Авьяас” медалиар 10 авьяаслаг сурагчийг шагнав. Ардын урлагийн их наадмын нээлт болон хаалтын үйл ажиллагаа, I, II шатанд шалгарсан төв, орон нутгийн ардын авьяастнуудын үр чадвар, урын санг нийт 51 цагийн видео бичлэгээр баримтжууллаа.

Мөн ардын урлагийн их наадмын удаа дараа оролцон амжилт үзүүлж, монгол үндэстний язгуур өв соёлыг сурталчлах, өвлүүлэхэд гарамгай амжилт үзүүлсэн Рэнцэнгийн Даваажав (Ховд аймгийн Чандмань сум, хөөмэйч), Үлэмжийн Зинаметр (Увс аймгийн Тариалан сум, бийч), Түмтийн Хорлоо (Ховд аймгийн Алтай сум, бийч),

хэмжээнд, II шатны шалгаруулалт 4, 5 дугаар сард бүсийн хэмжээнд, III шатны шалгаруулалт Улаанбаатар хотод 6 дугаар сарын 28-наас 7

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Дашийн Гомбожав (нийслэлийн Чингэлтэй дүүргийн уран сийлбэрч), Дашдоржийн Цэрэндаваа (Ховд аймгийн Чандмань сум, хөөмэйч, УГЗ), Лувсангийн Балдан (нийслэлийн Чингэлтэй дүүрэг, хуучирч), Гомбын Оргой (Өмнөговь аймгийн Мандал-Овоо сум, ерөөлч, СГЗ). Авирмэдийн Балдандорж (Ховд аймаг, Жаргалант сум, туульч) эдгээр авьяастнуудыг их наадмын хүндэт зочноор урин оролцууллаа.

Ардын урлагийн их наадмыг ийнхүү амжилттай зохион байгуулсан нь соёлын биет бус өвийн хадгалалт хамгаалалт, өвлөн уламжлагч-авьяас билэгтнүүдийн ур чадварын өнөөгийн түвшин, олон улсын холбогдох конвенциудын хүрээнд Монгол Улс хүлээсэн үүргээ хэрхэн биелүүлж буйг дүгнэн цэгнэх боломжийг олгосон үндэсний хэмжээний томоохон үйл явдал боллоо.

СОЁЛЫН ӨВИЙН ТӨВИЙН 2011 ОНЫ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

БИЕТ СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ХЭЛТЭС

Тус хэлтэс нь музейн үзмэр болон хөдөө хээр орших үл хөдлөх дурсгалыг бүртгэх, улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх үйл ажиллагааг улсын хэмжээнд зохион байгуулан ажилладаг. Төрөөс соёлын өвийг хадгалж хамгаалахад авч хэрэгжүүлж байгаа арга хэмжээнүүдийн нэгд түүний бүртгэх, мэдээллийн сан бүрдүүлэлтийг сайжруулахад чиглэгдэж байна. Сүүлийн жилүүдэд улсын болон аймгийн музейнүүд үзмэрийн бүртгэлийг цахим хэлбэрт шилжүүлэх ажлууд хийгдэж эхэлсэн.

Соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд төрийн өмчлөлийн музейнүүд, зарим нэг эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, үндэсний номын сангийн үнэт фонд зэрэг газруудад хадгалагдаж байгаа соёлын өв дурсгал, музейн үзмэрийн бүртгэлийг хүлээн авч байна. 2011 оны байдлаар улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд нийтдээ 34832 дэсийн 48125 үзмэр бүртгэгдсэн байна. (2011 оны 12-р сарын эхний байдлаар) Энэ онд шинээр байгуулагдсан Хөшөө цайдам музей (Архангай аймгийн Хашаат сум), Хархорум музей (Өвөрхангай аймгийн Хархорин сум) -нүүд тус сангийн цахим сүлжээнд нэгдэн үзмэрийн бүртгэлээ ирүүлж эхлээд байна.

Музейн үзмэрийн бүртгэлийг тоон системд шилжүүлж эхэлсэн нь соёлын өвийн бүртгэн баримтжуулж, мэдээллийн сан бүрдүүлэхэд эерэг үр дүн гарч байгаа хэдий ч зохих хэмжээнд хүрч чадахгүй байна. Үзмэр, эд өлгийн зүйлийг музейд анх хүлээж авахдаа түүний талаарх түүх, намтар холбогдох мэдээ баримтыг дутуу дулимаг бүрдүүлэх, судалгаа шинжилгээний ажлын үр дүнг бүртгэлд тусгагдаагүй байх зэрэг нь үзмэрийг бүртгэн баримтжуулалтад нөлөөлж байна. Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль, музейн үйл ажиллагаанд тавигдах стандарт, музейн дүрэм зэрэг холбогдох хууль, дүрмийн заалтуудыг хэрэгжүүлэн, музейнхээ бүртгэл-мэдээллийн сангийн үйл ажиллагааг сайжруулахад идэвх санаачилга дутагдаж байгаад музейнүүд анхаарч ажиллах шаардлагатай байна.

Музейн сан хөмрөгийн 2007 оны улсын тооллогын үр дүнгийн мөрөөр авч хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөлтөд тусгагдсан “Монголын музейн үзмэрүүдийн гэрэл зургийн цомог, цахим каталог”-ийг хийх ажлыг 2010 оноос эхлэн зохион байгуулан ажиллаж байгаа билээ. Энэ хугацаанд 34 музей, 2 эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, 3 сүм хийдэд хадгалагдаж байгаа 5339 түүх, соёлын хосгүй үнэт болон шилдэг үзмэрийн үзмэрийг гэрэл зургаар баримтжуулан авч, тодорхойлолт мэдээллийг бэлтгэлээ.

Цахим каталоги нь www.eheritage.mn гэсэн соёлын өвийг хадгалж хамгаалах, олон нийтэд сурталчлах зорилготой соёлын өвийн мэдээллийн нэгдсэн сайт юм. Энэхүү www.eheritage.mn домайн нэрийн дор www.movable.eheritage.mn www.immovable.eheritage.mn www.intangible.mn гэсэн соёлын биет болон биет бус өвийн мэдээллийн төрөлжсөн цахим хуудас байна.

Түүх, соёлын хөдлөх дурсгалын www.movable.eheritage.mn сайт нь музейн үзмэрийн бүртгэлийн “RCH” бүртгэлийн програмтай уялдаж ажиллах ба музейгээс уг програмд үзмэрээ бүртгэсэн тохиолдолд тухайн үзмэрийн мэдээллийг энэхүү сайт руу оруулах юм. Тус сайтад одоогийн байдлаар түүх, соёлын хосгүй үнэт зэрэгэлийн дурсгалуудын мэдээллийг оруулаад байна. Цаашдаа улсын болон аймгийн музейн сан хөмрөг дэх шилдэг үзмэрүүдийн талаарх мэдээллийг оруулах ажил хийгдэнэ.

2011 онд Улсын бүртгэл-мэдээллийн санд бүртгэгдсэн, манай улсын музей, сүм хийд зэрэг газруудад хадгалагдаж байгаа Монголын анхдугаар Богд Өндөр гэгээн Занабазарын эдэлж, хэрэглэж байсан эд зүйлсийн талаарх бүртгэл, мэдээллийг нэгтгэн Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн дагуу БСШУЯ-ны дэргэхэд Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг зэрэглэл, үнэлгээг тодорхойлох мэргэжлийн зөвлөлд санал оруулсан.

Мэргэжлийн зөвлөлийн саналын дагуу Монгол Улсын Засгийн газраас 2011 онд Өндөр гэгээний эдэлж,

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

хэрэглэж байсан 16 эд зүйлсийг монголын түүх, соёлын хосгүй үнэт дурсгалт зүйлийн зэрэглэлд нэмж батласан байна. Одоогийн байдлаар Засгийн газрын шийдвэрээр улсын хэмжээнд 609 дурсгал хосгүй үнэт зэрэглэлд батлагджээ.

Бүртгэл-мэдээллийн сангийн бүрдүүлэлтийг сайжруулах, соёлын өвийг бүртгэх арга зүйн зөвлөмжөөр хангахад 2011 оны долоодугаар сард Өвөрхангай, Баянхонгор, Говь-Алтай, Ховд, Баян-Өлгий, Увс, Завхан зэрэг аймгийн музейнүүд дээр биечлэн очиж "Музейн соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн сангийн үйл ажиллагааг боловсронгуй болгох нь" сэдэвт сургалтыг зохион байгууллаа.

Музейн бүртгэл-мэдээллийн санд цуглагдсан соёлын биет болон биет бус өвийн бүртгэлийг цаасан болон цахим хэлбэрээр хадгаламжийн нэгж үүсгэн товъёогжуулах, архивлан хадгалах, бүртгэлийн RCH програмд оруулсан мэдээлэлд боловсруулалт хийх, мэдээллийн сан бүрдүүлэх, үзмэрийг хадгалж хамгаалах тухай хичээлүүдийг Соёлын өвийн төвийн захирал Г.Энхбат, мэргэжилтэн Б.Алтансүх, Ш.Энхтуяа, Г.Түүл, сэргээн засварлагч Д.Нямдорж нар зааж, музейн ажилтнуудыг мэргэжил, арга зүйгээр хангасан байна.

"Музейн соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн сангийн үйл ажиллагааг боловсронгуй болгох нь" сэдэвт сургалт - Ховд аймгийн музей

Тус хэлтсийн үйл ажиллагааны нэг томоохон хэсэг нь улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалуудыг бүртгэх явдал юм. Монгол улсын Сангийн сайд, Боловсрол, Соёл, Шинжлэх ухааны сайд, Мэргэжлийн хяналтын асуудал эрхэлсэн сайдын 2006 оны 09-р сарын 27-ны өдрийн 299/324/111 тоот хамтарсан тушаалаар "Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйл болох булш, хиргисүүр, хадны зураг, бичээс, хөшөө чулуу, сүм хийд, түүний үлдэгдэл, эртний хотын туурь, түүхт овоо суврага зэргийг бүртгэн тоолох" ажлыг 2008-2015 онуудад зохион байгуулан ажиллаж байна.

2011 онд өмнөх жилүүдэд хийгдэж ирсэн үл хөдлөх дурсгалуудыг бүртгэх, тоолох ажлыг үргэжлүүлэн Өвөрхангай аймаг, Дундговь зэрэг аймгуудын нутаг дэвсгэрийг хамрууллаа.

Өвөрхангай аймгийн нутагт 2 удаагийн (2010-2011 онд) хээрийн шинжилгээний анги зохион байгуулж 19 сумын нутагт нийт 10290 км зам туулан 318 дурсгалт газрын 6000 гаруй нэгж ширхэг дурсгалыг давтан болон шинээр олж бүртгэн, тэдгээрийг 12963 ширхэг дижитал гэрэл зураг, 288 ширхэг негатив хальсны зураг, 31 гар зураг, 245 минутын дүрс бичлэгээр тус тус баримтжуулсан байна.

2011 оны 9 дүгээр сарын 09-нөөс 10 дугаар сарын 14-нийг хүртэлх хугацаанд Дундговь аймгийн 15 сумын нутагт нийт 6500 орчим км аялж нийт 300 орчим дурсгалт газрыг улсын бүртгэлд бүртгэн авч тэдгээрийг 230 орчим минутын дүрс бичлэг, 360 орчим кадр хальсны зураг, 7000 гаруй дижитал гэрэл зургаар баримтжуулсан байна.

Өвөрхангай, Дундговь аймгуудад ажилласан судалгааны багт үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн Б.Даваацэрэн, П.Чинбат, М.Нямбат, жолооч Б.Эрдэнэчимэг нар болон дээрх аймгуудын Боловсрол соёлын газрын мэргэжилтэн, музейн ажилтнууд хамтран ажиллалаа.

Бүртгэл тооллогод хамрагдсан аймгуудын үл хөдлөх дурсгалуудыг багтаасан "Монгол нутаг дахь түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгал. Өвөрхангай аймаг" цуврал номыг хэвлүүлэн, холбогдох газруудад тараагаад байна.

2011 оны наймдугаар сараас эхлэн уул уурхайн томоохон компани "Энержи ресурс" ХХКомпанийн захиалга, хүсэлтийн дагуу Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сумын нутаг дэвсгэр дэх соёлын биет болон биет бус өвийг өвийг хамгаалах суурь судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэлээ.

Тус сумын нутаг дэвсгэр дэх түүх, соёлын хөдлөх дурсгал, үл хөдлөх дурсгал болон соёлын биет бус өвийг тандан судлах, бүртгэн баримтжуулж, мэдээллийн санд оруулан, соёлын өвийн төрөл тус бүрийн хадгалалт, хамгаалалтын өнөөгийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж, тайланг нэгтгэн боловсруулав.

Уул уурхайн хөгжлийг дагаад бүс нутгийн соёлын өв хөндөгдөн устах эрсдлийг бий болгож байгаа энэ цаг үед соёлын өвийн язгуур байдлыг хадгалан, өвлүүлэн уламжлуулж, хадгалалт хамгаалалтын нөхцөл байдлыг сайжруулахад хувийн хэвшлийн байгууллагатай хамтран ажиллаж, цаашид соёлын өвийг хамгаалах хөтөлбөрийг боловсруулан хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой боллоо.

Д.Нарантуяа.

Соёлын өвийн төвийн хэлтсийн дарга

БИЕТ БУС СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ХЭЛТЭС

1. Соёлын биет бус өвийн бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэлт

- 2011 оны Ардын урлагийн их наадмын шалгаруулалтыг баримтжуулах ажил

Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуульд соёлын биет бус өвийг өвлөн уламжлагчдын авьяас билгийг хөгжүүлэх, түгээн дэлгэрүүлэх, сурталчлах, билиг авьяастныг тодруулах зорилгоор 5 жил тутам улсын хэмжээнд Ардын урлагийн их наадмыг зохион байгуулж байх"-аар хуульчилсны дагуу энэ онд зохион байгуулагдсан.

Биет бус өвийг хамгаалах хэлтэс АУИН-ыг зохион байгуулах багийн бүрэлдэхүүнд оролцож Увс, Завхан, Өвөрхангай, Дундговь, Орхон, Дорнод, Төв аймаг, Багануур, Хан-Уул дүүрэгт зохиогдсон бүсийн шалгаруулалтад оролцогч ардын авьяастан, өвлөн уламжлагчдыг гэрэл зураг, дуу дүрс бичлэгээр баримтжуулан бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлж ажиллаа. АУИН-ын II, III шатны шалгаруулалтанд оролцогчдын урын санг нийт 4200 минутын дүрс бичлэг, 2475 ширхэг гэрэл зургаар баримтжуулжээ.

- СББӨ-ийн бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх арга зүйн дадлага сургалт

Сэлэнгэ аймгийн боловсрол, соёлын газар (БСГ)-тай хамтран "Соёлын биет бус өв, түүнийг өвлөн уламжлагчийг бүртгэх, баримтжуулах, бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх арга зүй" сэдвээр сургалт явуулж, уг сургалтад Сэлэнгэ аймгийн нийт сумдын СББӨ-ийг хариуцсан мэргэжилтнүүдийг бүрэн оролцуулав.

Мөн Өвөрхангай, Баянхонгор, Говь-Алтай, Ховд, Баян-Өлгий, Увс, Завхан аймгийн музейн бүртгэл-мэдээллийн сангийн бүрдүүлэлт, үйл ажиллагаатай танилцаж СББӨ-ийн БМС-г бүрдүүлэх арга зүйн зөвлөгөө олгов.

- Уул уурхайн нөлөөллийн бүс дахь СББӨ-ийн өнөөгийн байдал

Соёлын өвийн төв "Ухаан худаг" төслийн нөлөөллийн бүс болон Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сумын нутагт орших соёлын биет болон биет бус өвийг хамгаалах ажлын хүрээнд тус сумын нутаг дэвсгэрт буй соёлын өвийн төрөл зүйл бүрээр судалгаа хийж, бүртгэн баримтжуулсан хэрэглэгдэхүүнээр анхан шатны БМС бүрдүүлж ажиллаа. Судалгааны явцад 30 өвлөн уламжлагчийг тогтоож 780 минутын дуу дүрс бичлэг, 151 гэрэл зураг авч баримтжуулав. Судалгааны ажлын хүрээнд Цогтцэций сумын нутаг дэвсгэрт 87 өвийн төрөл зүйлийг судлан тогтоов. Эдгээрээс 15% нь устаж мартагдсан өв, 21 % нь яаралтай хамгаалах шаардлагатай өв нь өвлөн уламжлагчдын дунд хадгалагдаж үлджээ.

2. СББӨ-ийг хамгаалах, сурталчлах, түгээн дэлгэрүүлэх үйл ажиллагаа

- Баримтат кино

Хүнтөрөлхтний СББӨ-ийн төлөөллийн ЮНЕСКО-ийн жагсаалтад "Шувуучлахуй", "Монгол хөөмэйн уламжлал турлаг"-ийг бүртгэн тунхагласан батламж хүлээн авах ёслолд зориулан тус бүр 30 минутын баримтат кино (DVD) бүтээв.

Боржигин уртын дуу, Боржигин халхын айраг, найрын зан үйлийг хойч үед өвлүүлэх, олон нийтэд сурталчлах зорилгоор "Боржигин найр" баримтат кино (DVD) бүтээв.

Монгол цуур хөгжмийн урлаг 2009 онд "Яаралтай хамгаалах шаардлагатай СББӨ-ийн ЮНЕСКО-ийн жагсаалт"-д бүртгэгдсэн. Уламжлалт цуур хөгжмийг сурталчлах, хойч үед өвлүүлэх болон цуур хөгжмийг судлаачид, эхлэн суралцагчид, сонирхогчидод зориулсан гарын авлага болгож 40 минутын баримтат кино, хавсралт товхимолыг бэлтгэж гаргалаа.

Монгол улсын төрөөс баримтлах Соёлын бодлого хэмээх баримт бичгийн үзэл санаа, "Иргэнийг багаас нь үндэсний соёлын мэдрэмж, мэдлэг, хүмүүжилтэй болгох эрэмбэ дараатай ажлыг бүх шатны боловсролын бүрэлдэхүүн хэсэг болгох" тухай Монгол улсын Ерөнхийлөгчийн зарлигийн дагуу ЕБС-ийн I, II, III ангид үзэх "Иргэний боловсрол" хичээлийг шинээр буй болгож холбогдох сурах бичгийн агуулгад монголчуудын СББӨ-ийн гол төлөөлөл болсон монгол гэр, морин хуур, уртын дуу, хөөмэй, бий бийлгээ, монгол хувцас, монгол наадам, цагаан сарын ёслол, мэндлэх хүндлэх уламжлал, мал маллах ухаан, нүүдэлчдийн байгаль хамгаалах уламжлал зэрэг сэдвийг сурагчдын насны онцлогт (6,7,8 нас) тохируулан тусгахад арга зүйн зөвлөгөө өгч, уг хичээлийн сургалтад ашиглах "Би Монгол хүн"-видео хэрэглэгдэхүүний эхийг бэлтгэв.

- Монгол үндэстний соёлын биет бус өвийн ховор хосгүй төрөл зүйлс каталог

Энэхүү цомогт Монгол Улсаас ЮНЕСКО-гийн "Хүн төрөлхтний Төлөөллийн жагсаалт"-д бүртгэгдсэн 5 өв, "Яаралтай хамгаалах шаардлагатай соёлын биет бус өвийн дэлхийн жагсаалт"-д бүртгэгдсэн 4 өв, "Дэлхийн Баримтат өвийн жагсаалт"-д бүртгэгдсэн 2 өвийн танилцуулга, Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайдын 2010 оны 03 дугаар сарын 5-ний өдрийн 293 дугаар тушаалаар шинэчлэн баталсан "Соёлын биет бус өвийн Төлөөллийн Үндэсний жагсаалт", "Яаралтай хамгаалах шаардлагатай СББӨ-ийн Үндэсний жагсаалтад бүртгэгдсэн 88 төрөл зүйлсийн товч танилцуулга, БСШУ-ны сайдын тушаалаар "СББӨ-ийг ур чадварын өндөр түвшинд өвлөсөн Монголын билиг авьяастнуудын улсын жагсаалт"-д бүртгэгдсэн 100 авьяастны товч намтар, гэрэл зургийг нийтлэв.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

3. Монгол үндэсний СББӨ-ийн ховор хосгүй төрөл зүйлийг ЮНЕСКО-д бүртгүүлэх ажил

2011 онд "Ган сийлбэрийн уламжлалт урлал"-ыг Яаралтай хамгаалах шаардлагатай СББӨ-ийн жагсаалтад, "Нум сум хийх уламжлалт урлал", "Шагай харвах зан үйл" зэрэг өвүүдийг "Хүн төрөлхтний СББӨ-ийн төлөөллийн жагсаалт"-д тус тус нэр дэвшүүлж холбогдох баримт бичиг, хэрэглэгдэхүүнийг бүрдүүлж хүргүүлэв.

Түүнчлэн өмнөх онуудад нэр дэвшүүлсэн "Уул овоо тахих монгол зан үйл", "Монгол Цам", "Төл авахуулах уламжлалт зан үйл", "Монгол лимбэчдийн уртын дуу хөгжимдөх уламжлалт арга барил-битүү амьсгаа", "Монгол жангар", "Монгол уран бичлэг", "Монголын цагаан сарын уламжлалт зан үйл", "Монгол гэрийн уламжлалт урлал, зан үйл", "Монгол хувцасны уламжлалт урлал" зэрэг өвүүдийн эх хэрэглэгдэхүүнийг олон улсын экспертүүдийн зөвлөмжийн дагуу засч, боловсронгуй болгох ажлыг холбогдох багуудтай хамтран гүйцэтгэв.

2011 оны 11 сард Индонезийн Бали хотод болсон ЮНЕСКО-гийн конвенцийн засгийн газар хоорондын хорооны ээлжит чуулга уулзалтаар Монгол Лимбэчдийн уртын дуу хөгжимдөх уламжлалт арга барил-битүү амьсгаа"-г Яаралтай хамгаалах шаардлагатай СББӨ-ийн ЮНЕСКО-гийн жагсаалтад бүртгэн тунхагласан нь манай хамт олон, холбогдох мэргэжилтнүүдийн багийн ажлын үр дүнг илтгэсэн баяртай үйл явдал боллоо.

4. "Соёлын биет бус өвийг хамгаалах" тухай ЮНЕСКО-ийн конвенцийн хэрэгжилтийн үндэсний тайлан илтгэл боловсруулах тухай

Соёлын биет бус өвийг хамгаалах тухай ЮНЕСКО-гийн конвенцийн хэрэгжилт, Монгол улсаас Хүн төрөлхтний СББӨ-ийн Дэлхийн өвийн жагсаалтад бүртгэгдсэн өвүүдийн өнөөгийн төлөв байдал, СББӨ, түүний өвлөн уламжлагчийн бүртгэл-мэдээллийн сангийн бүрдүүлэлтийн талаарх үндэсний тайлан илтгэлийг боловсруулж, орчуулах ажлыг хариуцан ажиллаа.

2003 оны СББӨ-ийг хамгаалах тухай ЮНЕСКО-гийн конвенц батлагдсанаас хойшхи хугацаанд Монгол улс "Морин хуур хөгжмийн уламжлалт урлаг", "Монгол ардын уртын дуу", "Монгол хөөмэйн уламжлалт урлаг", "Монгол баяр наадам", "Шувуучлахуй буюу бүргэдээр ан хийх зан үйл" зэрэг 5 өвийг СББӨ-ийн хүн төрөлхтний төлөөллийн жагсаалтад, "Монгол бүжгийн уламжлалт урлаг-Бий биелгээ", "Монгол тууль", "Монгол цуур хөгжмийн уламжлалт урлаг", "Монгол Лимбэчдийн уртын дуу хөгжимдөх уламжлалт арга барил-битүү амьсгаа" зэрэг 4 өвийг Яаралтай хамгаалах шаардлагатай СББӨ-ийн жагсаалтад тус тус бүртгүүлээд байна.

Г.Туул

Соёлын өвийн төвийн бүртгэл-мэдээллийн санч

СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ХЭЛТЭС

Соёлын өвийг хамгаалах, сэргээн засварлах хэлтэс 2011 онд улс, аймгийн 11 музейн 96 үзмэрийг сэргээн засварлан Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй "Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах, сэргээн засварлах үндэсний хөтөлбөр"-т тусгагдсан Төв аймгийн Дэлгэрхаан сум Цогтын хадны бичээс, Булган аймгийн Могод сум Хөл асгатын дурсгалуудаас хэв авч хуулбар хийх, Төв аймгийн Дэлгэрхаан сум Кулчурын гэрэлт хөшөө бүхий цогцолбор дурсгал, Булган аймгийн Дашинчилэн сум Цогтын цагаан байшин, гэрэл хөшөө бүхий дурсгалуудын дэргэд танилцуулга чулуун самбар байрлуулах, археологийн малтлага явагдаж буй газруудад цэвэрлэгээ, бэхжүүлэлт, хамгаалалтын ажлуудыг хийж гүйцэтгэв. /хүснэгт №1/

№	Байгууллага	Нийт сэргээн засварлах үзмэрийн тоо	Хүлээж авсан үзмэрийн тоо	засварлагдаж байгаа үзмэрийн тоо	Сэргээн засварлагдсан үзмэрийн тоо	Засварт ороогүй үзмэр
1	Богд хааны ордон музей	20	20	1	17	2
2	Уран зургийн галерей	20	10	1	7	2
3	Монголын үндэсний музей	18	18		17	1
4	Археологийн хүрээлэн	2	2		2	
5	Сэлэнгэ аймгийн музей	8	4		4	4 үзмэр ирээгүй
6	Сүхбаатар аймгийн музей	22	22	3	14	5

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

7	Дундговь аймгийн музей	10	10 2011.12.20нд хүлээж авсан			10 2012 оны ажилд оруулсан
8	Булган аймгийн музей	8	8	1	7	
9	Хөвсгөл аймгийн музей	6	6	2	4	
10	Завхан аймгийн музей	15	15	1	4	
11	Дорнод аймгийн музей	10	10		10	
	Нийт	139	125	9	96	10

Монголын Уран зургийн галерейн сан хөмрөг 2008, 2009 онуудад галд өртсөнөөр олон тооны уран зураг шатаж утаа тортогт бохирдсон. Энэ онд 50 ширхэг зургийн утаа тортогын бохирдлыг цэвэрлэх ажлыг хийж гүйцэтгэлээ. 2008 оноос хойш өдгөө 300 гаруй уран зургийг цэвэрлэж, 20 гаруй уран зургийг сэргээн засварласан байна.

Булган аймгийн Баяннуур сумын нутаг Майхан уулын шороон бумбагар хэмээх газарт орших VI-VII зууны үед холбогдох түргийн үеийн бунхант оршуулагын байгууламжийг нээх археологийн судалгаагаар олдсон олдворуудад анхан шатны цэвэрлэгээ, бунханы ханын зургийн бэхжүүлж хамгаалах, бэхэлгээ хийх ажлуудыг гүйцэтгэв.

Улаанбаатар их сургуулийн археологийн судалгааны багийн малтлаг хийсэн Архангай аймгийн Өндөр-Улаан сумын нутаг Согоотын ам хэмээх газар орших Гол мод-2 хэмээх Хүннүгийн үеийн булшинаас гарсан түүх, соёлын чухал ач холбогдол бүхий олон тооны эд өлгийн дурсгалт зүйлс, олдворуудад мөн анхан шатны цэвэрлэгээ, бэхжүүлэлт, хамгаалах ажлуудын хийсэн

БСШУЯамны хөрөнгө оруулалтаар 50 сая төгрөгийн өртөг бүхий 15 нэр төрлийн, тоног төхөөрөмжийг худалдан авч сэргээн засварлах ажилд нэвтрүүлэн ашиглаж байна.

Монгол дахь АНУ-ын Элчин сайдын яамны дэргэдэх “Элчин сайдын нэрэмжит сан”-гийн түүх, соёлын дурсгалыг хамгаалах хүрээнд олгодог тэтгэлэгийн санхүүжилтээр 37 мянган ам. долларын өртөг бүхий уран зураг сэргээн засварлах зориулалттай тоног төхөөрөмж, материалыг хүлээн аваад байна.

2011 онд Азийн урлагийн зөвлөлийн санхүүжилтээр АНУ-ын Вильямстоуны сэргээн засварлах төвд уран зураг сэргээн засварлах сургалт дадлага, Улаанбаатар хотноо ЮНЕСКО-гийн Үндэсний комисс, Герман улсын Гёто олон улсын байгууллагатай хамтран зохион байгуулсан “Цаасан суурьт өвийн хадгалалт, хамгаалалт” сургалт, БСШУЯ, ЮНЕСКО-гийн Ази-Номхон далайн орнуудын Соёлын өвийг хамгаалах хамтын ажиллагааны газрын хамтарсан “Соёлын өвийг хамгаалах” сургалт дадлага, Япон сангаас зохион байгуулж буй Япон улсын Киото хотноо “Урлагийн бүтээлийн хадгалалт, хамгаалалт” зэрэг сургалтанд сэргээн засварлагчид хамрагдан мэдлэг, мэргэшлээ дээшлүүлэв.

Майхан уулын шороон бумбагар

Хүннү булш Гол мод - 2

Металь эдлэл сэргээн засварлах зориулалтын тоног төхөөрөмж

С.Чинзориг

Соёлын өвийн төвийн хэлтсийн дарга

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Ш.Энхтуяа

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

Уул уурхайн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй нийгмийн хариуцлагатай компани Энержи Ресурс нь Монгол улсын Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны харьяа Соёлын өвийн төвтэй 2011 оны 8 дугаар сарын 01-ний өдөр ER-11-297 дугаар гэрээ байгуулан Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сумын нутагт дэвсгэрт 245 км авто тээврийн хатуу хучилттай зам дагуух нөлөөллийн бүс нутагт байгаа соёлын биет болон биет бус өвийн бүртгэл судалгааг хийх, хадгалалт хамгаалалтын байдалд үнэлгээ дүгнэлт өгөх, үүний үндсэн дээр тухайн орон нутгийн соёлын өвийг цаашид хэрхэн хамгаалах хөтөлбөрийг боловсруулах цогц ажлыг хамтран гүйцэтгэлээ.

Энэхүү ажлын хүрээнд Соёлын өвийн төв түүх, соёлын хөдлөх дурсгал, үл хөдлөх дурсгал, биет бус соёлын өв гэсэн гурван чиглэлээр судалгааны баг бүрдүүлэн 2011 оны 8 дугаар сарын 01-ний өдрөөс 2011 оны 10 дугаар сарын 01-ний өдөр хүртэл 2 сарын хугацаанд уг хөтөлбөрийг хийж гүйцэтгэсэн. Судалгааны багийн ерөнхий зохион байгуулагчаар БСШУЯамны харьяа СӨТ-ийн захирал Г.Энхбат, түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын судалгааны багийн

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ ЧИГЛЭЛЭЭР “ЭНЕРЖИ РЕСУРС” КОМПАНИТАЙ ХАМТРАН АЖИЛЛАА

хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн/, Соёлын биет бус өвийн судалгааны багийн ахлагчаар С.Юндэнбат /СӨТ-ийн СББӨ-ийг хамгаалах хэлтсийн дарга/, багийн гишүүдэд Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтнүүд, зөвлөхөөр доктор Х.Цогтбаатар /ШУА-ийн Палеонтологийн төвийн лаборатори, музейн эрхлэгч/, профессор Б.Балжинням /Чингис хаан дээд сургуулийн багш/, Ц.Энхчимэг /МУЗ-ийн Соёлын өвийн хөтөлбөрийн захирал/, Р.Отгонбаатар /ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн эрдэмтэн судлаач/ нар ажиллав.

Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын судалгааны баг Цогтцэций сумын нутаг дэвсгэрт буй 23 дурсгалт газар тандалт судалгаа хийж хүрэл зэвсгийн үед холбогдох булш, хадны зураг, тахилын байгууламж, зэл чулууд болон эртний хотын үлдэц, хэрэм, хэрмэн зам, хадны бичээс, бурханы шашны хийдийн туйр зэрэг 109 ширхэг дурсгалыг бүртгэлээ. Эдгээрийн 76 %-ийг эртний булш эзлэсэн байна. Цогтцэций сумын нутаг нь палеонтологийн судалгааны пермийн системийн хувьд чухал ач холбогдолтой Өмнөговийн бүсэд хамаарагддаг чухал олдоч газар юм. Эндээс эртний ургамлын олдвор нь Карбон ба Пермийн галавын фитостратиграфийн чухал дурсгалууд олдсон ба ОНС музейн үзмэрүүд дунд эртний сээр нуруутан амьтны булууны ясны хэсэг байсныг тогтоолоо.

Түүх, соёлын хөдлөх дурсгалын судалгааны баг Орон нутаг судлах музей дахь үзмэр, эд өлгийн зүйлс болон орон нутгийн ард иргэдийн өмчлөлд буй эд өлгийн зүйлс гэсэн хоёр чиглэлээр явуулсан ба Орон нутаг судлах музейд хадгалж байгаа 92

Цогтцэций сумын Сийрст багийн иргэн Ц.Амарбаясгалан (“Хонгор шарга” уртын дууг бүртгэн баримтжуулах ажил)

нэрийн үзмэр, эд өлгийн зүйл, сумын уугуул 10 иргэдийн эдлэж хэрэглэж байгаа, урлаж бүтээсэн 37 нэрийн 47 ширхэг эд өлгийн зүйлд анхан шатны бүртгэн баримтжуулалтын ажил хийв.

Соёлын биет бус өвийн судалгааны баг СББӨ-ийн төрөл зүйл, тэдгээрийг өвлөгч авьяастнуудыг судлан тогтоож, дуу, дүрс бичлэгээр баримтжуулах, өвийн хадгалалт, хамгаалалтын нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийх, яаралтай хамгаалах шаардлагатай болон устаж мартагдсан 87 өвийн төрөл зүйлийг судлан тогтоож бүртгэн баримтжуулах ажлыг гүйцэтгэлээ.

Цаашидбиднийсудалгааны үр дүнд илэрч мэдэгдсэн, шинээр олдсон соёлын өвүүд нь оршин буй хэв шинж, хэлбэр төрх, утга агуулга, билгэдийн хувьд судлаачдын сонирхолыг татах өвөрмөц онцлогтой байгаа учир нарийвчлан судлах замаар бүс нутгийн судалгааны хоосон орон зайг нөхөх, шинжлэх ухааны эргэлтэнд оруулах шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

Хээрийн судалгааны баг (Өмнөговь аймаг Цогтцэций сум Тугийн цохио)

ахлагчаар Б.Даваацэрэн /СӨТ-ийн үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн/, түүх, соёлын хөдлөх дурсгалын судалгааны багийн ахлагчаар Ш.Энхтуяа /СӨТ-ийн

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

С.Чинзориг

Соёлын өвийн төвийн хэлтсийн дарга

ЭРТНИЙ БУНХНЫ ХАМГААЛАЛТ

Монгол Улсын ШУА-ын Түүхийн хүрээлэн, Казакстан Улсын Астана хот дахь А.Н.Гумилевийн нэрэмжит Евразийн үндэсний их сургуулийн хамтарсан судалгааны баг 2011 оны долоо, наймдугаар саруудад Булган аймгийн Баяннуур сумын нутаг Майхан уулын Шороон бумбагар хэмээх газрын VI-VII зууны үед холбогдох түрэгийн үеийн бунханта оршуулгын байгууламжийг нээх археологийн судалгаа малтлагын ажлыг хийсэн билээ.

Майхан уулын Шороон бумбагар

Монгол орон 1300-1400 гаруй жилийн тэртээд холбогдох түрэгийн эзэнт гүрний үеийн гэрэлт хөшөө, хүн чулуун хөрөг, тахилын байгууламж зэрэг дурсгалуудаар нэн баялаг хэдий ч Шороон бумбагарынх шиг сонирхол татсан бунханта байгууламж бүхий оршуулгын дурсгалыг нээн илрүүлсэн тохиолдол ховор. Энэхүү оршуулгын дурсгал тоногдож хөндөгдөөгүй анхны төрх байдлаараа харьцангуй сайн хадгалагдсан нь олзуурхуштай.

Эл бунханыг тухайн үеийн түрэгийн язгууртанд зориулж бүтээсэн нь илэрхий бөгөөд бунханы үүдэвчний баруун, зүүн талын хананд Ханын зураг ерөнхийдөө ижил дүрслэлтэй бөгөөд баруун талын хананд үүлэн дунд нисэж буй луу, лууны ард суурин дээр байрлуулсан хийсэж байгаа гурваг туг, тугны хоёр талд зогсоо дөрвөн хүний хөргийг чадварлаг ур хийцтэй дүрсэлжээ.

Хоёр тал нь хөмөг болон

бунханаас босоо хүний баримал морьт цэрэг, морь, тэмээ, арслан, үхэр, луу, галбингаа, модон хаалга, даавуун хэрэглэгдэхүүн, алтан

Хөрөг баримлууд

Алтан сав

Алт шармал хүрэл эдлэл

Алтан зоос

Алтан зоос

зоос, алт шармал хүрэл эдлэл зэрэг олон олдвор гарсан билээ.

Эндэх малтлагын талбайд Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч Д.Нямдорж, Н.Бат-Эрдэнэ нар 2011 оны наймдугаар сард 14 хоног ажиллаж, олдворуудад анхан шатны цэвэрлэгээ, бэхжүүлэлт хамгаалалтын ажлуудыг хийж гүйцэтгэсэн бөгөөд ханын зургийн тоос, шороон бохирдлыг цэвэрлэж, өнгө будгийг бэхжүүлэх, ханын зураг нь өнгөлгөөний шавартай хамт хуурч хөндийрөхөөс урьдчилан сэргийлж ханын зургийн нүүрэн талд бэхэлгээ хийв.

Ханын зургийн өнгө будганд бэхжүүлэлт хийсний дараа

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Ханын зургийг хуурч хөндийрөхөөс хамгаалж нүүрэн талд нь тулгуур бэхэлгээ хийсэн нь.

Бунхант байгууламжийн бунхан,
хөмөг, үүдэвчийн хонгил зэрэг
нуралт үүсэж болзошгүй хэсгүүдэд

Налайхын уурхайн аврах тусгай анги ажиллаж банз, палкаар бэхэлгээний ажлыг хийж гүйцэтгэв. Цаашдаа энэхүү бунхант оршуулгын байгууламжийг анхны төрх байдлаар нь сэргээн засварлах томоохон ажлууд хийгдэх бөгөөд газар дээр нь зориулалтын барилга байгууламж бүхий музейг байгуулхаар төлөвлөж байна.

О. Оюунчимэг

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч

ДААВУУ, ЗӨӨЛӨН ЭДЛЭЛИЙН ГЭМТЛИЙН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

Даавуу зөөлөн эдлэлд их чийгшилтээс шалтгаалж хөгцрөх, мөөгөнцөрдөх, харлах, өнгө харвах, утас зээг нь үжирсэн тасарах, хэт хуурайшлаас үүдэн гандаж хэврэгшин урагдах, тоос шороонд дарагдах, тэрчлэн чимэг зүүлтыг дутаасан, өлгөж байршуулахдаа татаж урсан, дугаар шошгыг буруу наасан, хадсан зэрэг гэмтлүүд ихээхэн тохиолддог. Сэргээн засварлалтын явцаас ажиглахад ус чийгээс үүдсэн гэмтэл их байдаг. Уг эдлэлийг хэрэглэх хугацаанд суусан хир тоосны бохирдол ч үзмэрийг хуучиран гандах, сэмрэх үйл явцыг хурдасгадаг билээ.

Дорнод аймгийн музейн үзмэрийн малгайнуудыг сэргээн засварлах явцад хиртсэн, гандсан сэмэрч урагдсан, хэлбэрээ алдан дарагдаж шалчийсан, чимэг зүүлт нь дутсан, шошгыг шархны лентэн дээр бичиж наасан зэрэг гэмтлүүд их байлаа. Иймээс гурван хэмжээст үзмэр болох малгайг үзмэрт байрлуулах, архивд хадгалахдаа хими, механик, биологийн гэмтэлд учруулахгүйн тулд хэвтээ тавиур дээр буюу хэмжээ нь таарсан хайрцганд, хэлбэрийг алдагдуулахгүйн

тулд хэвэнд байлгах, нэгийг нь нөгөөхийн дээр давхарлахгүй байх шаардлагатай юм.

Мөн малгайг зөөвөрлөхдөө механик гэмтлээс сэргийлэн хайрцаг саванд зөөлөн цаасаар жийрэглэн тээвэрлэх ялангуяа жижиг шүр сувдан чимэгтэй хэврэгшсэн үзмэрийг зөөлөвчтэйгээр тусгаарлан савлаж хайрцгийн дээр шошго хадаж

дээш доош хэрхэн харуулахын тэмдэг тавих хэрэгтэй. Өгүүлэн буй үзмэрүүдтэй харьцахдаа хэт их барихгүй, шаардлагатай үед бээлийтэй харьцах, гадаргын дээрхи утас хялгас, шүр сувдан чимэг зүүлтийг гогодож гэмтээхгүйн тулд пластик бээлийтэй хүрэх хэрэгтэй.

Засварын өмнө

Засварын дараа

Засварын өмнө

Засварын дараа

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Засварын өмнө

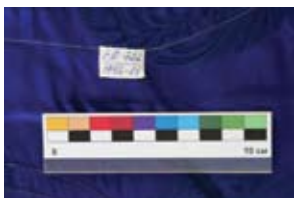
засварын дараа

Засварын өмнө

засварын дараа

Шархны лент дээр шошгыг наасаныг хуулж цавууг бодисоор цэвэрлэсэн нь.

Засварын явцад шүр сувдан хэлхээст чимгийн бүтэн хагас нь унаж алга болсныг бүрдүүлэн бэхэлсэн. Мөн утсан шармал чимэг гурвыг сойздож, шингэн саван \Hospotan-T \-гаар цэвэрлэсэн. Малгайнуудад уураар чийг өгч хэвэнд хонуулж хэвэлсэн болно.

Ер нь энэ мэт үзмэрийг зөв зохистой хадгалхад хамгийн тохиромжтой орчин нь 18-20 температурын дулаанд, 45-55

хувийн харьцангуй чийгшилтэй орчинд байвал зохино.

Мөн малгайг нугарч гэмтэхээс сэргийлэн хэвэнд хийж, хүчилгүй картон хайрцаг, даавуун уут ашиглан шургуулга саванд гэрэл тоосноос хамгаалан байрлуулах хэрэгтэй. Үзмэрийн шошгыг цэвэр цагаан даавуун дээр усанд уусдаггүй бэхээр үйлдэн даавуун цагаан утсаар үзмэрийн дотор тал юмуу ил биш буланд шидэж тогтоох шаардлагатай.

А.Мөнгөнцоож

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч

ТАНКА ЗУРГИЙН СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАЛТ

Бурханы хөрөг дүрийн бүтээлийн уламжлалт нэгэн төрөл нь танка (дэлгэмэл зураг) зураг юм.

Танка зургийг торго, даавуу, амьтны гаралтай цавуу, байгалийн шороон будаг, зэрэг олон төрийн материал ашиглан бүтээдэг. Энэхүү зураг нь зөөвөрлөхөд зориулсан хуйлагддаг хэлбэрээр бүтээгддэг хэдий ч, олон дахин дэлгэж хуйлах, хадгалах орчны нөхцөл зэргээс хамаарч механик болон биологи, химийн бохирдол, гэмтэлд их өртдөг байна. Энэ онд Богд хааны ордон музейн Шальш, Жигжид, Жанрайсэг, Гонгор, Балданлхам, Дамдинчойжоо, Цэлха нам сүм зэрэг шүтээн

хангалуудыг дүрсэлсэн томоохон хэмжээтэй танка зургуудыг сэргээн засварлах ажил хийгдэв. Эдгээрийн дийлэнхэд олон жилийн тоос шороо, утаа тортог, ялаа, эрвээхэй зэрэг шавьжийн ялгас, ус чийгний нөлөөлөлөөр үүссэн толбо, дэлгэж хуйлах, зөөж шилжүүлэх үед гарсан механик гэмтэл эзэлж байв.

Гонгор танка (Богд хааны ордон музей)

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Ус чийгний нөлөөллөөр үүссэн гэмтлүүд

Тоос шороо, утаа тортгийн
бохирдлыг цэвэрлэх явц

Хуйлалтын явцад гарсан өнгө,
будаг, дэвсгэр будаг (грунт)-
ийн механик гэмтэл

Цэвэрлэгээний өмнө

Цэвэрлэгээний дараа

Э. Батжаргал

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч

УРАН ЗУРГИЙН ГЭМТЛИЙН ЦЭВЭРЛЭГЭЭ

Уран зургийн галерейн зургийн сан хөмрөг 2008, 2009 онд хоёр удаа галд өртөн цөөнгүй уран зураг түлэгдэж, утаа тортогт бохирдсон билээ. Иймд 2009 оноос тэдгээр түлэгдсэн утаа тортогт бүрхэгдсэн зургийг цэвэрлэх, сэргээн засварлах ажлыг хийж эхэлнээс хойш өдгөө 300 гаруйг нь цэвэрлээд байна.

2011 онд тавин зургийн утаа тортгийн цэвэрлэгээг хийсэн бөгөөд шатаж түлэгдсэн уран

зургийг сэргээн засварлахад хэрэглэгдэх зориулалтын халдаг ширээ, индүү, цавуу цаас зэрэг материал тоног төхөөрөмжийг АНУ-ын Элчин сайдын яамны дэргэдэх "Элчин сайдын нэрэмжит сан"-гийн түүх, соёлын дурсгалыг хамгаалах хүрээнд олгодог тэтгэлэгийн санхүүжилтээр хүлээн аваад байна.

Эдгээр тоног төхөөрөмжийг суурилуулснаар ирэх оноос шатсан, түлэгдсэн гэмтэлтэй уран зургуудийг сэргээн засварлах ажлыг хийж эхлэх болно.

СОЁЛЫН ӨВИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

С.Ренчин “Булган уул” 102х67см (тос зотон), 1958 он

Цэвэрлэгээний өмнө

Цэвэрлэгээний явц

Цэвэрлэгээний дараа

М. Дэжид

Соёлын өвийн төвийн сан хөмрөгийн эрхлэгч

СОЁЛЫН ӨВИЙН ТӨВ, БНХАУ-ЫН СОЁЛЫН ӨВИЙН АКАДЕМИЙН ХАМТЫН АЖИЛЛАГАА

Монгол Улс, БНХАУ-ын Засгийн газар хоорондын 2010-2013 онд хэрэгжүүлэх “Соёлын солилцооны төлөвлөгөө”-ний дагуу Соёлын өвийн төв нь Монгол нутаг дахь түүх, соёлын дурсгалыг хамгаалах, сэргээн

айлчилсан билээ.

БНХАУ-ын соёлын өвийг сэргээн засварлах, бүртгэн баримтжуулах ажлын арга туршлагыг судлах, хамтын ажиллагааг өргөжүүлэхэд чиглэгдсэн.

Энэ айлчиллаар бид Ши-Ань мужийн Ши-Ань хотын “Бим а юу” музей, түүний сэргээн засварлах хэлтсийн үйл ажиллагаатай танилцсан.

2000жилийнөмнөх хятадын Чин Улсын хаанд зориулсан тахилга, бунханыг 1970 оны сүүлчээр олж илрүүлэн, уг музейг байгуулжээ.

Хааны олон цэрэг

эрсийн нүүр царай, өндөр нам дүр төрхийг нэг ч давталгүй өөр өөрөөр шавраар барьж илэрхийлснээрээ нэн гайхамшигтай музей нь дэлхийн соёлын өвд бүртгэгдсэн бөгөөд археологийн малтлагаар гарсан олдворуудыг газар дээр нь сэргээн засварлаж олон нийтэд дэлгэн үзүүлжээ. Иймээс ч тус музейн сэргээн засварлах хэлтэс нь археологийн шавар олдворуудыг сэргээн засварлах талаар илүү нарийн мэргэшин улсынхаа

засварлах, мэргэжлийн боловсон хүчин бэлтгэх, харилцан туршлага солилцох чиглэлээр Хятадын Соёлын өвийн академитай хамтран ажиллахаар харилцан тохиролцож хамтын ажиллагааны “Санамж бичиг”-т гарын үсэг зурсан юм.

Уг Санамж бичгийн хүрээнд Соёлын өвийн төвийн захирал Г.Энхбат тэргүүтэй тус төвийн төлөөлөгчид 2011 оны тавдугаар сарын 21-нээс 28-нд БНХАУ-ын нийслэл Бээжин, Ши-Ань мужийн Ши-Ань хотод

хэмжээнд тэргүүлэх чиглэлээр ажилладаг байна.

Тус мужийн “Газар доорх музей” /The underground museum/-г үзэж сонирхлоо. Хааны тахилгын байгууламж бүхий энэхүү газар доорх музейг археологийн малтлагын орчинг хэвээр хадгалан, шилэн хана, шалаар тусгаарласан. Үзэгчид шилэн шалан дээгүүр явж, дээрээс нь харж үзэхээр зохион байгуулалттай нь нэн сонирхолтой.

Дараа нь бид Бээжин хотын Соёлын өвийн академид зочилсон бөгөөд тус академийн сэргээн засварлах лаборатори, сургалтын бааз, соёлын өвийн бүртгэн баримтжуулалтын ажлын туршлагатай танилцав.

Энэ үеэр Дорнод аймгийн Сүмбэр сумын нутаг орших Их Бурхант хэмээх чулуун дурсгалыг сэргээн засварлах, мөн аймгийн Цагаан -Овоо сумын нутаг дахь эртний “Хэрлэн барс” хотын Киданы үеийн долоон давхар суваргад бэхжүүлэлт хийх, монгол орны байгаль цаг агаар, орчинд тохирсон дурсгалт уран барилгын өнгө будаг, барилгын ажлын зарим элементийн талаар аргачлал боловсруулах, түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг сэргээн засварлах бүртгэн баримтжуулах, мэдээллийн санг бүрдүүлэх, харилцан сургалт зохион байгуулах чиглэлээр хамтран ажиллах, зэрэг ажлуудыг хийж эхлэх талаар санал солилцож урьдчилсан байдлаар төлөвлөгөө боловсруулсан.

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Г.Туул

Соёлын өвийн төвийн бүртгэл-мэдээллийн санч

Монгол улсын СББӨ-ийн язгуур хэв шинж, түүнийг өвлөн уламжлагчийг тогтоох, бүртгэх, баримтжуулах, бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх, хадгалж хамгаалах, өвлүүлэн хөгжүүлэх зорилгоор 2009 онд БСШУ-ны Сайдын "Соёлын биет бус өв, түүний өвлөн уламжлагчийг тогтоох, бүртгэх журам" батлагдан гарч, уг ажил улсын хэмжээнд 2 дахь жилдээ хийгдэж дүнгээ гаргаад байна.

2010 онд СББӨ, түүнийг өвлөгчийн бүртгэл, тооллогыг

МОНГОЛ УЛСЫН СОЁЛЫН БИЕТ БУС ӨВ, ТҮҮНИЙ ӨВЛӨН УЛАМЖЛАГЧИЙН ШИНЭЧИЛСЭН БҮРТГЭЛ

улсын хэмжээнд анх удаа явуулж, Монгол улсын нутаг дэвсгэр дэх засаг захиргааны нэгжийн 80,1 хувийг хамруулав. СББӨ, түүний өвлөгчийн анхан шатны бүртгэлд 21 аймгийн 283 сум, нийслэлийн 9 дүүргийн 106 хорооны 3540 өвлөгч хамрагдсан юм. 2011 оны шинэчилсэн бүртгэлээр энэ статистик 314 сум, нийслэлийн

9 дүүргийн 128 хорооны 5504 өвлөгч болж өргөжсөн байна. Энэ нь улсын хэмжээнд буй засаг захиргааны нэгжийн 91,8 хувийг хамарсан үзүүлэлт юм. Бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх явцад 150 гаруй СББӨ-ийн төрөл зүйл бүртгэгдээд байна

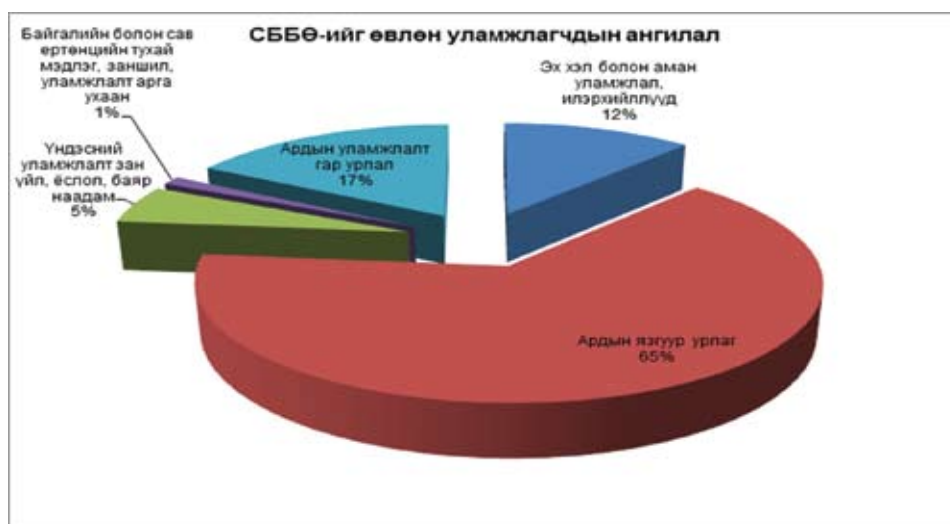
Орон нутгийн СББӨ, түүнийг өвлөн уламжлагчийн бүртгэлийн дүн

№	Аймгийн нэр	Нийт сумд	Бүртгэлд огт хамрагдаагүй сумдын нэрс	2010 оны	2011 оны	Нийт өвлөгчид
1	Архангай	19	Жаргалант, Их тамир, Хайрхандулаан, Хангай, Цэцэрлэг	99	5	104
2	Баян-Өлгий	13		30	152	182
3	Баянхонгор	20	Баацагаан	196	61	257
4	Булган	16		89	0	89
5	Говь-Алтай	18		167	116	283
6	Говьсүмбэр	3		32	34	66
7	Дархан-Уул	4	Хонгор	12	6	18
8	Дорноговь	14	Замын-Үүд Иххэт, Хатанбулаг	93	2	95
9	Дорнод	14		125	6	131
10	Дундговь	15		163	72	235
11	Завхан	24		373	97	470
12	Орхон	2	Жаргалант	18	2	20
13	Өвөрхангай	19		76	83	159
14	Өмнөговь	15		101	63	164
15	Сүхбаатар	13	Наран, Уулбаян	53	60	113
16	Сэлэнгэ	17		173	241	414
17	Төв	27	Баянцогт	221	64	285
18	Увс	19		207	5	212
19	Ховд	17		213	2	215
20	Хөвсгөл	23		234	207	441
21	Хэнтий	18		214	0	214
	Нийт	330	14	2889	1278	4167

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Нийслэлийн СББӨ, түүнийг өвлөн уламжлагчийн
бүртгэлийн дүн

№	Дүүргийн нэрс	Хороодын тоо	Бүртгэлд огт хамрагдаагүй хороо	2010 оны	2011 оны	Нийт өвлөгчид
	Багануур	5	2	17	138	155
	Багахангай	2		39	16	55
	Баянгол	23	23	118	151	269
	Баянзүрх	28	21. 22. 25. 26. 28	132	64	196
	Налайх	7	6	29	57	86
	Чингэлтэй	19	14. 15. 17	29	63	92
	Сонгинохайрхан	32	2. 9. 19. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32	78	60	138
	Сүхбаатар	20	6. 7	72	37	109
	Хан-Уул	15		137	100	237
	Нийт	151	23	651	686	1337

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Түүх, соёлын хөдлөх дурсгалын бүртгэлийн RCH програмын 2.0 хувилбар сайжруулалтаа интернэтээс автоматаар татдаг болсон. Бүртгэлийн програм хамгийн сүүлийн сайжруулалтаа интернэтээс татаж байгаа эсэхийг шалгах аргыг энэ удаагийн дугаараар хүргэж байна.

1-р алхам. Өөрийн програмын хувилбарыг харах.

Бүртгэлийн програмаа нээгээд баруун дээд буланд байрлах "Програмын тухай" товч дээр дарж өөрийн програмын хувилбарыг харна.

Түүх, соёлын дурсгалт зүйлсийг хадгалах, хамгаалах, судлан сурталчлах үйл ажиллагааны тогтолцоог боловсронгуй болгох үндэс бол тэдгээрийн талаарх бүрэн, үнэн зөв мэдээллийг бүрдүүлэх улмаар мэдээллийн нэгдмэл байдлыг хангах бүртгэлийн нэгдсэн стандарт хэрэгтэй юм.

Дурсгалт зүйлийн бүртгэлийн нэгдсэн стандартад :

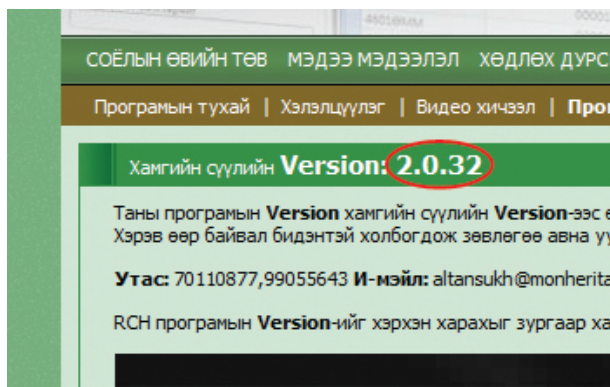
-Бүртгэлийн нэр томъёог тогтоох, үгсийн сангийн стандартыг боловсруулах,

-Бүртгэлийн загвар,

RCH 2.0 ПРОГРАМ САЙЖРУУЛАЛТАА (UPDATE) ХИЙЖ БАЙГАА ЭСЭХИЙГ ШАЛГАХ

2-р алхам. Веб сайтаас бүртгэлийн програмын сайжруулалтын сүүлийн хувилбарыг харах.

www.monheritage.mn веб сайтны **Хөдлөх дурсгал** цэсний **RCH бүртгэлийн програм** дэд цэсрүү орно. Энэ хэсэгт бүртгэлийн програмын талаар мэдээлэл, санал хүсэлт, видео хичээл болон бусад

мэдээлэл байх бөгөөд **Програмын update** хэсгээс зурагт үзүүлсний дагуу сайжруулалтын сүүлийн хувилбарыг харна.

3-р алхам. Өөрийн програмын хувилбар болон веб сайт дахь сүүлийн хувилбарыг харьцуулах.

Таны програмын хувилбар болон веб сайт дахь сүүлийн хувилбар хоорондоо адил байвал бүртгэлийн програм сайжруулалтаа татсан байна. Харин ялгаатай байвал таны програм сүүлийн сайжруулалтаа татаагүй байна гэсэн үг. Програмын сайжруулалт татах явц нь компьютерийн вирусны эсрэг програм болон үйлдлийн системийн firewall-ийн тохиргооноос хамаардаг. Хэрэв таны програм хамгийн сүүлийн

сайжруулалтаа татахгүй байгаа бол altansukh@monheritage.mn, sss_sukhee@yahoo.com хаягаар холбогдох мэргэжилтнээс зөвлөгөө аваарай.

Ш.Энхтуяа

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

ДУРСГАЛТ ЗҮЙЛИЙН ХЭМЖИЛТИЙН ТАЛААР

маягтыг /форматыг/ боловсруулах, -Бүртгэлийн мэдээлэл бүрийг үнэн зөв бүрдүүлэн мэдээллийн сан бүрдүүлэх үйл ажиллагаа ордог байна.

Бүртгэлийн нэгдсэн стандартыг боловсруулах нь нэг орны төдийгүй олон улсын түвшинд шаардлагатай тул АНУ-ын Лос Анжелес хотын Getty музей санаачлан судлаач Robin Thornes дөрвөн жилийн судалгааны үндсэн

дээр урлагийн бүтээл, эртний дурсгалт зүйлсийг тодорхойлох олон улсын стандарт Object ID-г 1999 онд боловсруулан бусад холбогдох мэргэжилтнүүд, байгууллагууд дэмжин дэлхий нийтээр ашиглаж байна. Мөн Канадын хүрээлэнгээс "CHIN мэдээлэл боловсруулах толь бичиг" (CHIN Data Dictionaries), Английн музейн баримт бичгийн нийгэмлэгээс Музейн үзмэрийн

бүртгэлийг стандартчлах журам (Standard Procedures for Collections Recording Used in Museums) Олон улсын музейн баримт бичгийн хороо (CIDOC)-ноос мөн бүртгэлийн нэгдсэн баримт бичгүүд боловсруулан гаргахаар ажилладаг байна.

Улс орнууд үндэсний хүрээнд мөрдлөг болгох бүртгэлийн стандартыг өөрийн орны өв соёлын онцлогт тохируулан, бусад орны шилдэг туршлагаас судлан, олон улсын хэв хэмжээнд нийцүүлэн боловсруулан ашигладаг байна.

Дурсгалт зүйлийг бүртгэлийн хамгийн гол хэсэг болох хэмжилтийн талаар энэ удаа тодруулан авч үзье. Хэмжээ гэдэг нь "... Юмны урт богино, өргөн нарийн, өндөр нам, хүнд хөнгөн, их бага зэргийн хэм; хэмжээ авах юмны хэмийг хэмнэн мэдэх" гэсэн үг аж [Я.Цэвэл. Монгол хэлний товч тайлбар. Уб., 1966 он., 761-р тал] гэжээ.

Манай улсад 1924 онд батлагдсан "Аливаа хэмжүүрийн дүрэм" -д уртыг- алд, хүндийг- жин, эзэлхүүнийг- суулга нэгжээр илэрхийлэхээр тусгажээ. 1944 оноос олон улсын хэмжүүрийн нэгжийн SI систем буюу метрийн системийг ашиглаж "Хэмжүүр ба хэмжих багаж хэрэгслийн тухай хууль" батлагдсанаар уртыг- метр, хүндийг-килограммаар илэрхийлэхээр тогтсон байна. Зах зээлийн нийгмийн шинэчлэлтэй холбогдон 1994 онд "Хэмжилтийн нэгдмэл байдлыг хангах тухай хууль" батлагдаж, 2003 онд уг хуулинд нэмэлт өөрчлөлт оруулжээ. [Стандарт, хэмжилзүй. Сэтгүүл., 2007 он, 4-р тал]

Музейн үзмэрийн хэмжилтийн тухай музейн баримт бичгүүдэд заахдаа: БНМАУ-ын Соёлын яамны сайдын 1972 оны 197 тоот тушаалаар батлагдсан "БНМАУ-ын музейнүүдийн сан хөмрөгийн тоо бүртгэл, эрдэм шинжилгээний тодорхойлолтын заавар"-т "Аливаа эд юмны жин хэмжээг метрийн системийн нэгжээр тодорхойлно. Дугуй бөөрөнхий юмыг голчоор (диаметрээр), хувцсыг өргөн, уртаар хэмжинэ. Алт мөнгө мэтийн

үнэт металл, молор хаш, гартаам, чүнчигноров мэтийн үнэт чулуун эд юмсыг жигнүүрээр хэмжинэ. Ямраар ч хэмжсэн үзмэрийн хэмжээ зөрүүгүй үнэн байх хэрэгтэй" гэжээ. Энэхүү зааврыг 1990 онд шинэчлэн баталсан бөгөөд үндсэн агуулга ижил бөгөөд "... уран зурагт бүтээлийн хэмжээ, жаазны хэмжээг тус тус авч тавина. Үнэт металл, чулууны жинг жигнүүрээр хэмжинэ. Хэрэв эдгээр нь эд юманд шигтгээ мэтээр хэсэг болж орсон бол жигнүүрээр бус хэмжүүрээр хэмжиж жинг тогтоох, тоолж бичих жишээтэй" гэсэн жижиг нэмэлт орсон байдаг. Музейн баримт бичгүүдэд хэмжээний тухай үүнээс өөр бичигдсэн зүйл одоогоор хараахан гараагүй байна.

Харин Соёлын өвийн төвөөс 2007 онд Үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд хийгдсэн семинарын гарын авлага материал дээр угсаатны зүйн үзмэр, уран зураг, дээл хувцас, ном судар зэрэг хоёр болон гурван хэмжээт эд зүйлийн хэмжээг хэрхэн авах тухай материалууд орсон байдаг. [Соёлын өвийн төв. Үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр. Сургалт-семинарын гарын авлага. Уб., 2007]

Улс бүрийн музейнүүд хэмжилтийн нэгдсэн хэм хэмжээ, арга зүйг тодорхойлсон дүрэм зааврыг мөрддөг байна. Америкийн "The New Museum Registration Methods" номонд музейн үзмэрийн хэмжилтийг хэрхэн хийх тухай болон ямар багаж ашиглах, юуг анхаарах талаар нэлээд нарийн оруулсан байдаг. ОХУ-ын "Об утверждении Единые правила организации формирования, учета, сохранения и использования музейных предметов и музейных коллекций, находящихся в музеях Российской Федерации" баримт бичигт мөн орсон байна. Олон улсын стандарт Object ID-д эд зүйлийг хэмжилтийг хэрхэн хийх тухай тодорхой орсон байдаг.

Манай музейнүүдэд үзмэрийн хэмжилтийн талаар нарийн нэгдсэн горим байхгүй явж ирснээс музейн он оны бүртгэлд

үзмэрийн хэмжээ зөрөөтэй байх, ялангуяа 2007-2008 оны улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогын удирдамжийн дагуу эд зүйлийн хэмжээ, жинг дахин хэмжиж шинэчилсэн нь өмнөх тооллогоор бичигдсэн хэмжилтээс зөрсөн нь их байна. Түүнчлэн түүх, соёлын хосгүй үнэт зэрэглэлд батлагдсан зарим үзмэрийн Засгийн газрын тогтоолд бичигдсэн хэмжээ, музейн бүртгэлийн хэмжээнээсээ зөрсөн ч байдаг.

Хэмжээ ийнхүү зөрөөтэй байгаа нь дараах шалтгаануудтай гэж үзэж байна.

Үүнд: 1. Хэмжилтийн багаж хэрэгслийн алдаанаас: Музейд хэмжилтийн багажийг тусгайлан баталгаажуулж байсангүй. Ялангуяа 1990 оноос хойш манайд баталгаагүй /стандарт хэмжилзүйн төвөөр баталгаажигдаагүй/ олон төрлийн жин, шугам гадаадаас /ялангуяа Хятад улсаас/ орж ирэх болсон. Тухайлбал, даавуун метр нь хуучрах тусам сунадаг,

2. Хэмжих ажиллагааны зөрүүнээс: Тухайлбал, үзмэр эд өлгийн зүйлийг хэмжихдээ шугаман хэмжүүрээ ихэвчлэн эд зүйлтэйгээ харьцангуй праллель, гадаргуутай препиндикуляр байрлуулж хэмжилтийг хийдэг. Гэтэл энэ зарчим бага зэрэг алдагдахад хэмжээ зөрөөтэй гарна.

3. Хэмжээг тэмдэглэсэн байдлаас: Музейн хуучин тооллогын бүртгэлүүдэд хэмжээг бүхэл тоонд шилжүүлэн бичих, хэмжээ ба жинг дунджаар бичсэн байдал тааралддаг. Энэ бүхэн нь нэгдсэн горим заавар байхгүйгээс үүдэлтэй

Дурсгалт зүйлд хэмжилт хийх талаар

Хэмжилтийн нэгж. Музейн эд зүйлийн хэмжээ, жинг метрийн системийн нэгж ашиглан хэмжих бөгөөд нэгжийн хураангуйлсан олон улсад мөрддөг нэр томьёог хэрэглэнэ: -См (сантиметр)

-Мм (миллиметр)

-М (метр)

-Г (грамм)

-Кг (килограмм)

-Кар (карат)

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Музейн эд зүйлийн хэмжилтэд См (сантиметр)-ийг голлон хэрэглэдэг бөгөөд үнэт металл, үнэт чулуугаар хийгдсэн жижиг эдлэлүүд, зоос, галт зэвсэг бууны амны диаметрыг миллиметрээр илэрхийлдэг. [Об утверждении Единые правила организации формирования, учета, сохранения и использования музейных предметов и музейных коллекций, находящихся в музейях Российской Федерации., 2009 г.]

Хэмжилтийн багаж. Эд зүйлсийн хэмжээг авахдаа багажийг зөв сонгох нь чухал аж. Багаж сонгоход анхаарвал зохих гурван хүчин зүйл байдаг байна. Үүнд: Хэмжих зүйлийн төрөл зүйл (the types of objects to be measured), хэрэглэгдэх хэмжүүрийн систем (the measurement system used), шаардлагатай нарийвчлал (the amount of precision necessary) зэрэг болно. [The New Museum Registration Methods. 2001. Washington DC, 49-51 pages]

Манай музейнүүд хэмжүүр, жинлүүрийн багажаа Стандарт, хэмжил зүйн үндэсний төвөөр баталгаажуулан ашиглах шаардлагатай бөгөөд хэмжилтэнд ашигласан багаж хэрэгслийнхээ гэрэл зургийг авч, тооллогын баримт бичигт хавсаргаад, хадгалвал зохионо. Энэ нь цаашдаа хэмжилтийн ажиллагааны баримт болох ач холбогдолтой.

Музейн практикт үзмэрийн хэмжилтийг хийхдээ ихэвчлэн төрөл бүрийн энгийн шугам өргөн хэрэглэгддэг. Үүгээр хоёр хэмжээст болон том оврын эд зүйлсийг хэмжихэд тохиромжтой байдаг. Том, жижиг хэмжээтэй штангенциркуль музейд өргөн

штангенциркуль

ашиглагдах багаж бөгөөд эзэлхүүнт эд зүйлийн нарийн хэмжээг гаргахад харьцангуй найдвартай юм.

Музейд тэгш бус хэм, гадаргуутай, зөв биш хэлбэр дүртэй байгаль, археологи, антропологийн зэрэг дурсгалууд элбэг байдаг бөгөөд үүнийг энгийн шугаман хэрэгслээр хэмжихэд түвэгтэйгээс гадна буруу хэмжигдэх магадлалтай. Эдгээр үзмэрийг хэмжихдээ Америкийн музейд калипер (calipers),

Калипер (calipers)

тавцантай остеометр (osteometric boards) гэсэн шугаман хэрэгсэл ашигладаг нь ихээхэн оновчтой юм. [The New Museum Registration Methods. 2001. Washington DC, 49-51 pages] Тавцантай остеометрын нэг тал нь хөдөлгөөнгүй, нөгөө тал нь гулсан хөдөлдөг. Калиприйн

тавцантай остеометр (osteometric boards)

махир хөлтэй Калипер

хөл шулуун болон махир байдаг ба махир хөл нь зузааныг хэмжихэд илүү тохиромжтой.

Хэмжих тухай.

Хэмжилтийг зөв үйлдэхэд тохирсон багажнаас гадна хэмжих үйл ажиллагаа чухал үүрэгтэй. Хэмжилтийн үйл явц гэдэг нь хэмжигдэхүүний тоон утгыг тодорхойлох багц ажиллагаа [Монгол улсын стандарт MNS ISO 9000: 2001] байдаг байна.

Үзмэр, эд зүйлийн хэмжилтийг хийхдээ юуны өмнө эд зүйлээ тогтвортой хэсгээр нь зөв байрлуулах хэрэгтэй. Хэмжилтээ хийхдээ эхлэхдээ эд зүйлийн үндсэн хэсгийн ерөнхий хэмжээг, дараа нь дагалдах хэсгүүд болон иж бүрдэл бүрийн хэмжээг авна. Үндсэн хэсэг гэдэг нь бүхэл /салдаггүй/ эх биеийг бүрдүүлж байгаа хэсэг юм. Тухайлбал, цамын багны үндсэн хэсэг нь баг, дагалдах хэсгүүд нь унжлага, чимгүүд болно.

Музейн практикт хэмжилтийн аргачлалыг тогтоохдоо эд зүйлсийг гадаад хэлбэр байдлаар нь ерөнхий хоёр хэмжээст, гурван хэмжээст гэж хуваан үздэг. Хоёр хэмжээст эд зүйлд хавтгай болон дэлгэмэл эд зүйлс хамаарах бол гурван хэмжээст эд зүйлд эзэлхүүнтэй эд зүйлүүд багтана. Босоо байрлалтай хоёр ба гурван хэмжээст эд зүйлийн өндөр, өргөн,

зузааны хэмжээг авна. Хэвтээ байрлалтай хоёр ба гурван хэмжээст эд зүйлсийн (хайрцаг, макет зэрэг) урт (хамгийн их хэмжээ), өргөн (хамгийн бага хэмжээ) шаардлагатай тохиолд

зузааны хэмжээг авдаг. [Краткое описание музейного предмета: Информационно-Лингвистическое обеспечение. <http://www.museum.ru>]

Жинлэх тухай

Жин бол музейд хадгалагдаж байгаа үнэт эдлэл, гоёл чимэглэлийн зүйл, хөөмөл, цутгамал бурхан, үнэт металл, эрдэнийн чулуу орсон эд зүйл зэрэгт зайлшгүй чухал үзүүлэлт болдог ба эзэлхүүнт эд зүйлийн жинг заавал тодорхойлох нь зүйтэй.

Манай улсад жинлэх

багаж хэрэгслийг хэрэглээгээр нь: Лабораторийн, өргөн хэрэглээний, технологийн жинлэлт гэж ангилдаг байна. Лабораторын жинлэлт нь массыг 0.01%-иас ихгүй, өргөн хэрэглээний жинлэлт 0.05-0.10%, технологийн жинлэлт 0.1-4% ихгүй алдаа байдаг аж. [Стандарт, хэмжилзүй. Сэтгүүл, 2007 он, 27-р тал] Музейнүүдэд лабораторийн болон өргөн хэрэглээний 2-3 янзын жин байх шаардлагатай. Эрдэнийн чулууг “аналитик” тусгай жингээр жигнэж, каратаар хэмждэг ба 1 карат- 0.2 гр-тэй тэнцэнэ. Үнэт металлын жинг граммаар хэмжиж, сорьцыг тогтоолгох шаардлагатай.

Үнэт металл, эрдэнийн чулуу нь саланги бус бол хэмжээ жинг хэрхэн авах вэ: Энэ тухай 1990 оны зааварт “Хэрэв эдгээр нь эд юманд шигтгээ мэтээр хэсэг болж орсон бол жигнүүрээр бус хэмжүүрээр хэмжиж жинг тогтоох” гэсэн байдаг. Металл дээр суусан шигтгээний тухайлсан жинг тогтоох хэцүү бөгөөд зааварт бичсэн дээрх заалт нь амьдралт төдийлөн нийцэхээргүй аж. Учир нь, тусгайлан жигнэж болохгүй шигтгээний хувьд жинг олохын тулд эзэлхүүн нь мэдэгдэж байх ёстой, эзэлхүүн нь мэдэгдэж байгаа тохиолдолд тухайн чулууны нягтаар нь үржүүлээд массыг гаргаж болдог. Хэрэв геометрын зөв дүрстэй бол хэмжээг нягтаар, мөн 9.8 гэсэн тогтмол тоогоор үржүүлж жинг гарч болдог байна. Гэтэл музейд хадгалагдаж байгаа бурхан, шүтээний эд зүйл, эхнэр толгойн боолт зэрэг угсаатны зүйн эд зүйл дээр байгаа шилтгээнүүд нь янз бүрийн зөв биш хэлбэр дүрстэй учир жинг олох боломжгүй юм. Тэгэхээр шигтгээтэй үзмэр, эд зүйлийн жинг нарийвчлал сайтай жинлүүрээр нийтдэнэ жигнэж тэмдэглээд, шигтгээ бүрийг хэмжээг /штангенциркуль зэрэг/ нарийн багажаар авах нь оновчтой юм. Харин шигтгээ нь ямар чулуу болохыг нь зөв тогтоож, үнэт металлын хувьд сорьцыг заавал тэмдэглэх шаардлагатай.

Манай музейнүүдэд үзмэрийн хэмжилтийг хийхэд багагүй асуудалууд байдаг. Тухайлбал, музейдүүдэд их байдаг

цутгамал, хөөмөл бурхадых шүншигтэй нь жигнэх үү, шүншигийг нь аваад жигнэх үү. Шүншигтэй бурхадых ёроол хөндөгдсөнөөр шүншиг нь асгарсан дохиолдолд хэмжээ нь өөрчлөгддөг. Энэ мэт асуудлыг нэг мөр шийдвэрлэх нь зүйтэй юм

Хэмжилт хийхэд анхаарах зүйл.

Хэмжилтийг хийхдээ эд зүйлтэй харьцах дэг горимыг мөрдөнө. Эд зүйлтэй харьцах талаар 1996, 1998 онуудад Япон, Америкын мэргэжилтнүүд манай музейн ажилтнуудад зориулан семинар хийж байсныг санаж байна. Манай музейнүүдэд мөн үзмэртэй харьцах нэгдсэн заавар зайлшгүй шаардлагатай байгаа юм. Сүүлийн үед музейн ажилтнууд өөрчлөгдөх, солигдох нь ихэссэн ба шинэ ажилтнууд музейн эд зүйлтэй харьцах наад захын мэдлэг дутагдаж байгаа нь ялангуяа орон нутгийн музейнүүдэд харагддаг. Иймд шинэ ажилтанг дадлагажуулах, үзмэртэй харьцах талаар уншиж танилцах батлагдсан заавар ихээхэн шаардлагатай байдаг талаар манай орон нутгийн музейн ажилтнууд ярьдаг.

Эд зүйлд хэмжилт хийхдээ наад зах нь хэмжилтийн ажилд саад болох, гэмтэл учруулж болзошгүй бөгж, бугуйвч, зүүлт зүүхгүй, урт салбагар ханцуйтай хувцас өмсөхгүй байх хэрэгтэй юм.

Хэмжилтийн зураг.

Музейнүүдэд янз бүрийн хэлбэр дүрстэй, олон хэсгээс бүрдсэн эд зүйл элбэг ба тэдгээрийн хэмжээсийг бичиж тэмдэглэх нь төвөгтэй цаг хугацаа шаардсан ажил байдаг. Иймээс үзмэр, эд зүйлийн гэрэл зургийг ашиглан хэмжээг тэмдэглэх нь илүү ойлгомжтой. Хэмжээсийг тэмдэглэхдээ үзмэр, эд зүйлийн хэлбэр байдлаас хамааран нүүрэн талын болон урд, хажуу, ар (суурь) зэрэг бүх талыг нь харуулсан хэвлэмэл зураг дээр хэмжээсийг бичиж тэмдэглээд, үүнийгээ үзмэрийн бүртгэлд хавсаргах шаардлагатай.

Ийнхүү хэмжээ нь эд зүйлийг тодорхойлох үндсэн

баримт мэдээлэл болох учир хэмжилт хийх, тэмдэглэх тухай нэгдсэн ойлголт бүхий баримт бичиг боловсруулж мөрдөх, улмаар музейн ажилтнуудыг сурган мэргэшүүлэх хэрэгтэй байна.

Манай музейнүүдэд нийтлэг байдаг олон хэсгээс бүрддэг эмээлийн хэмжээсийн тухай үзүүлье.

Эмээл.

Эмээл бол монгол дархны ур ухааныг шалгадаг эдийн соёлын томоохон өв юм. Эмээл яс мод, олонцог, хяр, баавар, даруулга, ганзага, тохом, гөлөм, дэвс, олом, жирэм, угсуурга, дөрөө, дөрөөний сур, сурны гэр зэрэг олон хэсгээс бүрддэг.

Эмээл нь хүний биед тохиромжтой байх үүднээс нарийн хэмжээ харьцаатай байдаг ба ерөнхийд нь эрэгтэй, эмэгтэй том хүн, хүүхдийнх гэж ангилдаг байна. Эмээлийн яс модны хэмжээг Монголын улсын стандарт УСТ 128-71 тогтоосон байдаг байна.

Эмээлийн модны хэмжээ мм-ээр

	Их бие	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Хүүхэд
1	Эмээлийн хавтасны урт	450	350	320
2	Эмээлийн хавтасны урд талын өргөн	130	110	110
3	Хойт толины өргөн	120	100	100
4	Хоёр бүүрэгний хоорондох зай	350	350	320
5	Бүүрэгний өндөр Урд хойт	100 80	100 90	90 90
6	Бүүрэгний өргөн Урд Хойт	130 140	150 160	110 90
7	Бүүрэгний хонхны өргөн урд Хойт	100 120	100 110	90 90
8	Суудлын загасны Урт Өргөн	140 60	110 55	100 55

Эмээлийн хэмжээг авахдаа эхлээд яс модны үндсэн хэмжээсийг авах нь зүйтэй юм.

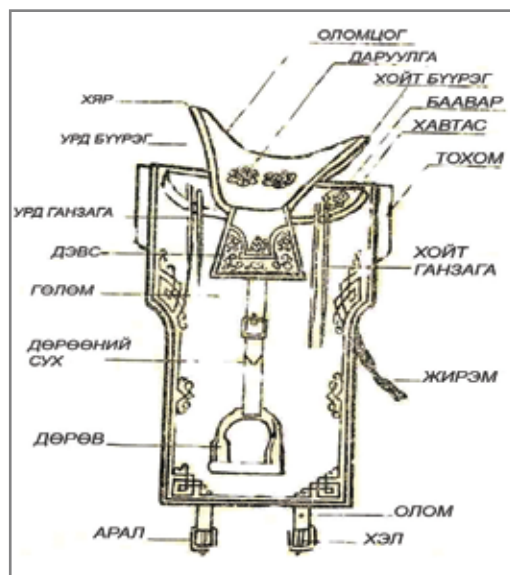
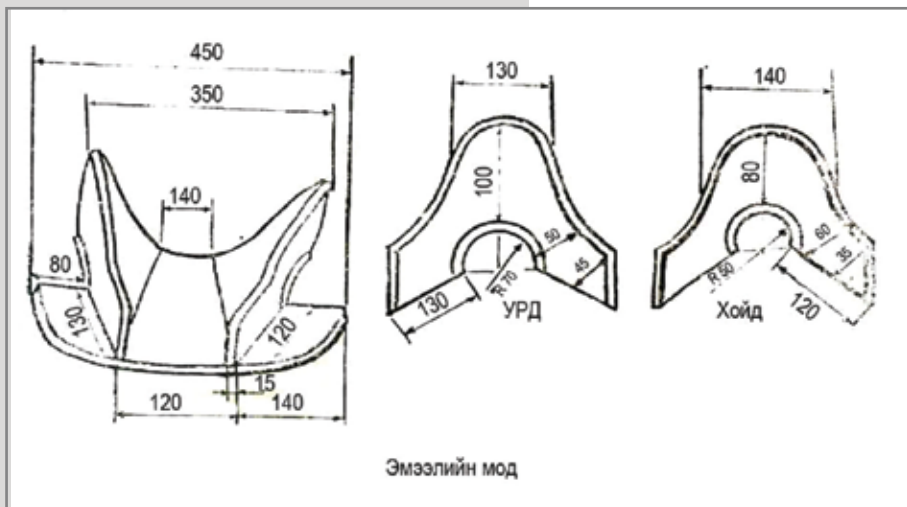
Урт - Хавтасны урт

Өргөн - Хавтас хоорондын хамгийн их зай

Өндөр - Бүүрэгний өндөр

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Шаардлагатай бол нэмэлт хэмжээсүүдийг авч болно. Үүнд: Хавтасны өргөн, урт хойт бүүрэгний өндөр, өргөн, бүүрэг хоорондын зайг,

Эмээлийн мөнгөн чимэг буюу даруулга, баавар, хяр зэрэг эмээлийн урийг илтгэх мөнгөн чимэглэлүүд 6, 8, 12 гэж байдаг ба тус бүрийн хэмжээг нарийн авах нь зүйтэй.

Дараа нь эмээлийн иж бүрдэл хэсгүүдийн хэмжээг бичнэ. Тохомны урт, өргөн, Гөлөмний нэг талын урт өргөн, Дэвсний /нэг талын/ урт, өргөн, Дөрөөний өндөр, тавагний хэмжээ, Олом, жирэм, ганзаний уртын хэмжээг бичнэ.

Ном зүй

- The New Museum Registration Methods. Edited by Rebecca A. Buck and Jean Allman Gilmore. American Association of Museums. 1998. 2nd Printing 2001. Washington DC,
- Robin Thornes, Peter G. Dorrell, Henry Lie . Object ID guidelines for making records that describe art, antiques, and antiquities. 1999. 61 pages.
- Приказ Министерства культуры Российской Федерации от 8 декабря 2009 г. №842 «Об утверждении Единых правил организации формирования, учета, сохранения и использования музейных предметов и музейных коллекций, находящихся в музеях Российской Федерации
- Монгол улсын стандарт MNS ISO 9000: 2001
- Я.Цэвэл. Монгол хэлний тайлбар толь. УБ., 1966 он
- Д.Балсан. Хүлгийн сайныг уная гэвэл. УБ., 1986 он /УСТ 1253-71 Эмээлийн мод, 29-31 тал/
- Соёлын өвийн төв. Музейн бүртгэл-мэдээллийн санч нарт зориулсан "Соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлэх нь. Сургалт-семинарын гарын авлага. УБ., 2010 он
- Соёлын өвийн төв. Үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр. Сургалт-семинарын гарын авлага. УБ., 2007
- Краткое описание музейного предмета: Информационно-Лингвистическое обеспечение. <http://www.museum.ru/>

С.Чинзориг

Соёлын өвийн төвийн хэлтсийн дарга

ТӨМӨР ЭД ЗҮЙЛСИЙГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХҮЙ

Ихэнх боловсруулсан металл нь байгалийн эрдэс шороонд агуулагдаж, хүдэр хэлбэрээр орших анхны төрх байдал руугаа тэмүүлэх ба энэ нь уг металлдаа хамгийн аюулгүй таатай орчин болдог.

Түүх, соёлын төмөр олдворууд анхны өнгө төрхөөрөө олдох нь маш ховор, голдуугадуураа исэл бүрхүүлээр хучигдсан буюу зэвэрч гэмтсэн байдаг. Исэл бүрхүүл нь нэг талаар уг металлын хамгаалалт болж өгдөг ч орчны нөлөөгөөр яваандаа тэр чанараа алдан алдсаар уг эдлэл бүр мөсөн исэлдэж эвдэрч бутардаг билээ.

Төмөр эд зүйлийг давтах, цутгах хоёр аргаар голдуу хийдэг бөгөөд давтаж хийсэн төмөр харьцангуй цэвэр, бохирдлын хэмжээ нь 0.2% орчим байдаг.

Цутгаж хийсэн эдлэлийн гадарга маш их арзгар, бохирдол ихтэй, тэр нь 2-6% орчим байна. Энэхүү арзгар бохирдлоос шалтгаалан ус, хүчилтөрөгчийн нөлөөллөөр түүний зэврэх явц ихээхэн хурдасдаг байна.

Зэврэлт үүсэхэд хоёр хүчин зүйл голлон нөлөөлнө. Үүнд:

1. Гадны хүчин зүйл:

Хүрээлэн буй орчны агаар, ус, чийг, халуун хүйтний хэлбэлзэл.

2. Дотоод хүчин зүйл:

Чийг ихтэй хөрс шороонд удаан хадгалагдсанаар төмөр эд зүйлийн гүн рүү ус, шүлт, давслаг их хэмжээгээр нэвчиж зэврэлт явагдахад ихээр нөлөөлдөг.

Иймээс сэргээн засварлах ажлын явцад төмөр эд зүйлсийн дотор талд шингэсэн тэдгээр бохирдлыг сайн цэвэрлэх шаардлагатай. Харин ус, хүчилтөрөгчийн нөлөөллөөр гадаргад нь үүссэн зэвийг аль болох бага цэвэрлэх хэрэгтэй.

Төмөр эдлэлд тохиолдох зэврэлтийн гол төрлүүд:

α-FeO.OH (goethite) Төмрийн гадарга сэвсгэр биш нилээд хатуулаг хэлбэрээр үүсдэг

β-FeO.OH (akaganeite)

Энэ төрлийн зэв нь болцгор бөөрөнхий бөмбөлөг хэлбэртэй дотроо шингэнтэй шар өнгөтэй харагдана. Тэр нь хатахаараа сул нунтаг байдалд шилжинэ.

γ-FeO.OH (lepidocrocite) Ихэнхдээ үйлдвэрлэлийн газар болон SO₄ бүхий нөхцөлд үүснэ. Олдворт энэ төрлийн зэв тохиолдох нь тун ховор.

Магнетит-Fe₃O₄ Исэл бүрхүүл буюу хамгийн аюул багатай зэв, хар болон хар хүрэн өнгөтэй байна. Төмөр эд зүйлийг цэвэрлэхдээ энэ давхрага хүртэл цэвэрлэнэ.

Гематит-Fe₂O₃ Энэ нь төмрийн хүдрийн гол агууламж болдог.

β-FeOOH (akaganeite Fe₃+O(OH,Cl))

Энэ төрлийн зэвний гэмтэл бохирдолтой төмөр эд зүйлс тодорхой хугацааны дараа шинж чанараа алдан задарч үгүй болдог тул маш сайн цэвэрлэх шаардлагатай.

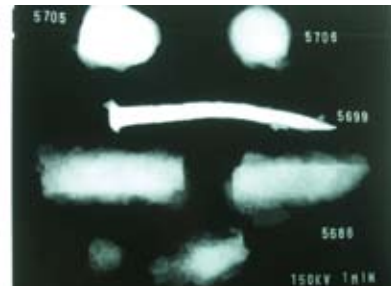
Сэргээн засварлалтын ажлын дараалал:

1. Одоогийн байдалтай танилцаж судалгаа шинжилгээ хийж гэмтлийн шалтгааныг тодорхойлох.

2. Цэвэрлэгээ бэхжүүлэлт, хамгаалалт, сэргээн засварлалт хийх.

3. Хадгалах орчинг бүрдүүлэх.

Одоогийн байгаа байдлыг эхлээд нүдээр харж ажиглалт хийх, өсгөгч ашиглан нарийвчилсан судалгаа хийх бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд рентген зураг авч дотоод гадаад бүтэц, гэмтэл, зэврэлт хэр их гүнд нэвтэрч тархсан зэргийг харж болно.

Цэвэрлэх ажилд рентген зургийн мэдээллийг өргөн ашигладаг.

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Цэвэрлэх аргууд:

Механикаар цэвэрлэх

1. Гар багаж /багс бийр, хулс, мэс

заслын хутга, алх, цүүц г.м/

2. Цахилгаан багаж хэрэгсэл

3. Хэт авианы чичирхийлэлтэй багаж хэрэгсэл хэрэглэнэ.

4. Airbrasive

Уусмалд цэвэрлэх

1. Na(OH)

2. $\text{Na}_2\text{CO}_3\text{-NaHCO}_3\text{-2H}_2\text{O}$

3. LiOH

4. Өндөр хэмд устөрөгчөөр ангижруулах

5. BTA- уусмал зэрэг орно.

Нэг ба хоёрдугаар уусмалд төмөр эдлэлийг хийхэд зэврэлт зогсож, зэв нь задарч эхлэх агаад удаан хугацаагаар байлгах учир уусмалаа 4-5 удаа солино. Шүлт маш их шингэдэг тул усаар цэвэрлэх шаардлага гарна. Усаар цэвэрлэх явцад зэврэх гээд байдаг муу талтай.

Гуравдугаар уусмал нилээд хүчтэй уусмал тул хүний бие организмд хортойг анхаарна. Тусгай төхөөрөмж шаардахгүй. Цаг хугацаа дээрхтэй ижил зарцуулна. Уусгагч нь метилийн спирт тул уусмалаа энэ спиртээр цэвэрлэдэг. Цэвэрлэх явцад зэврэлт явагддаггүй сайн талтай.

Дөрөвдүгээр уусмал (устөрөгч 12%, азот 88%) 500 - 800 хэмд тусгай төхөөрөмжинд халахад FeO.OH - төрлийн зэв -- Fe_3O_4 болж урвал явагддаг тул төмрийн өнгө хар бараан болдог.

Тавдугаар уусмал BTA-0.2% Borax-0.1% хольж тусгай төхөөрөмжөөр вакуум орчин үүсгэж, өндөр даралттай халуунд Cl- ийн бохирдолыг цэвэрлэхэд ашиглана. Магнетит төрлийн зэвтэй төмрийг энэ аргаар цэвэрлэж болохгүй. Энэ уусмалд хийвэл гематит төрлийн зэв үүсдэг тул улаан өнгөтэй болно.

Бэхжүүлэх арга :

Төмөр эдлэлийг цэвэрлэж дууссаны дараа бэхжүүлэх ажиллагаа хийгдэнэ.

Төмөр эдлэлийн гадарга бусад металлыг бодвол харьцангуй их нягтаршилтай байдаг тул **Paraloid NAD-10V** гэсэн эмульс үүсгэгчтэй бэхжүүлэгчийг ашигладаг. Энэ бэхжүүлэгчийг 40%-иар найруулж бэлтгэн худалдаанд зардаг.

SN- 1 гэсэн зориулалтын шингэлэгчээр металлынхаа сийрэгжилтийн онцлогт нийцүүлэн шингэлж хэрэглэнэ. Энэ бэхжүүлэгч байхгүй тохиолдолд B72-ийг ашиглаж болно. Вакуум орчин үүсгэдэг төхөөрөмжинд 5-6 цагийн турш байлгаж бэхжүүлэх ажлыг хийнэ.

Төхөөрөмж доторх агаарыг соруулж агааргүйжүүлэн бэхжүүлэлт хийвэл металлын

Paraloid NAD-10V бэхжүүлэгчээр бэхжүүлэлт хийх явц

сийрэгжсэн гадаргад дахь агаар үгүй болж, агаар эзэлж байсан орон зай, металлын гүн рүү бэхжүүлэгч шингэх нь сайн байдаг. Ялангуяа гадаргын нягтаршил ихтэй металл дээр олон дахин агаарыг соруулж хийх хэрэгтэй.

Бэхжүүлэгчээс гаргаад гадаргад зузаан тогтсон бэхжүүлэгчийг зөөлөн цаасанд шингээж, арчиж цэвэрлэнэ. Цэвэрлэгээг металлын гадаргад бэхжүүлэгч гялалзсан өнгөгүй болтол хийнэ.

Хэтэрхий их шингэлэгчээр хүчтэй цэвэрлэх үед гадаргын бэхжүүлэгч арилах тул болгоомжтой хандах хэрэгтэй. Цэвэрлэгээний дараа өрөөний температурт 1-2 хоног хатаана.

Сэргээн засварлах арга:

Металлын хугарч, салсан

хэсгүүдийг B72-ийн 5% уусмалаар нааж тогтооно. Наалт хийж байгаа уусмалын хатуулаг, биетийн хатуулагаас бага байх хэрэгтэй. Ямар нэгэн тохиолдлоор хугарах салах үед наалт хийсэн газраараа салахаар байна.

Томоохон хэмжээний металлыг наах үед эвээр нийлж буй талбайг B72- ийн 5-10% бэхжүүлэгчээр бэхжүүлж, "thermo-setting" төрлийн цавууг ашиглаж болно.

Хадгалах арга:

Сэргээн засварлах ажил дуусаад хадгалахад бэлтгэж зориулалтын уутанд савлана.

RP-5 чийг, агаарыг өөртөө татагч бодис нь дотроо хоёр төрөл

байдаг.

Металд зориулсан төрөл нь чийг, агаарыг өөртөө татаж авдаг бол мод, цаасанд зориулсан нь чийгийг тэнцвэржүүлж байдаг. Чийг их үед татаж, бага үед чийгийг гаргана.

Уутыг задалснаас хойш 30 минутын дотор хэрэглэх хэрэгтэй.

Савлагаа хийх дараалал

Уутыг үзмэртээ тохируулан бэлтгэнэ. Үзмэрээ уутанд хийхэд хялбар байхуйц амсарыг нь сайн нээнэ. Уутны ёроол хэсгийг 05 мм зайтай хоёр давхар халааж наана. Үзмэрийг уутанд хийж чийг, хүчилтөрөгч хэмжигчийг хийх зайг тохируулан зааг гаргаж уутаа дутуу наана. Чийг, хүчилтөрөгч

МЭРГЭЖИЛ, АРГА ЗҮЙ

Тусгай суурийн хамт савласан байдал

хэмжигчээ хийж уутны амсрыг мөн ёроолын адил нааж битүүмжлэнэ.

Мөн үзмэр дотроо гүйж хөдлөхөөр бол үзмэрт тусгай суурь хийж суурийн хамт савлана.

Савласан үзмэрийг хадгалах явцад тодорхой хугацаанд өнгөнд өөрчлөлт орж байгаа эсэхийг ажиглаж байх хэрэгтэй. Өнгөнд нь өөрчлөлт орж эхэлсэн тохиолдолд задалж савалгааг дахин хийх хэрэгтэй.

RP- тай савласан металлын өнгө

Дангаар нь савласан металлын өнгөний өөрчлөлт

Ном зүй:

- Соёлын өвийн төв. Металл эдлэлийн сэргээн засварлалт. Сургалтын материал
- G. K. Cronyn . The elements of archaeological conservation

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

С.Юндэнбат

Соёлын өвийн төвийн хэлтсийн дарга

Туульсын аястай, сүрлэг дэврүүн дүрслэлтэй, өнгө будгийн хурц хослол бүхий “Хүлэгт баатар” буюу “Шамбалын хаан Рэгдэндагва” (“Великий всадник” или “Владыка Шамбалы Ригден-дагба”) хэмээх зургаа Н.К.Рерих 1927 онд бүтээж Монголын Засгийн газарт бэлэглэжээ. Оросын алдарт зураач, агуу их сэтгэгч Николай Рерихийн монголын сэдвээр зурсан “Чингис хааны эх”, “Монгол”, “Бум эрдэнэ” зэрэг цуврал 21 зургаас Занабазарын нэрэмжит дүрслэх урлагийн музейд буй уг бүтээл хэмжээгээр хамгийн том нь бөгөөд 1995 онд Монгол Улсын түүх, соёлын хосгүй үнэт дурсгалын жагсаалтад “Улаан морьтой баатар” хэмээх нэрээр бүртгэгдсэн болно.

Н.К. Рерих Хүлэгтбаатар

Эдүгээ Санкт-Петербург, Москва, Парис, Лондон, Нью-Йорк, Бомбей, Буэнос-Айрес, Стокгольм зэрэг дэлхийн томоохон хотуудын нэр цуутай музей, үзэсгэлэнд

ШИНЭ ЭРИНИЙ БЭЛГЭДЭЛ

Николай Рерихийн долоон мянга гаруй бүтээл хадгалагдаж буй ажээ. Николай Рерих 1923-1934 онд Төв ба Дорнод Азид хийсэн цуврал аяллынхаа явцад, гимназийн сурагч ахуйгаас үлгэр домгийн орон мэтээр төсөөлж, хүсч мөрөөдөж явсан монгол оронтой танилцах завшаан тохиосон бөгөөд сүүлийн удаад 1926 оны есдүгээр сард ирж долоон сар суужээ. Тэрбээр Позднеев, Голстунский, Потанин, Руднев, Пеллио зэрэг монгол ба дорно дахиныг судлагч эрдэмтэд, жуулчин шинжээч нартай ойр дотно явсан нь түүнд монголыг гэх элгэмсэг сэтгэл бүрдэн төлөвшихөд нөлөөлсөн төдийгүй их зураачийн эмэг эхийн талын уг язгуур монголын Алтан ордны улсын эзэн хааны удмаас гаралтай гэх үе дамжсан аман сурвалж үүнд басхүү нөлөөлсөн буй заа.

Рерихийн монголд хийсэн аяллын цаг хугацаа нь туурга тусгай Монгол улсын хувьд төр, шашнаа сэргээн мандуулж, улс үндэстнээ сэргээн хөгжүүлэх явдлыг чиг зүгээ болгож асан үндэсний ардчилсан хувьсгалын зурвас үетэй тохиож, ардын эрхт Монгол улсад гарч байсан хувьсгалт өөрчлөлтүүд их зураачид гүнзгий сэтгэгдэл, өөдрөг төсөөллийг төрүүлсэн нь түүний “Хүлэгт баатар” зурагт тусгалаа олжээ. Хар хөх тэнгэр, хурц од, гал шахилгааныг зүсэн дүүлэх улаан морьтой эрэмгий баатар нь умард Шамбалын орны Төгс язгуурт, догшин хүрдэт хаан Рэгдэндагва ажгуу. Хүлэг баатарын урдуур урин ээрэн нисэх зөнч шувууд эрин цаг, их үйлийг бэлгэдэх мэт бөгөөд тэртээ доор хар ногоон өнгөөр ялгарах Богд хан уулын танил дүр, Туулын хөндийд тайван налайх гэр, мал, дуган сүм сэтгэлд дотно...

Бурханы шашны түүх, уламжлалыг хадгалсан номт гурван орон гэгдэх Энэтхэг, Түвд, Монголын ард зоны сайхан зөгнөл, бадрангүй мөрөөдөл, уран дүрслэлийн үр боловсрол болсон Шамбалын ариун орныг эсгий туургатны эх нутгийн нэгэн хэсгээр төлөөлүүлж, шинэ цагийн монголын ирээдүйг бэлгэджээ.

Н.Рерих уг зургаа Монголын Засгийн газарт бэлэглэсэн тухай тэр үеийн “Буриадын амьдрал” сэтгүүд /1927 оны №2-3/ “соёлын баяр” гарчигтай нийтлэгдсэн мэдээнээс иш татвал: 1927 оны гуравдугаар сарын 11-ний баасан гариг, Н.К.Рерих Монголын Засгийн газрын ээлжит хуралдааны эхэнд “Хүлэгт баатар” хэмээх бүтээлээ ерөнхий сайд Б.Цэрэндоржид гардуулж “Монголчууд шинэ зууны тугийн дор гэрэлт ирээдүйгээ бүтээн цогцлоож байна. Эрх чөлөөний аугаа хүлэгт улаан баатар монголын уудам нутгаар дүүлж явна. Сайн сайхан цаг Азид дахин ирлээ. “Хүлэгт баатар” зургийг Монгол улсын мандан бадрахын бэлгэ тэмдэг болгон өргөснийг хүлээн тогтоох ажаамуу” хэмээхүйд сайд Цэрэндорж хариуд нь “...Нийт бидний багш Лениний үзэл санаа энэ зураг дээрх дөл адил дэлхий даяар түгэн дэлгэрч, хүн ардын үйлс зорилго таны зурсан Аугаа морьтон дүүлэн яваа шиг цог жавхлантай бүтэх болтугай. Энэ бэлэг Монгол Улсын Судар бичгийн хүрээлэнгээс шинээр байгуулж буй музейн сан хөмрөг дэх үнэтэй үзмэрийн нэг байх болно” гэжээ. Рерихийн бичсэнээр уг ёслолын үеэр Засгийн газрын нэгэн гишүүн түүнд хандаж “Энэ зургаа хэний, ямар тааллаар бүтээснийг тань лавлаж болохсон болов уу? Саявтар монголын үлэмж хүндтэй нэгэн их лам зүүдэндээ, орон орны олон зүсний хүн зон цөмөөр өрнө тийш хандаж, тэр зүг ширтэн ахуйд

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

тэнгэрт Шамбалын тугийг гартаа өргөж, гал дөл бадруулсан аварга морьтон, замбуулингийн тэргүүн баатар Рэгдэндагва хаан биеэр морилон ирснээр хотол даяарын харах зүг, хандах чиг цөм өрнөөс дорно тийш шилжив хэмээн болгоосон байна билээ. Энэхүү зүүдний тайлал нь таны зураг магад мөн болов” гэсэн ажээ.

Хэдийгээр Цагийн хүрдний номд зааснаар Шамбалын эрин барагцаалбал европын 2377 оны орчимд эхлэх зураг лүндэнтэй боловч ХХ зууны эхэн үеэс буддын ертөнц төдийгүй дэлхий ертөнц бүхэлдээ хөдөлгөөнд орж, эзэн хаадын төр мөхөж, их гүрнүүд задран, дайн дажин, үймээн самуун, гал усны аюул нүүрлэх болсон хийгээд цастын орны оройн дээд чимэг Далай ламтан цаг төрийн үймээн, Английн цэргийн хөл хөлсөөнөөс дайжин Будалин ордноо нэгэн үе орхиж, Банчин ринбучи Дашлхүмбэ хийдээсээ дүрвэхэд хүрсэн зэрэг хэрэг явдал гарснаас үүдэн тэр цагийн шашин номын зүтгэлтнүүд, сүсэгтэн олны дотор цөвийн энэ цаг эцэслэж, шамбалын эриний үүр цайх ёр бэлгэ, эш бошго үзэгдэх цаг тулж

ирэв хэмээх үзэл үнэмшил хүч аван дэлгэрсэн үе байлаа.

Рерих дорнод Азиар явахдаа Түвд, ялангуяа Монголд шамбалд зориулсан дуган, дашан байгуулж, шамбалын орон, шамбалын дайныг дүрсэлсэн зураг хөрөг, ном зохиол, дуу шүлэг бүтээх нь нэн түгээмэл болсныг гярхай ажиглаж, ирээдүйн тухай дорно дахины тулгуур ойлголт болох Шамбалын орны сэдвээр бүтээл хийх санаа сэдэл төржээ.

Өргөө хотын гудамжаар морьт цэргүүд дуулан өнгөрөхүйд сонсвоос:...Жан Шамбалын оронд Заавал ч үгүй төрнө.

/Жанжин туг/

...Шар тугийг мандуулаад

Шашны сүрийг бадруулаад

Шавь нар болсон бид чинь

Шамбалын дайнд мордъё/Улаан туг/ гэсэн үгтэй байжээ. Дашрамд тэмдэглэхэд, Мэргэн Гомбожав, Магсар хурцын Дугаржав нар дээрх хоёр дууг зохиохдоо Богд хаант Монгол Улсын үед Хатанбаатар Магсаржавын цэргүүд өвөрлөгч нутгийн гүнд Хятадын хар цэргийг дарж явах үедээ дуулж явсан Гүрбазарын дуу хэмээхээс иш санааг нь авсан гэдэг. То ван /

Тогтохтөр/-ийн зохиосон гэх Гүрбазарын дууны шүлэг нь: Зээ, умар зүгийн шамбалын Их Рэгдэндагва хааны Буман цэргийн дотор Идэт манлай баатар Зээ, өглөгийн буяны моринд Хөлөглөн дүүлээд Шагшаабадийн дуулгатай Хүлсэнгүй бэх хуягийг агсаж... Зээ, аргын хүчит нумыг Билгийн суманд дэлж Биенд баримтлах дайсныг Алдалгүй намная... хэмээжээ.

Тэрбээр энэ удаагийн аяллынхаа тухай “Алтай-Хималай” хэмээх ном хэвлүүлж, удаахь аяллаар “Азийн зүрх” нэртэй хоёр дахь номоо бичсэн бөгөөд уг номынхоо “Шамбал” хэмээх дэд бүлгийг ... Ирж яваа Шамбалын их эриний уриа дуудлага Азийн алс гүнээс хангинан жингэнэж байна биш үү. “Приди в Шамбалу” (Шамбалд морил) хэмээх уриагаар төгсгөсөн байдаг нь Ази дахины сэргэн мандах заяа замыг мялааж, ирээдүйн эрин зуун, Азийн зуун болохыг бэлгэдсэн нэрт зураачийн сайн зөн, сайхан ерөөлийн үг байлаа.

Ө.Чулуунбаатар

“Очирваанийн эгшиглэн” морин хуурын чуулгын захирал, гавьяат багш

999 МОРИН ХУУР ЭГШИГЛЭВ

Завхан аймаг морин хуур, уртын дуу, хөөмий, бий биелгээ зэрэг уламжлалт урлагаа дээдлэн хөгжүүлэх бодлого боловсруулан үе шаттайгаар хэрэгжүүлж байна. 2002 онд Монгол улсын ерөнхийлөгч Н. Багабанди Морин хуур, Уртын дуугаа дээдлэх тухай зарлиг буулган, 2005 онд Монгол улсын Засгийн газар “Морин хуур-Уртын дуу” үндэсний хөтөлбөр боловсруулан баталсан билээ. Энэ бүхнийг хэрэгжүүлэх зорилгоор Завхан аймаг 2006-2012 онд 999 морин хуурч, 108 уртын дууч, 60 хөөмэйч бэлтгэх зорилт тавин ажиллаа. Энэ асуудлыг аймгийн

засаг дарга Я.Санжмятав бүх талаар дэмжин Морин хуурчдаараа дамжуулан аймаг орноо сурталчлах санаачилга гаргав.

Энэхүү санаачилгыг хэрэгжүүлэх ажлыг аймгийн Боловсрол, соёлын газар хариуцан авч, сумдын Засаг даргын дэргэд морин хуурын хамтлаг байгуулж, БСГ-ын дэргэд Аймгийн Засаг даргын шийдвэрээр “Очирвааны эгшиглэн” морин хуурын чуулга байгуулагдан чуулгын дарга, морин хуурын багш, арга зүйчид гэсэн 5 хүний бүрэлдэхүүнтэйгээр ажиллаж дэвшүүлсэн зорилтоо амжилттай хэрэгжүүлэв. Эл

зорилтыг хэрэгжүүлэхдээ юуны өмнө морин хуур сурах хөдөлгөөнийг бүх нийтийн үйлс болгон өрнүүлэх нь нийт байгууллага, эцэг эх, хүүхэд залуучуудад ойлгуулах онцгой ач холбогдолтой байв.

Үүний тул эхлээд Сумын Засаг дарга, Сургуулийн захирал, Соёл урлагийн байгууллагуудын

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

дарга, эрхлэгчдийн зөвлөлгөөн хийж нэгдсэн ойлголтод хүрч чадав. Дараа нь бүх ЕБС, Соёлын төвийн дуу хөгжмийн багш нарын зөвлөлгөөн хийж тавьсан зорилтоо хэрэгжүүлэх арга замаа ярилцаж, аймгийн бүх байгууллага иргэд, хүүхэд залуучууддаа хандан уриалга гаргаснаар сум, сургууль, соёл, урлагийн байгууллагын удирдлагууд идэвхи санаачилгатай ажиллаж эхэлсэн юм. Дараачийн ээлжийн зорилт нь 1000-1300 морин хууртай болох асуудал байлаа. Бид хөрөнгөө богино хугацаанд босгон Морин хуур урладаг хүмүүс болон байгууллагуудад хандан гэрээ байгуулж ажилласны үр дүнд хоёрхон жилийн дотор 1200 морин хууртай болж чадсан юм. Энэ ажилд Байгальжав захиралтай хөгжим урлалын "Эгшиглэн магнай" ХХК

сарын 11-нд "Отгон тэнгэр уулын тэнгэрийг тахих ёслол"-ын үеэр 999 морин хуурчдаа тоглуулж Очирваань хайрханаа аргадан баясгасан бөгөөд энэ тахилгад ирсэн олон мянган иргэд халуун дотноор хүлээн авч гайхан бишэрсэн юм.

Тахилгад Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Ц. Элбэгдорж оролцож морин хуурын тоглолтыг биечлэн үзэж, Монголын тулгар төр байгуулагдсаны 2220, Их Монгол улс байгуулагдсаны 805, Үндсэний эрх чөлөөний хувьсгалын 100, Ардын хувьсгалын 90 жилийн ойн баярын нээлтийн ёслолд бүрэн бүрэлдхүүнээрээ оролцох урилга өгсөн юм. Уг заллагын дагуу

Завхан аймгийн өсвөрийн хуурчид

1. Морин хуурчдаар дамжуулан улс, орноо дэлхий нийтэд сурталчлан морин хуур бол Монголын урлагийн гайхамшигт бүтээл мөн гэдгийг баталсан.

2. Ардын уламжлалт урлагаа дээдэлж цаашид хөгжүүлж түгээн дэлгэрүүлэх өргөн боломж байгааг бүх аймаг сумын удирдлага иргэдэд итгүүлэн морин хуур хөгжмийн гайхамшигийг мэдэрүүлэв.

3. Ерөнхийлөгчийн зарлиг, Засгийн газрын үндэсний хөтөлбөр хэрэгжин үр дүнд хүрч байгааг бодитойгоор харуулсан үйл явдал боллоо.

Энэхүү морин хуурчдыг бэлтгэхэд Боловсрол, соёлын газрын дарга "Очирваанийн эгшиглэн" морин хуурын чуулгын захирал, гавьяат багш Ө.Чулуунбаатар, ерөнхий найруулагч морин хуурын багш Ю.Дэлгэрнасан, арга зүйч С.Нарантуяа, Б. Оюун, нар биечлэн зохион байгуулж үр дүнд хүргэсний дээр аймгийн Засаг дарга Я.Санжмятавын дэмжлэг, оролцоо онцгой үүрэг гүйцэтгэсэн юм. Морин хуурч, сургагч багш нарыг бэлтгэх, хуурчдыг гардан сургасан багш нь Ю. Дэлгэрнасан болой.

999 морин хуурч Сүхбаатарын талбайд

онцгой хариуцлагатай хандаж 900 гариу морин хуурыг үйлдвэрлэн нийлүүлсэн нь бидний ажилд үнэлж баршгүй тус дэм болсон юм. 2007-2008 онд Ерөнхий боловсролын сургууль, Соёлын төвийн нийт 57 багш, 70 гариу сурагчийг тус бүр 21 хоногийн хугацаатай 3 удаагийн сургалтад хамруулж сургагч багш нараар бэлтгэж авсан юм. Ингээд 1100 гаруй хуурчдаасаа 1024 хуурчдыг шалгаруулан сонгож нэг сар бэлтгээд 2011 оны 6 дугаар

2011 оны 7 дугаар сарын 9-нд Сүхбаатарын талбайд 999 морин хуурчдынхаа тоглолтыг зохион байгуулж, улмаар улсын баяраар төв цэнгэлдэх хүрээлэнд 1024 морин хуурчаа тоглуулж 108 уртын дуучдаа дуулуулсан юм. Энэхүү тоглолтыг Нийслэлийн иргэд хөдөлмөрчид, гададын жуулчид, төлөөлөгчид болон албаны хүмүүс үзэж, өндөр үнэлсэн юм. Энэхүү арга хэмжээг зохион байгуулсны ач холбогдол нь:

Б.Даваашэрэн

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

БҮЛЭЭНИЙ ОВООНЫ ГЭРЭЛТ ХӨШӨӨГ АВРАН ХАМГААЛСАН ТУХАЙ

Монгол Улс байгаль нийгмийн Эрдэл дунд хадгалагдаж буй зарим хөшөө дурсгалын түүхэн үнэ цэнэ, ач холбогдлыг нь харгалзан аюулгүй газарт татан авч хадгалах ажлыг 1930-аад оны үеэс эхлэн өнөөг хүртэл зохион байгуулсаар байна. Энэ хугацаанд Дорноговь аймгаас Хэсэг байшинтын гэрэлт хөшөө, Хөвсгөл аймгаас Мөнх хааны гэрэлт хөшөө зэргийг Монголын Үндэсний музейд, Долоодойн гэрэлт хөшөөг Увс аймгийн музейд, Хөргийн хөндийн хүн чулуун хөшөөг Сүхбаатар аймгийн музейд, Бугатын хөшөөг Архангай аймгийн музейд, Сариг хайрханы хүн чулуун хөшөөдийг Дундговь аймгийн музейд гэх зэрэг нийт 40 орчим хөшөө дурсгалыг музей болон бусад газарт татан авч хадгалжээ.

1990-ээд он хүртэлх хугацаанд хөдөө хээрээс хөшөө дурсгалыг зөөх үйл явц нь музейн сан хөмрөгийг баяжуулах, үзүүлэгийн сэдвийг баяжуулах зорилгоор хийгдэж байсан бол 1990 оноос хойш хөшөө чулууудын хадгалалтын байдлыг аюулгүй газарт татан авч хадгалахыг гол үндэслэл болгосон байна. Хэдийгээр дэлхий нийт аливаа түүхийн дурсгалыг оршин буй газарт нь хадгалах зарчмыг өргөн хүрээнд баримталж байгаа боловч ч өөрт агуулж буй түүхэн үнэ цэнэ, ач холбогдлоо байгаль, нийгмийн сөрөг үйл явцад алдах эрсдэл нүүрлэсэн хөшөө дурсгалыг олон талын судалгааны үрдүнг харгалзан аюулгүй газарт хадгалах явдал түгээмэл байдаг. Манай улс ч энэ зарчмын дагуу хөшөө дурсгалыг хамгаалах ажлыг тусгай хөтөлбөрт тусган хэрэгжүүлж байгаа юм.

1998 онд Монгол Улсын Засгийн газраас баталсан “Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах, сэргээн засварлах Үндэсний хөтөлбөр”-т заасны

дагуу 1999 онд Дорнод аймгийн Халхгол сумын нутагт орших Шонх Тавантолгойн хүн чулуун хөшөөг Монголын Үндэсний музейд татан авч хадгалжээ.

Энэ мэт ажил 2007 онд Монгол Улсын Засгийн газраас баталсан “Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах, сэргээн засварлах хөтөлбөр”-т 2 газраас хөшөө дурсгал татан авч хадгалахаар зааж хэрэгжүүлж эхлээд байна. Түүнчлэн ойрын ирээдүйд үүсч болох эрсдлийг арилгахын тулд зарим хөшөө дурсгалыг БСШУ-ны сайдын зөвшөөрлөөр аюулгүй газарт татан авч хадгалах ажлыг тодорхой судалгаанд үндэслэн хэрэгжүүлсэн байна. Үүний 1 жишээ бол Хэнтий аймгийн Хэрлэн сумын Хавиргын голд сул хэвтэж байсан 2 хүн чулуун хөшөөдийг алдагдахаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор 2008 онд Хэнтий аймгийн музейд татан авч хадгалсан болно.

Соёлын өвийн төв 2011 онд өмнөх жилүүдэд шинээр олдож улсын бүртгэлд орсон Дорноговь аймгийн Эрдэнэ сумын нутагт орших Бүлээний овооны гэрэлт хөшөөг аюулгүй газарт татан авч хадгалах ажлыг зохион байгуулсан болно.

Бүлээний овооны гэрэлт хөшөө

Бүлээний овооны гэрэлт хөшөө нь Дорноговь аймгийн Эрдэнэ сумын төвөөс урд зүгт 65 орчим км, Бүлээн гэх нүцгэн уулын орой дээр эртний тахилгат овооны зүүн урд талд оршино. Хөшөө нь анхны байрлалдаа 185 см өндөр, 56 см өргөн 46 см зузаантай байв. Хөшөө нь дээд хэсэгтээ 3 тал, доод хэсгээрээ 4 тал, засаж янзлаагүй байгалийн тогтоцоор нь босгосон цагаан саарал өнгийн боржин чулуу юм.

Бүлээний овооны гэрэлт хөшөөг судлаачид 1950-иад оны

үед үзэж гэрэл зургийг нь авсан хэдий ч нийтэд мэдээлэлгүй өдийг хүрсэн байв. Харин 2009 онд Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн судлаачид тус сумын нутагт ажилахдаа бүртгэн баримтжуулж мөн онд хэвлүүлсэн “Монгол нутаг дахь түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгал” цуврал номынхоо 4-р дэвтэрт гэрэл зураг товч тайлбарын хамт нийтэлсэн.

Бүлээний овооны гэрэлт хөшөө

2010 онд Монгол-Японы хамтарсан “Бичээс” төслийн баг уг хөшөөг очиж үзэн эртний 1058 онд босгосон Кидан нарын их бичигтэй хөшөө болохыг нь тогтоосон юм. Монгол нутагт төр улсаа байгуулж явсан Киданчууд нь ид мандан бадарч байх үедээ хятад болон уйгар бичгээс үлгэрлэн зохион хэрэг явдлаа тэмдэглэж байсныг хятад сурвалжид тэмдэглэгдэн үлдсэн байдаг. Өнөөдрийн байдлаар Монгол болон хөрш зэргэлдээ БНХАУ-ын умард хэсгээр хад чулуунаа сийлсэн кидан бичээс бүхий дурсгал нийт 40 орчим илэрч олдоод байгаа бөгөөд тэдгээрийн дунд Бүлээний

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

овооны гэрэлт хөшөөний бичээс шиг Кидан бичгийн утга соёлын зүй тогтолыг илэрхийлэх бичиг ховор ажээ.

Хөшөөг том ширхэгтэй боржин чулууг байгалийн тогтоцоор нь засалгүй газарт суулгасан урагш харсан тэгшдүү хавтгай дээр нь 5 мөр бичиг сийлжээ. Өнөөдрийн байдлаар хөшөөний гадаргуу нэлэнхүйдээ барзайж зарим хэсэгтээ хагарал үүссэн нь чулуулгийн мөхлөг хоорондын холбоос сулрах үйл явц хурдацтай явагдаж байгаатай холбоотой юм. Мөн хөшөө нь нүцгэн уулын оройд оршиж байгаа нь элс, шороотой салхины нөлөөнд автаж гадаргуу нь хуурч унах явдал ч ажиглалтын явцад харагдаж байв. Чулуунд үүссэн дээрх гэмтлүүд нь уг хөшөөг цаашид хээр хөдөө, ил задгай газар урт удаан хугацаанд хадгалагдан үлдэх боломжгүй болгож байв.

Нөгөөтэйгүүр Өвөр Монголын Үндэсний Их сургууль кидан бичээс бүхий хөшөө дурсгалыг худалдаж авч цуглуулж байгаа тухай мэдээлэл сонсогдох болсон нь Дорноговь-Замын-Үүдийн төв замын дагуу оршиж байгаа энэ гэрэлт хөшөөг хулгайд өртөж болзошгүй эрсдлийг бий болгож байлаа.

Бид үүсч болох дээрх эрсдлийг арилгахыг тулд энэхүү гэрэлт хөшөөг авран хамгаалах зайлшгүй нөхцлийг нь харгалзан татан авч улсын музейд хадгалах ажлыг зохион байгуулахаар шийдэж, БСШУЯ-наас зөвшөөрөл авсан болно. Энэ албан бичгийг

илгээж, аймгийн МХГ-ын соёлын асуудал эрхэлсэн байцаагч, аймгийн музейн захирал зэрэг хүмүүст утсаар мэдэгдсэн юм.

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн судлаачид болон Монголын Үндэсний музейн ЭША-наас бүрдсэн баг энэ оны 5-р сарын 2-ноос 4-ны хугацаанд Бүлээний овооны гэрэлт хөшөөг татан авч аюулгүй газарт хадгалах ажлыг зохион байгуулсан юм. Энэ ажлыг хийхээс өмнө Эрдэнэ сумын орон нутгийн удирдлага болон тус бүс нутагт аж төрдөг ард иргэдэд хөшөөд учраад буй эрсдлүүдийн талаар нэгбүрчлэн танилцуулан, хууль журмын дагуу

Гэрэлт хөшөөг авран хамгаалахад оролцсон ажилчид

удирдлага, холбогдох ажилтан албан хаагчид, нутгийн ард иргэдийн тусалцаа дэмжлэгтэйгээр гэрэлт хөшөөг автомашинд ачиж тээвэрлэхэд бэлэн болгов. Хөшөө байсан газарт "БҮЛЭЭНИЙ ОВООНЫ ГЭРЭЛТ ХӨШӨӨГ МОНГОЛЫН ҮНДЭСНИЙ МУЗЕЙД ШИЛЖҮҮЛЭН ХАДГАЛАВ 2011 ОН" гэсэн бичигтэй цагаан

Нутгийн ард иргэдэд гэрэлт хөшөөг хамгаалах талаар танилцуулж байгаа нь

ажиллахаа илэрхийлж баталгаа гаргаж өгсөн. Түүнчлэн хөшөөг Монголын Үндэсний музейн үзүүлэгийн танхимд байрлуулсан эсэхийг тодорхой хугацааны дараа нутгийн хүмүүст танилцуулах, хөшөөний талаарх бүх мэдээлэл, гэрэл зураг, дүрс бичлэгийг CD-д

Гэрэлт хөшөөг зөөн тээвэрлэхэд бэлтгэж байгаа нь

бичиж орон нутгийн удирдлага, сумын Соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн санд ирүүлэх үүргийг багийн ахлагч Б.Даваацэрэн өөртөө хүлээсэн юм.

Бид сум, орон нутгийн

Гэрэлт хөшөөнөөс зөөлөн хэв авч гадаргууг бэхжүүлж байгаа нь

саарал өнгийн боржин чулуун хөшөөг орлуулан суулгаснаар эндхийн ажил өндөрлөв. Бид уг гэрэлт хөшөөг 5 дугаар сарын 8-нд оюул осолгүй зөөж тээвэрлэн Улаанбаатарт авчирч Монголын Үндэсний музейд шилжүүлэн өгсөн болно. Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч, судлаачид 5 дугаар сарын 23-ны өдөр уг хөшөөнөөс хатуу, зөөлөн

Дорноговь аймгийн Эрдэнэ сумын удирдлагад ажлын төлөвлөгөөгөө танилцуулж байгаа нь

хувилан Дорноговь аймгийн Эрдэнэ сумын Засаг даргад

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

хэв авсны дараа Монголын Үндэсний музейн “эртний улсуудын үеийн” танхимд байрлуулсан.

Өмнө нь харилцан тохиролцсоны дагуу Эрдэнэ сумын Еншөөв багийн малчин Б.Шараа нарын хүмүүс 6 дугаар сарын 20-ны өдөр Улаанбаатар хотод ирж гэрэлт хөшөөг Монголын Үндэсний музейд байрлуулсантай танилцсан юм. Тэд музейн дотоод дүрэм журамд нийцүүлэн гэрэлт хөшөөнд сүү, цагаан идээнийхээ дээжийг өргөн хүндэтгэл үзүүлж хамт гэрэл зураг авхуулсан. Б.Шараа гуай болон түүнтэй хамт ирсэн хүмүүс гэрэлт хөшөөг татан авч хадгалах үйл явц, үр дүнд сэтгэл хангалуун байгаагаа бидэнд илэрхийлж байв. Мөн хөшөөг татан авсан үйл явцын талаарх мэдээ, гэрэл зураг, дүрс бичлэгийг тус сумын холбогдох хүмүүст хүргүүлсэн болно.

Энэ дашрамд Төв Азид нэгэн цаг үед төр улсаа мандуулж байсан Кидан нарын үлдээсэн түүх, соёлын хосгүй үнэт дурсгалыг төрийн найдвартай хамгаалалтад авч он удаан жил аюулгүй газарт хадгалах нөхцлийг бүрдүүлэх буянтай үйлсэд хамтран ажилласан Эрдэнэ сумын Засаг дарга Л.Шагдарсүрэн, Соёлын төвийн эрхлэгч А.Амаржаргал, байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч н.Ариунжаргал, Еншөөв багийн малчин Б.Шараа, түүний гэр бүлийнхэнд гүн талархал илэрхийлье.

Ж.Насанжаргал

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

ДУУ ХУУРЫН ӨЛГИЙ ДУНДГОВЬ НУТГААС ГАВЬЯАТ ТӨРЛӨӨ

2011 онд Дундговь аймгийн Дэрэн сумын малчин, уртын дуучин Гарамын Дадьсүрэн Монгол улсын Соёлын гавьяат зүтгэлтэн” цол хүртлээ. Г.Дадьсүрэн Боржигин, Баянбараатын уртын дууны өв санг уламжлан авч, уртын дууг дуулах эрдэм, ур зүйг төгс эзэмшсэн цөөхөн дуучны нэг юм. Тэрээр бага наснаасаа уртын дууг сонирхон сурч, тамганы найр, шинэ гэрийн найранд анх дуулж эхэлжээ. Түүний аав Ш.Нэргүй, эх Л.Гарам нар дуучин хүмүүс байсан нь түүний уртын дуучин болоход зохих нөлөө үзүүлсэн байна. Уртын дууг нутаг нутгийн дуучдаас уйгагүй сурвалжлан сурсны дүнд түүний урын сан боржигон Цэцэн вангийн хошууны Гэлэгсамбуугийн “Сэтэрт”, “Эрхэм төр”, Сэрчинжунай “Хэрлэнгийн барьяа”, Дайчин Бэйсийн хошууны Б.Доржжанхарын “Сэрүүн сайхан хангай”, А.Ваанчигийн “Уяхан замбуу тивийн наран”, А.Цэнд-Аюушийн “Ар хөвчийн унага”, Б.Дармаагийн “Хээрхэн халтар”, Д.Янжингийн “Алиа саарал”, Ш.Нэргүйн “Тэгш таван хүсэл”, “Цэвигэр хурдан шарга”, Бүдрагчаагийн “Түмэн эх”, “Төрийн

дөрвөн дуу”, “Хуурын магнай”, “Түргэн туул”, Шавь хошууны Г.Жамцанбалбарын “Энх мэндийн баяр” зэрэг 60 гаруй уртын дуугаар баяжжээ. Монголын радиогийн фондоод түүний дуулсан “Хээрхэн халтар”, “Өвгөн шувуу” зэрэг хэд хэдэн дуу монгол түмний сонорыг мялааж буй болно.

Г.Дадьсүрэн нэрт уртын дуучин төдийгүй хуур урлаач хүн. 1985 онд нутаг усныхаа Л.Чойдорж, Б.Сэрдамба, Г.Арилд, Д.Чимэдрэгзэн нарын хамт морин хуурын цех байгуулж, улсын хэмжээнд урлаг соёлын байгууллага, иргэдийн хэрэгцээнд нийлүүлж байсан. Үүний үр дүнд тэдний урласан морин хуур Дэрэн сумын брэнд бүтээгдэхүүн болж нэр алдар нь түгэж байсан үе буй.

Дадьсүрэн гуай уртын дуу дуулах эрдмийг хойч үед өвлүүлэхэд чин зүтгэл гарган хөдөлмөрлөж 170 гаруй шавь төрүүлснээс МУАЖ уртын дуучин А.Нэргүй, МУГЖ, Ж.Дүнжмаа, МУСТА Ц.Дэлгэр, Ш.Өлзийбат, Х.Эрдэнэцэцэг, морин хуурч, хөгжмийн зохиолч Г.Эрдэнэчулуун нарыг онцлон дурьдаж болно. Түүний төрсөн нутаг Дэрэн сумаас тодорсон

Гэрэлт хөшөөг шүтдэг байсан Эрдэнэ сумын ард иргэдийн төлөөлөл хөшөөний хамгааллын байдалтай танилцаж байгаа нь

Алдарт уртын дуучин МУГЖ Г. Дадьсүрэн

Төрийн соёрхолт ардын жүжигчин, Хөдөлмөрийн баатар, зууны манлай уртын дуучин Н.Норовбанзад агсан Дадьсүрэн гуайгаар “Уяхан замбуу тивийн наран”, “Цэвигэр хурдан шарга” “Богдын өндөр” зэрэг дууг ардын аяар нь аялуулан, асууж тодотгож, түүнийг “багшаа” гэж хүндэлдэг байжээ. Эдүгээ Дадьсүрэн гуай “Норовбанзад сан”-гаас Дэрэн суманд байгуулсан Төрийн соёрхолт Ардын жүжигчин, Хөдөлмөрийн баатар, Зууны манлай уртын дуучин Н.Норовбанзад агсны нэрэмжит “Дуу хуурын танхим”-ын үйл ажиллагааг эрхлэн уртын дуу сонирхогч бүх насны иргэдийн дунд уртын дууны дугуйланг хичээллүүлж, соёлын биет бус өвийг түгээн дэлгэрүүлэх үйлст хүчин зүтгэж явна.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

У.Сайнбаяр

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

Соёлын өвийг биет болон биет бус өв хэмээн ангилдаг. Биет болон биет бус өвийн бат барилдлагаар бүтсэн онцлог нэг өв нь "баримтат өв" юм. Баримтат өв нь оюун соёлын бүтээлийг номын хуудаснаа мөнхөлснийг хэлмүй. 1992 оноос ЮНЕСКО-гийн "Дэлхийн дурсамж" хөтөлбөрийн хүрээнд баримтат өвийн ховор хосгүй дурсгалуудыг "Дэлхийн Баримтат өвийн жагсаалт"-д бүртгэн тунхаглах болсон билээ.

2011 оны 5 дугаар сарын 22-25-ны өдрүүдэд Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Вант Улсын Манчестер хотноо ЮНЕСКО-гийн "Дэлхийн дурсамж" хөтөлбөрийн Олон улсын зөвлөлдөх хорооны ээлжит 10 дугаар бага хурал болж, энэхүү хурлаар гишүүн орнуудаас 2010 онд нэр дэвшүүлсэн нийт 80 гаруй баримтат өвийн материалыг судлан хэлэлцэж "Дэлхийн дурсамж" хөтөлбөрийн Бүртгэлийн хорооны тайлан, үнэлгээ, дүгнэлтийг үндэслэн 45 хосгүй үнэт баримтат өвийг Олон Улсын Баримтат өвийн (Дэлхийн Баримтат өвд) бүртгэлийн жагсаалтад бүртгэн авлаа.

Эдгээр өвүүдийн дотор Монгол улсаас нэр дэвшүүлсэн хосгүй үнэт баримтат өвүүд болох **Лувсанданзан "Алтан Товч"**, **"Монгол Шунхан Данжуур"** бүртгэгдсэн байна. Эдгээр өвүүд нь Монгол Улсаас Дэлхийн баримтат өвийн жагсаалтад нэр дэвшүүлэн бүртгэгдсэн анхны өвүүд болж байна.

Баримтат өвийн Олон улсын болон бүсийн бүртгэлийн жагсаалтад өнөөдрийн байдлаар дэлхийн нийт 238 баримтат өв бүртгэгдээд байна.

Лувсанданзан "Алтан товч"

Арван долдугаар зууны дунд үед амьдарч байсан монголын эрдэмтэн гүүш Лувсанданзан "Эртний хаадын үндэслэсэн төр ёсны зохиолыг товчлон хураасан Алтан товч хэмээх оршвой" шастирыг туурвин зохиож Чингис

МОНГОЛЫН ХОВОР НОМ, СУДАР ДЭЛХИЙН БАРИМТАТ ӨВИЙН ЖАГСААЛТАД БҮРТГЭГДЛЭЭ

хаанаас эхлэн Лигдэн хаан хүртэлх үеийг хамран өгүүлжээ. 1651 онд зохиогдсон энэ ном дэлхий дахины монголч эрдэмтдийн дунд "Лу. Алтан товч" хэмээн алдаршсан байна. "Лу.Алтан товч"-ид "Монголын нууц товчоо"-ны 282 зүйлээс 233 зүйл нь бараг хэвээрээ байхаас гадна "МНТ"-нд байхгүй олон нэмэлт бүлэг байх тул "МНТ"-ны монгол эхийн нэг хувилбар гэж эрдэмтэд үздэг бөгөөд Монголын төдийгүй Дэлхийн хэмжээний үнэ цэнэт бүтээл юм.

"Алтан товч"-ийн жинхэнэ

эх зохиол болох хулсан үзгийн бичмэлийг 1926 онд Монгол улсын Судар бичгийн хүрээлэнгийн анхны дарга агсан Жамьян гүн (1864-1930) Дорнод аймгийн Баянтүмэн хошууны еншиезбүү овгийн тайж Дарь гэдэг хүнээс олж авснаар Лувсанданзан "Алтан товч" нь монголын түүх-уран зохиолын ховор чухаг судалгааны үнэт дурсгал болон мөнхөрчээ. Лувсанданзан "Алтан Товч" нь 2010 онд Ази-Номхон далайн "Дэлхийн Дурсамж" хөтөлбөрийн Бүсийн баримтат өвийн жагсаалтад бүртгэгдээд байсан юм.

"Монгол шунхан Данжуур"

Ганжуурын тайлбар болох Данжуур (Зарлигийн орчуулга) судар нь 226 боть бөгөөд Энэтхэг, Түвдийн эрдэмтдийн бичсэн их бага арван ухааны шастирууд, 3427 нэр төрлийн ном зохиолыг

багтаасан 107839-н хуудастай, 23x72.5см хэмжээтэй их хөлгөн судар юм. Энэхүү "Монгол шунхан Данжуур"-ыг II Жанжаа хутагт Ролбийдорж, Ширээт хутагт Лувсанданбийням тэргүүтэй 200 орчим гүүш түвд хэлнээс монгол хэлнээ 1741-1742 онд орчуулсан бөгөөд 1742-1749 оны хооронд Бээжинд барлан 226 боть болгон модон бараар хэвлэсэн олон хүний хамтын бүтээл юм. Данжуурын дотор Бурханы шажны ном гол суурийг эзлэх боловч уран зохиол, толь бичиг, хэлний зүй, гүн ухаан, газар зүй зэрэг олон ухааны ном судар багтан оржээ.

Монголын Үндэсний номын санд хадгалагдаж буй хэвлэмэл шунхан Данжуур бол дэлхий дээр ганц хувь байгаа чухаг нандин ном юм. Энэ Данжуур Халхын ван Наянтын хувийн ном байсан бөгөөд Монгол Улсын Судар бичгийн хүрээлэнгийн анхны дарга Жамьян гүн, Ширнэндамдин жонон ван нар биеэр явж, Наянт вангаас уг шунхан Данжуурыг үүрд хадгалахаар хэлэлцэн тохирч 1925 онд Улаанбаатарт авчирч Улсын номын санд хадгалсан байна. Шунхан Данжуурыг Улаанбаатарт үүрд хадгалах тухай Наянт вантай тусгай гэрээ байгуулсан бөгөөд тэр гэрээг хэлэлцсэн ёсоор чулуун дээр сийлж, Монголын үндэсний номын сангийн үүдэнд залсан нь одоо хүртэл хэвээр буй болно.

ОРХОНЫ ХӨНДИЙН СОЁЛЫН ДУРСГАЛТ ГАЗАР

Дэлхийн Өвийн Хороо 2004 оны 7 дугаар сарын 1-ний хуралдаанаар “Орхоны Хөндийн Соёлын Дурсгалт Газар”-ыг ЮНЕСКО-гийн Дэлхийн өвд бүртгэн авч хүн төрөлхтний нийтлэг үнэ цэнэ бүхий соёлын гайхамшигт дурсгал мөн гэдгийг дэлхий дахинд зарлан тунхагласан болно. Орхон голын ай савд орших энэхүү дурсгалт газар бол өнө эртнээс хүмүүн заяатан ариун дагшин байгаль, амьтан хүнээ дээдлэн, мал сүргээ адгуулан аж төрөхдөө үеэс үед уламжлан хөгжүүлж ирсэн нүүдлийн өвөрмөц соёл иргэншлийн үнэнхүү голомт нутаг бөлгөө. Төв Азийн нүүдэлчдийн өлгий нутгийн хувьд Орхоны хөндий нь түүх, соёлын арвин их, хосгүй үнэт дурсгалыг хадгалан үлдсэн билээ. Археологийн нэн ховор дурсгалууд Орхоны хөндийн ариун дагшин хөрсөнд үелээстэй бөгөөд Мойлтын ам, Орхон-7-ийн чулуун зэвсгийн үеийн дурсгалууд, Орхон голыг хөвөөлсөн балар эртний булш хиргисүүр, гэрэлт хөшөө, эртний Уйгур улсын нийслэл Хар балгасын туурь, Билгэ хаан болон түүний дүү Культегин жанжинд зориулан босгосон гэрэлт хөшөө, Их Монгол гүрний нийслэл Хархорум хотын туурь, Эрдэнэ Зуу, Төвхөн, Баруун хүрээ гэсэн эртний сүм хийдүүд зэрэг олон гайхамшигийг дурьдаж болно. Орхоны Хөндийн Соёлын Дурсгалт Газар (ОХСДГ) нь ЮНЕСКО-гийн Дэлхийн Соёлын болон Байгалийн өвийг хамгаалах 1972 оны Конвенцийн дагуу “Дэлхийн Өв”-д бүртгэгдсэн Монголын анхны соёлын өв юм. “Соёлын дурсгалт газар” гэсэн ангиллаар бүртгэгдсэн ОХСДГ нь үе үеийн нүүдэлчдийн соёл иргэншил болоод хүрээлэн буй байгаль орчин хоорондоо хэрхэн уялдан зохицож, харилцан хамаарч ирсний тодорхой үлгэр жишээ болж байдаг.

“УВС НУУРЫН АЙ САВ”

ЮНЕСКО-гийн Дэлхийн Өвийн Хороо 2003 оны 7-р сарын 3-ны хуралдаанаараа “Увс нуурын ай сав”-ыг Дэлхийн өвд бүртгүүлэх тухай Монгол Улсын өргөдөл, хүсэлтийг хэлэлцэн, Дэлхийн

байгалийн өвийн жагсаалтанд бүртгэн авсан. Төв Азийн элгэн дэх Монголын Их нууруудын хотгорт орших давст “Увс нуурын ай сав” нь уул нуруу, ой, хээр тал, говь цөлийн зэрэг байгалийн бүс, бүслүүрүүдийг хослон багтаасан экосистемийн давтагдашгүй өвөрмөц газар нутаг бөгөөд Дэлхийд ховор, нэн ховордсон биологийн олон төрөл зүйл, амьтан, ургамлын сав шимийн жинхэнэ өлгий нь болохын

хувьд Дэлхий дахины түгээмэл үнэ цэнэ бүхий хосгүй гайхамшигт унаган байгаль болохыг нотолж ийнхүү Дэлхийн өвд бүртгэн авсан болно.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

М.Нямбат

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

Монгол Алтайн нурууны ноён оргил мөнх цаст Алтай таван Богд уулсын зүүн сугаас эх авч урсах тунгалаг, түргэн урсгалтай голуудын нэг нь Цагаан салаагийн гол бөгөөд Бага Ойгор голд цутгадаг аж. Энэхүү 2 голын нийлэх бэлчирээс дээш, Цагаан салаагийн голын зүүн талын уулсын болон Бага Ойгор голын хойд талын уулсын энгэрээр баруунтайгаас зүүн тийш 15 км орчим газрын том, жижиг янз бүрийн хаднаа эртний хүмүүс олон мянган зургийг сийлжээ. Баян-Өлгий аймгийн Улаанхус сумын нутаг Цагаан Салаа буюу Бага Ойгорын хадны зургийг анх 1979 онд археологич Д.Цэвээндорж нээн илрүүлж, 1994-1996 онд Монгол-Орос-Америкийн хамтарсан "Алтай" төслийн хүрээнд нягтлан шинжилжээ. Бага Ойгорын уулын өвөр биеийн хаднаа 15 км зайд хэсэг хэсгээр зурагдсан энэ дурсгалыг эртний хүмүүсийн зураг урлалын бүхэл бүтэн галерей гэж хэлж болох бөгөөд нийтдээ 10 000 орчим зургаас бүрддэг хэмээн тогтоожээ.

Эдгээр зургуудын гол сэдэв нь мал аж ахуй, ан агнуур бөгөөд ан амьтдыг ганц хоёроос хэдэн зуу хүртэлх тоотой, томоохон хэмжээтэй дүрсэлсэн нь нэн түрүүнд ажиглагдах аж. Эдгээр зургийн дотор он цагийн хувьд эрт үед холбогдох үхэр, адуу, буга, хандгай зэрэг амьтдаас гадна Бага Ойгорын хадны зурагт арслан зааны зураг 4, Цагаан салаагаас арслан зааны нэг зураг олджээ. Арслан заан эрт цагаас монгол нутагт амьдарч байгаад палеолитын дээд үед мөхсөн амьтан бөгөөд тухайн үед эдгээр зургийг урласан болох нь дамжиггүй. Монгол Алтайн нуруунаас палеолитын үеийн хадны зураг илэрч олдсон нь хүн төрөлхтөний урлаг үүсч бий болсон голомтын нэг бол төв ази гэдэг дүгнэлтийг бататгаж өгч буй баримт юм. Цагаан салаа, Бага Ойгор хаднаа зураг урлах уламжлал хүрэл ба төмөр зэвсгийн түрүү үед ихэд дэлгэрч хөгжлийнхөө оргилд

ЦАГААН САЛАА, БАГА ОЙГОРЫН ХАДНЫ ЗУРАГ

хүрчээ. Энэ үеийн зургууд зохиомж, утга санааны хувьд нэн баялаг олон талтай боловч анчид малчдын ахуй амьдралыг харуулсан зургууд чухал

талбай, тоо хэмжээ, уран сайхны илэрхийллээрээ Цагаан салаагийн хадны зураг тэдгээрээс хавьгүй давуу юм. Тус дурсгалт газрыг

ЮНЕСКО-гийн дэлхийн өвийн хорооны XXXV чуулганаар дэлхийн өвийн жагсаалтад бүртгүүлсэн болно. Дэлхийн өвд бүртгүүлэхэд эрдэмтэн Д.Цэвээндорж чухал үүрэг гүйцэтгэснийг дурдах нь зүйн хэрэг буй за.

байр суурь эзлэх юм. Зургийн ихэнхийг хадны гадаргуу дээр хонхойлон цохих аргаар дүрсэлсэн байх бөгөөд зарим зургийг гадаад тэгийг хөвөөлөн цохиж доторхи зайг хөндөлгүй товгор хэвээр нь үлдээх аргыг хэрэглэсэн байна [Цэвээндорж, 2009, 45-48].

Тэдгээр хадны зургийг харилцан адилгүй олон арга барилаар урласан байх бөгөөд түүхийн өөр өөр цаг үед холбогдно. Тухайлбал дээд палеолитын үе /Х.Т.Ө 40000-15000 жил/ болон хүрэл зэвсгийн үе /Х.Т.Ө 3000-1000 жил/-д буюу Монгол нутагт оршин суугчид эртний анчдаас мал аж ахуйд шилжиж, улмаар нүүдлийн сонгодог мал аж ахуйг хөгжүүлж эхэлсэн үе цагт холбогдох эртний зураг урлалын хосгүй дурсгалууд ажгуу. Иймэрхүү сэдэвтэй хадны зургууд Дундад Ази, Өмнөд Сибирь, Алтай хийгээд Хятад, Түвдэд өргөн тархсан байдаг боловч эзлэх

Ном зүй:

1. Цэвээндорж, 2009 - Д.Цэвээндорж. Монголын археологийн судалгаа., УБ., 2009.т-45-48.
2. E. Jacobson, V. Kubarev, D. Tseveendorj. Mongolie du nord-ouest Tsagaan salaa & Baga Oigor. Repertoire des petroglyphes d'Asie Centrale. Fasc. 6. Paris. t.6.
3. Д.Цэвээндорж. Монголын эртний урлагийн түүх. УБ., 2009. 19, 27-р тал.

Т.Баясгалан

ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн
эрдэм шинжилгээний ажилтан, доктор (Ph.D)

УРИАНХАЙН ТУУЛЬЧ С.ЧОЙСҮРЭН (1911-1979)

Монгол аман яруу найргийн шишир болсон гойд гойд уран яруу дүрслэл, баян тансаг хэл найруулгатай, нийт 39830 мөр шүлэг бүхий 11 туулийг хайлсан урианхайн алдарт туульч Сүхийн Чойсүрэнгийн мэндэлсний 100 жилийн ой энэ онд тохиож байна. Тэрээр савгүй их ой ухаан, хосгүй авьяас билигтэй манай сор болсон авьяастны нэг байсан бөгөөд олон мянган мөр туулиас гадна үлгэр, дуу, домог, ерөөл, магтаал зэрэг аман зохиолын баялаг өв санг хойч үедээ үлдээсэн юм. Энэ агуу авьяастны туульч болсон замнал нь өөрийн дур сонирхол, хичээл зүтгэлийнх нь үр дүн байв.

Туульч Сүхийн Чойсүрэн 1911 онд хуучин урианхайн долоон хошууны Цэрвээ сум, одоогийн Ховд аймгийн Манхан сумын Гурван цэнхэр гэдэг газар ард Сүхийн гэрт мэндэлжээ. Тэрээр айлын ганц хүү бөгөөд дээд удам угсаанд нь туульч хүн байгаагүй аж. Эцэг Сүх нь 1874 онд төрсөн, нэг суудлаас долоон янгир алдалгүй бууддаг нэртэй анчин хүн байжээ. Тэрээр 1912 онд хил орчим бүгж байсан хасгийн хориод дээрэмчид мал хөрөнгө, гэр орныг нь тонон дээрэмдэхэд гэр орныхоо хүмүүсийг нутгийн гүн уруу явуулаад, тэдэнтэй ганцаар эрэлхгээр тэмцсээр арга буюу хүч мөхөсдөн баригдаж ид залуугаараа харамсалтайгаар амиа алдсанаас их туульч маань нялх багадаа өнчрөл хагашлын зовлон үзжээ.

1936 онд түр цэргийн алба хааж, цэргээс халагдаж ирээд Ховд аймгийн Цагдан сэргийлэх газар цагдаа, ахлах байцаагч, 1942-1950 онд Дуут суманд багийн тэргүүлэгч, орлогч дарга, суурин төлөөлөгч, агент, арван гэрийн ухуулагч, 1950-1955 онд 294-р морин өртөөний улаач зэрэг ажил албыг гүйцэтгэж байгаад

1957 онд Ховд аймгийн Дуут сумын «Социализмын зам» нэгдэл байгуулагдахад гишүүнээр элсэн орж үхэрчин, хоньчин, фермийн эрхлэгч зэрэг ажлыг 1970-аад он хүртэл хийж байгаад гавьяаныхаа амралтанд гарч, төрж өссөн Дуут сумандаа 1979 онд 68 настайдаа таалал төгсчээ.

Чойсүрэнгийн туульч болох замнал ээжээс нь эхлэлтэй юм. Түүний ээж Цагаанбилигийн Дэжид товшуур болон экил хөгжмийн аянд ардын дуу сайхан дуулдаг, «Дөрвөд ойрад», «Үен улаан цар (шар)» зэрэг хуурын татлагуудыг чадварлаг хуурддаг, «Цацал» бийг сайн биелдэг хүн байсан нь Чойсүрэнг урлаг уран сайханд тэмүүлэхэд их нөлөөлсөн байна.

С.Чойсүрэн арваад наснаасаа нутгийн анчдыг дагаж тэдний морь унааг тохох, дөхүүлж өгөх, үргээлгэнд явах зэргээр тусалж, ангийн хишиг хүртэн гэр орныхоо амьдралд нэмэр болж эхэлсэн гэдэг. Анчид хоног таарсан газартаа нэг нэгэндээ тууль хайлж, үлгэр хэлж намрын урт шөнийг хагасалдаг байсан нь урлагт дуртай Чойсүрэнг туульч болох замд эргэлт буцалтгүй хөтлөн оруулжээ. Ийнхүү сүрлэг Алтайн уулсаар ан хийж явахдаа нутгийн анчин, туульч Сономын Дамдинтай ойр дотно танилцаж, түүнээс «Эзэн улаан бодон», «Галзуу хар хөхөл», «Бөх алтан нудрам», «Хаан цэцэн зурхайч», «Талын хар бодон» зэрэг туульсыг сурч, түүнийг багш хэмээн хүндэтгэдэг болжээ.

Мөн Чойсүрэн 25 настайдаа урианхайн алдарт туульч Жилхэртэй танилцан шавь орж, тууль хайлах урлагийг жинхэнэ ёсоор эзэмшчээ. Тэрээр Жилхэрээс «Баян цагаан өвгөн», «Хүрэл алтан дөш», «Хүдэр мөнгөн тэвнэ», «Наран хаан хөвгүүн»,

«Аргил цагаан өвгөн», «Бужин даваа хаан» гэдэг туулиудыг сурсан байна.

С.Чойсүрэн тууль, үлгэр сурахдаа үгчлэн цээжилдэггүй, тухайн тууль, үлгэрт гардаг эерэг, эсрэг баатрууд болон үндсэн үйл явдал, уран тансаг дүрслэлүүдийг сайтар тогтоон аваад өөрийн уран сэтгэмжээр баяжуулж, нэмэн дэлгэрүүлж яруу төгөлдөр болгон хайлдаг, тууль хайлах дэг ёсыг чанд баримталдаг туульч байжээ. Түүний чухал нэгэн гавьяа бол өөрийн мэддэг туулиудыг Төрийн соёрхолт туульч Б.Авирмэд, Б.Уртнасан нарт өвлүүлсэн явдал юм. Түүний шавь нарын туулийн аялгуу өнөөдөр ч тасраагүй, Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр бөхөөгүй байгаа туулийн томоохон голомт болон үлдсэнийг дурдахад таатай байна.

Энэ агуу авьяастныг анх нээсэн хүн бол эрдэмтэн Ш.Гаадамба юм. Тэрээр 1955 оны зун ЗХУ-ын мэргэжилтэн багш Шабалинтай хамт Ховд аймгийн нутгаар явж байхдаа туульч Чойсүрэнтэй уулзаж, түүний тууль хайлдаг болохыг мэдэж авчээ.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

Тэрээр их туульчийг: «Чойсүрэн ер нь маш сайн туульч байна шүү. М.Парчин туульчаас дутдаг юм гэхэд бага дутах байх шүү» хэмээн үнэлдэг байсан тухай академич Д.Цэрэнсодном тэмдэглэсэн байдаг.

Харин эрдэмтэн Г.Ринчэнсамбуу 1957 оны зун Э.Вандуй, Ж.Солоо, С.Бадамхатан, Д.Гонгор, М.Шинэхүү зэрэг бүрэлдэхүүнтэй шинжилгээний ангийг ахлан баруун аймгуудаар явахдаа Ховд аймгийн Дуут суманд ирж Чойсүрэнтийг уулзаж, «Аргил цагаан өвгөн», «Эзэн улаан бодон» гэдэг хоёр туулийг соронзон хальсанд бичиж авчээ. Улмаар 1958 онд С.Чойсүрэн, туульч Ш.Буяны хамт Улаанбаатарт уригдан ирж Хэл зохиолын хүрээлэнгийн нутгийн аялгуу, аман зохиолын хөмрөгт 11 тууль хайлж бичүүлсэн байна. Мөн Чойсүрэнгээс тэмдэглэж авсан «Арлай хаан», «Богд мөгөр мижид хаан» зэрэг 15 үлгэр, Дэлүү хонины гүзээнд наалдсан тухай, Тэмээ хойшоо шээдэг болсны учир, Арван хоёр жилийн ахлаачийг тэмээ, хулгана хоёр булаалдсан тухай, Сарлагийн домог, Хавирганы толгойг тоононд хугалдаггүй болсон зэрэг домог, «Нусгай Жур хүү» (Гэсэрийн туулийн аман хувилбар) үлгэр, «Сэтгэлийн дуун», «Цэнхэрийн мод», «Өргөн их Алтай», «Урт хүзүүн хүрэн», «Өл манхан тэмээ» зэрэг харилцаа болон шог дуунууд,

зан заншлын холбогдолтой олон чухал хэрэглэгдэхүүн эдүгээ Хэл зохиолын хүрээлэнгийн сан хөмрөгт хадгалагдаж байна.

Төдий л удалгүй Чойсүрэнгийн нэр улс даяар түгэж 1964 онд МЗЭ-ийн IV хуралд урилгаар оролцож их зохиолч Д.Нацагдоржийн «Миний нутаг» найраглалыг товшуур хөгжмийн аянд аялгуулан хэлсэн нь зочид төлөөлөгчид, зохиолчдын анхаарлыг их татжээ.

Туульч С.Чойсүрэн зөвхөн тууль төдийгүй, эх орон, төрөлх нутгийнхаа гоо үзэмж, ан гөрөө, таван хошуу мал, шинэ үеийн амьдралыг магтан дуулагч шүлэгч хүн байлаа. Тэрээр «Улаан даваа нэрээ олов», «Монгол орны магтаал», «Нэгдлийн магтаал», «Мөнх сайхан төр», «Их найрамдал», «Тэргүүний нэгдэл», «Зудыг зун боллогсод» зэрэг олон шүлэг магтаал бичиж, түүндээ засаг төрийнхөө өмөг түшиг, амьдрал ахуй, хүн ардынхаа хөдөлмөр зүтгэлийг магтан дуулсан байдаг. Тухайлбал: «Улаан даваа нэрээ олов» шүлэгтээ Алтайн салбар уулс урианхайн нутагт өндөрсүрлэг, зам харгуй муутай, морьтой хүн арай ядан явдаг Ольбуу сольбуугийн хайрхан хэмээх бэрх давааг шинэ үеийнхэн засч янзлан хүн амьтан саадгүй зорчих зам гаргасныг бахархаж: ...Залуу хүчин цугларч Заан чадлаа гаргаж, Замын чулуу зайлуулж,

Зайр асгыг чигжиж,
Хонин хадыг ховхолж,
Хотгор гүвгэрийг тэгшилж
Техникийн хүч ажиллуулж,
Тэмээн асгыг тэсэлж,
Үхэр хадыг үйчиж,
Үйрмэг хайр дэвсэж,
Салаа жалгын усыг
Санасан тийшээ гүйлгэж,
Сайхан ханагар замыг
Сардаа ажиллаж гаргалаа
хэмээн магтан дуулсан байдаг.

Эдүгээ Монгол судлалд Чойсүрэн судлал хэмээх салбар нэгэнт үүсэн бий болж, түүний үр туурвилыг олон талаас нь судлан шинжлэх ажил өрнөж байгааг тэмдэглэх хэрэгтэй. Үүний нэг жишээ нь ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгээс энэ оны 9-р сарын 30-нд Чойсүрэнгийн мэндэлсний 100 жилийн ойд зориулсан олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлыг зохион байгуулсан явдал юм. Хурлыг Ховд аймгийн Дуут сумын нутгийн зөвлөл, туульчийн үр хүүхэд, төрөл төрөгсөд хамтран зохион байгуулав. Хуралд Б.Катуу, Б.Мөнгөнхөлөг, Д.Бат (БНХАУ), Ц.Гантулга, Т.Баясгалан нарын эрдэмтэд С.Чойсүрэнгийн намтар, уран бүтээл, урианхай түмний соёл түүхийн асуудлыг хамарсан 5 илтгэл хэлэлцүүлээ. Хурлын дараа Дуут сумын нутгийн зөвлөлөөс урианхай ястны хөгжим, бүжиг, дуу хуур, тууль, хувцас өмсгөл зэргээс сонирхуулсан урлагийн тоглолт зохион байгууллаа.

Ю.Болдбаатар

/ШУТИС, доктор (Ph.D)/

Монголчуудын уламжлалт зан заншилд мал аж ахуйн холбогдолт зан үйл үлэмж байр эзэлдэг. Тэдгээрийн нэг нь төл авахуулах зан үйл юм.

Тариалангийн соёлт ард түмнүүдийн хувьд тариалангийн үр шим нь хүнсний ногоо, будаа, үр тариа гэх мэт намар хураах ургац нь байдаг бол малчин нүүдэлчдийн хувьд хавар төллөх төл нь мал сүрэг өсөж үржихийн үндэс нь байдаг. Тиймээс ч

ИНГЭНД БОТГО АВАХУУЛАХ МОНГОЛ ЗАН ҮЙЛ

монголчууд хавар гарсан төлөө эсэн мэнд бойжуулахын төлөө онцгой анхаарч ажилладаг хийгээд "Төлөөр баяждаг" гэсэн ардын мэргэн үг ч үүнийг нотолно.

Нөгөө талаар монголчуудын хоол хүнсний нэгэн чухал хэсэг нь сүү, сүүн бүтээгдэхүүн буюу цагаан идээ байдаг. Монголчуудын эх малыг саах үндсэн арга нь төлөөр нь

ивэлгэх арга бөгөөд сүү, цагаан идээтэй байхын гол үндэс нь мөн төл мал болно.

Хавар мал төллөхийн цагт тохиолддог нэгэн бэрхшээл нь эх мал төлөө голом хөхүүлэхгүй байх, зарим тохиолдолд төл нь эндэх, эсвээс эх нь үхэж төл нь өнчрөх явдал юм.

Иймд гологдсон болон өнчирсөн төлийг өлбөрүүлж

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

үхүүлэхгүйн тулд дуу, хуурын аялгуу ашиглан үйлддэг өвөрмөц зан үйл бөгөөд энэ нь эх малыг үртэй, төлийг эхтэй байлгах буюу төлийг эх үрийн элбэрэлт харьцаанд өсгөхийг эрхэмлэсэн ёс заншил болно.

Төл авахуулах зан үйл нь бог малын хувьд харьцангуй энгийн хийгээд тухайн зан үйлийг гүйцэтгэгч эх малд хандан аргадаж, уяруулахыг хүссэн шүлгийг уянгалаг жигд хийгээд намуун зөөлнөөр аялгуулан хэлдэг. Хургыг хонинд авахуулахад “тойг, тойг” хэмээн тойглохын зэрэгцээ зарим нутагт “дуруй дуруй” хэмээн түшгэрдэг. Харин ямаанд ишиг авахуулахдаа “Чээг, чээг, - цээг, цээг, - шээг, шээг” гэхчлэн нутаг нутгийн аялгаараа цээглэдэг. Зарим үед хурга, ишгинд эх олдохгүй тохиолдолд үнэнд ч авахуулах явдал буй.

Үнэнд тугал авахуулахад монголын нутаг нутагт өөр өөрийн онцлог бүхүй дуу аялгуу уламжлагдсан байдаг нь уртын дууны нэгэн өвөрмөц төрөл хэмээн хэлж болох бөгөөд “өөв, өөв, - хөөв, хөөв, - хөөр, хөөр” гэхээс гадна зарим нутагт бөлбөөлдөг, харин сарлагийн хувьд Өвөрхангай болон Баянхонгорын зарим сумдад “сугай, сугай” хэмээн аялгуулдаг.

Харин бод малд төл авахуулах зан үйл түүний дотор ингэнд ботго авахуулах нь нарийн төвөгтэй нэлээд цаг зарцуулсан зарим тохиолдолд хэдэн өдрийн ажил үйл болдог.

Олонх тохиолдолд ингийг данхөөслөх болон гунганах хийгээд хөөслөх нь үр дүнд хүрэхгүй тохиолдолд дуу, хөгжмийн аялгуу сонсгон байж, уяруулан авахуулах явдал байдаг.

Дууны хувьд ингийг аргадаж гуйсан янзаар зарим тохиолдолд бэлчээрт алс явсан эхээ өгүүлэх ботгоны буйлаан болоод холын холоос төлрүүгээ тэмүүлэн явах ингэн тэмээний буйлааныг санагдуулам уртаар уянгалуулан хөөслөдөг.

Харин хөгжмийн хувьд

ихэнхдээ морин хуур хэрэглэх ба зарим үед аман хуур, лимбэ, цуур зэрэг хөгжмийн зэмсгийг хэрэглэж байсан мэдээ байна.

Дуу, хөгжимд мэргэшсэн ардын авьяастан оролцох зайлшгүй

шаардлага гарсан үед тухайн хот айлд уг зан үйлд мэргэшсэн авьяастан байхгүй тохиолдолд түүнийг өөр газраас тусгайлан урих явдал байдаг.

Энэ тохиолдолд уг зан үйл тусгайлан бэлтгэсэн идээ цагаатайгаар ёслол хүндэтгэлтэйгээр эхлэдэг. Хуурч хуураа эхлэн ингэний бөхөнд өлгөж нэлээд хугацаанд салхиар хуурдуулах хийгээд салхинд хүнгэнэх хуурын царын дуунд ингэ дассаны дараа хуурч хуурдаж, аажмаар хөөсний аялгуу зэрэгцэн эгшиглэдэг. Энэхүү зан үйлд идээ, цагаа бэлтгэдэг болон дуу, хөгжмийн эгшиг хослуулан байгаа нь наанаа зөвхөн ингэний харагдах орчинд түүнийг ихэд хүндэтгэж буй мэт боловч цаанаа уул, усны эзэн, салхи шуурга, хүн, малыг эрхшээгч бурхдад давхар хүндэтгэл үзүүлж, тэдний тусламжтайгаар аргадаж тайвшруулан ботго авахуулж байгаа ил хийгээд далд ертөнцийг харилцааг илэрхийлсэн эртний өвөрмөц зан үйл юм.

Гэвч энэ сайхан зан үйл монгол оронд устаж үгүй болоход хүрээд байна. Учир нь уг зан үйлд оролцогч ардын авьяастан, хуурч, хөөслөгч нар хөдөө нэн ховордсон хийгээд нөгөөтэйгүүр хуучин уламжлалт хуур хөгжим хөдөө үгүй болсон зэрэг нь уг зан үйлийг үйлдэх нөхцөл боломжийг хязгаарлах шалтгаан болж байна.

Өдгөө энэ зан үйлийн уламжлалыг мэдэх, түүнд оролцож байсан зарим нэг ахмад буурлууд монголын говь нутаг түүний дотор Өмнөговь аймагт амьдран сууж байна. Тэдхэдийгээр энэ зан үйлийг хүүхэд ахуйдаа нүдээр үзэж явсан хийгээд зохих шүлэг, түүний аялгуу, дууг мэдэх, түүнчлэн хуурдаж чадах ахмад буурлууд цөөн байгаа ч ихэнхдээ хот суурин газар суурьшин амьдрах болжээ.

Хэдийгээр бид энэ зан үйлийг бодитойгоор хадгалагдан оршсоор байгаа хэмээн баримтат киноны төрөлд “Оскар”-ын шагнал-д нэр дэвшиж байсан дэлхийн олон орны сая сая үзэгчдийн талархалыг хүлээсэн

Д.Бямбасүрэнгийн “Ингэн нулимс” /2003 он/, тэртээ 30 гаран жилийн тэртээх олон улсын “Солонго” их наадмаас тэргүүн байрын шагнал авсан Д.Хишигт, Ж.Бадраа, Н.Жанцанноров нарын “Ингэн эгшиг” /1986/ болон Ч.Гомбо, Г.Бирваа нарын “Ээж ая” /1985/ кинон дахь өгүүлэмжид сэтгэлээ баясган, биет бус соёлын хосгүй нандин өв хэмээн бахархан суугаа нь үнэндээ бодит байдалтай нийцэхгүй юм. Учир нь ийм өвөрмөц зан үйл байдгийг үзүүлэх зорилгоор л кино бүтээгчид визуаль антропологийн баримтат киноны зарчмаар бус зохион байгуулж, найруулсан бүтээлүүд юм. Иймээс бид хоосон бахархах бус бодит байдлыг дүгнэн үзэж хэрхэн сэргээх тухай цаашид анхааран ажиллах нь зүйтэй юм.

Ер нь хөдөө мал маллан амьдрах зарим нэгний нь хувьд шүлэг, аялгууг мэдэх авч хуурчин байхгүй. Эрт үедээ айл бүрийн хойморь морин хуур залаастай, хуурчид нутаг нутагт цөөнгүй байсан бол социализмын жилүүдэд энэ уламжлал, ёс заншил тасарч ардын авьяастнууд цөөрч урлаг гагц суурин газрын тайзнаа шилжсэн нь энэ зан үйлийн уламжлалд сөргөөр нөлөөлжээ. Мөн Монгол оронд XX зууны II хагаст хот суурин газар ихээр байгуулагдах болж, иргэдийн хөдөөгөөс хотруу шилжэн суурших

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

үйл явц өрнөсөн нь 1990 ардчилал, зах зээлийн замд шилжсэнээс хойш улам эрчимжиж байна.

Энэ зан үйлийн сэргэхгүй байгаагийн гадаад хүчин зүйл нь дэлхийн цаг уурын дулааралт, түүнтэй холбоотой монгол орны байгаль цаг уурын өөрчлөлт буюу жилээс жилд эрчимжиж буй цөлжилт, ган, зудны давтамж ихэссэнтэй холбоотойгоор удаан хугацаанд үржиж өсдөг тэмээн сүргийн эзлэх жин мал сүргийн дотор жилээс жилд улам бүр буурсаар байгаа явдал болно. Монголын тэмээний тоо толгой 1991 онд 475.950 байсан бол 2008 онд 260.584 тэмээ тоологджээ. Энэ нь монголын тэмээ 17 жилд 43.25 хувиар цөөрсөн бөгөөд өдгөө нийт малын 0.6 хувийг тэмээ эзэлж байна. Энэ хэмжээгээр ч тэмээчин цөөрсөн нь эргэлзээгүй юм.

Морин хуурын гайхамшигт аялгуу, монгол хүний цэцэн билэгт яруу найргийн эрчим хүчээр адгуус амьтныг хүртэл уяраан хайлуулдаг тухай өгүүлсэн "Ингэн эгшиг" баримтат киноны зохиолыг Монгол Улсын Урлагийн гавьяат зүтгэлтэн агсан яруу найрагч, эрдэмтэн Жамцын Бадраа бичиж, Монгол Улсын Урлагийн гавьяат зүтгэлтэн, кино найруулагч Дэмидийн Хишигт найруулж, Төрийн шагналт, хөгжмийн зохиолч Нацагийн Жанцанноров редакторлож 1987 онд бүтээсэн юм. Энэ кино Москвад 60 гаруй орны уран бүтээл оролцсон ардын урлагийн их наадамд тэргүүн байрын шагнал хүртсэн юм.

Өнөөдрийн хувьд уг зан үйл цогц байдлаар орших үндэс болсон уламжлалт орчинд суурьшмал соёлын нөлөө ихээр тусах боллоо.

Хөдөөгийн залуус барууны урлаг, шинэ техник, технологид тэмүүлэх болсноос үүдэж хуучин соёлын ахуй өвөрмөц шинжээ хадгалах боломжгүйд хүрч өөрчлөгдөж байгаа буюу өөрөөр хэлбэл энэ нь даяарчлалаас үүдэлтэй сөрөг хүчин зүйл болно.

Үүний нэг тод жишээ бол малчид малаа морь, тэмээ унаж хариулах бус мотоцикл, машинаар хариулах болсон нийтлэг үзэгдэл болно.

Иймээс ингэнд ботго авахуулах хуур, хөөслөлийн эгшиг аялгуу төгөлдөр ховор сайхан монгол зан үйлээ сэргээн хамгаалах хойч үедээ өвлүүлэх зайлшгүй шаардлага бидэнд тулгарч байна.

Н.Жавзмаа.

Байгалийн түүхийн музейн эрдэм шинжилгээ, аргазүйн сан хөмрөг хариуцсан тасгийн дарга

Байгалийн түүхийн музейн эрдэм шинжилгээ, аргазүйн сан хөмрөгийн тасгийн дарга Н.Жавзмаагийн санаачилгаар анх удаа Байгалийн түүхийн музей, Соёлын өвийн төв хамтран, орон нутгийн музейнүүдийн эрдэм шинжилгээний ажилтнуудад зориулж "Байгалийн үзмэрүүдийг цуглуулах арга зүй" сэдэвт сургалт семинарыг 2011 оны 11 дүгээр сарын 07-08-ны өдрүүдэд зохион байгуулсан.

Сургалт семинарыг нээж Байгалийн түүхийн музейн захирал

Н.Зоригтбаатар, Соёлын өвийн төвийн захирал Г.Энхбат нар үг

"БАЙГАЛИЙН ҮЗМЭРҮҮДИЙГ ЦУГЛУУЛАХ АРГАЗҮЙ"

сэдэвт сургалт семинар боллоо

хэлэв. Баянхонгор, Говь-Алтай, Говьсүмбэр, Дархан-Уул, Дорнод, Дорноговь, Дундговь, Завхан, Сүхбаатар, Сэлэнгэ, Төв, Хэнтий, Хөвсгөл зэрэг аймгуудийн музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан, сан хөмрөгч, тайлбарлагч, бүртгэл-мэдээллийн санч нар уг сургалтанд оролцлоо.

Сургалт семинарыг орон нутгийн музейнүүдийн зөвхөн эрдэм шинжилгээний ажилтнуудад зориулсан гол шалтгаан нь аль ч музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан нар музейн үзмэрүүдийг цуглуулах, тодорхойлоход гол үүрэг гүйцэтгэдэгт оршино.

Сургалт семинарын гол зорилго нь хөдөө орон нутгийн музейнүүдэд байнга тохиолддог хүндрэлтэй зүйлийн нэг байгалийн үзмэрүүдийг цуглуулах, сэргээн засварлах, шинэчлэх зэрэг санаа зовоосон асуудлаас ангижруулах

явдал байлаа.

Иймд бид байгалийн

үзмэрүүдийг хэрхэн яаж цуглуулдаг талаар шинжлэх ухааны үндэслэлтэй мэдлэг олгож байгаагаараа онцлог байлаа. Ер нь байгалиас авсан бүх л бүтээгдэхүүнүүдийг заавал дахин боловсруулалт хийж байж сая музейн үзмэр болдог учиртай. Тиймд манай музейн мэргэжлийн судлаачид хөхтөн амьтан, шувуу, шавьж, ургамал, геологийн дээжүүдийг хэрхэн

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

байгалиас цуглуулж, анхан шатны боловсруулалт хийх талаар хичээл зааж дадлага хийлгэлээ.

Хоёр өдрийн туршид хөдөө орон нутгаас ирсэн музейн ажилтан нар идэвхтэй оролцож байгалийн үзмэрүүдийг хэрхэн цуглуулж музейн үзмэр болгох

талаар лекц сонсож, бодит байдал дээр дадлага хийж “Музейн үзмэрүүдийг цуглуулах арга зүй” гарын авлагатай боллоо.

Манай хоёр байгууллагаас зохион байгуулсан энэнхүү сургалт семинарын үр дүнд оролцсон бүх хүмүүст “Байгалийн үзмэрүүдийг

цуглуулах арга зүй” сертификат олгож, заасан хичээлүүдээр гарын авлага бэлтгэж ном болгон хэвлүүлж тараасан болно.

Н.Жамбал

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч

ЗОНХОВ БОГДЫН ДҮРИЙГ СЭРГЭЭВ

Бурханы шашны гэлүгва буюу буяны ёстон хэмээх чиглэлийг үүсгэхдээ шармалгай өмсөнө ажирч, ном талбисан их нигүүлсэгч Богд Зонхов нь Зовангийн (сонгинотын) ам хэмээх газар одоогийн Гүмбүм хийдийн Бодь Суврага байгаа газар VI жарны улаагчин тахиа (1357 он) жилийн өвлийн эхэн сарын шинийн 10-ны өглөө үүр цайхын алдад “дархан” хэмээгч Лүбүмийн дөрөвдэх хүү болон малын бэлчээрт төрөл таалан мэндэлжээ. Зонхов богдыг 16 нас хүртэл цорж Дондов-Ринчен гэдэг ламтан эрдэм ном зааж, улмаар 1373 онд их гэгээрлийн замд үдэн мордуулжээ. Ингээд Зонхоба бээр Бари Гүн Цогт, Лхас, Гүнтэн, Самбуу, Сакья, Нартан, Зотон хэмээх олон арван хийдүүдээр очиж Гончигжав, Ёндонцамц, Гүнбэл, Риүмэтэв тэргүүтэн олон мэргэд гэгээнтнүүдэд бараалхаж бодь сэтгэл үүсгэх зан үйл, очир эрхи, бичгийн чинад хүрснийг увдис, илт онохын чимэг гэх мэт олон судар тарнийн номын лүн ван хүртэж, эрдэм номыг үнэхээр онцгой сурсан тул алдаршин олон зуун шавьтай болсон аж. Улмаар Зонхов богд 36 наснаас 1394 оны намар Руван голын агуйд дияан бясалгал хийснээс 1409 он хүртэл аглагт сууж “Таван зэргийг гийгүүлэгч зул” болон “Сайтар номлосон алтан эрхи” хэмээх шаштирууд, “Охин тэнгэрийн магтаал”, “Парчины тайлбар” зэрэг олон бүтээл туурвисан байна. Үүний таван жил гаруйд нь төвдөд буй бүх Ганжуур, Данжуурыг

тулган нягтлаж эцэслэсэн байна.

Ингээд Зонхов богд бээр VII жарны шар хулгана жилийн (1408) намраас эхлэн Лхасын зуу зэрэг олон сүмийг шинэтгэх болон бурхан шүтээнийг нь сүсэгтний өргөл хандиваар засч сэлбэх, рид хувилгааны цагийн тахил хэмээхийн гол гол зүйлүүдийг зохион айлджээ. 1410 оны өвлийн адаг сарын сүүлчээр Лхасад заларч сүмийн шүтээнүүдэд Хан төрийн долоон эрдэнэ, өлзийт найман эд, арваннайман тахил зэргийг бэлтгэн бурхад бүгдэд гаршаа (номт) дээл, шамтав (хормогч) зэрэг зүйлийг өргөн, сүмүүдийг ганжир, дог, хонхоор чимэн, дөрвөн махранз, найман их лус, шүхэр, лавир, жанцан тэргүүтнээр чимэх зэрэг их үйлсийг бүтээжээ. Зонхов богд 60 нас сүүдэр зооглосон улаагчин тахиа жилийн (1417 он) хавар олон мэргэд урчуудыг урин бурхан шүтээн цутгах, хурлын уншлагын эгшиг янгуудыг шавь нартаа заан сургажээ. Ийнхүү Зонхов богд тавиад жил эшийн онол болон мэргэний эрдмийг онцгой номлох, шашныг шинэчлэн, винайн болон судар тарнийн ёсыг ариутгасан зэрэг 400 орчим зохиолоос бүрдсэн 19 боть ном туурвисан цаглашгүй эрдэмт суут хүмүүн юм. Эдгээр их бүтээлүүдээс нь “мэгзэм” хэмээх алдарт магтаал, “Ламрим чэнбо” буюу “Их бодь мөрийн зэрэг”, “Аgrim чэнбо” буюу “Тарнийн их зэрэг”-ийг нь манай монголчууд сайн мэдэх билээ. Их нигүүлсэгч Зонхов багштан VII жарны шороон гахай

жилийн (1419 он) өвлийн эхэн сарын 25-ны үдэш од түгэх үеэр нирваан дүрийг үзүүлжээ.

Бурханы шашны их хөлгөний ёсон дэлгэрсэн улс орнуудад Зонхов богдын дүрийг цутгамал, хөөмөл, баримал, зээгт наамал, зурмал зэрэг шүтээн урлалын бүхийл төрлөөр урлан бүтээж иржээ. Үүний дотроос монгол урчуудын бүтээл болох Зонхоба ламын дүрүүд онцгой сайхан урлалтай бурхдын тигийн эртний энэтхэгийн “Дашатала” хэмээх 10 алгын их хэмжээний гол нэгж болох хуруугаар(санскритаар “ангула”, түвдээр “сормо”) нарийвчлан хэмжиж жаяг дэг, уламжлал, шинэчлэлийг нягт хослууснаараа гайхамшигтай агаад монгол урчууд Зонхов богдын өөрийн нь бүтээл “Буддын дүр хийгээд бурхдын биеийн хэмжээг айлдагч толь”-ийг гаргууд мэддэг байжээ.

Зонхов лам нь бадмалянхуа цэцгийн тольт дээр очир завилгаагаар заларч, номт хувцасыг лагшиндаа асаан, баруун мөрөндөө мунхагийн харанхуйг үлдэн хөөгч илд, зүүн мөрөндөө бурхан багшийн айлдсан судрыг залсан, тэргүүндээ гэлүгбайн ёсны шар малгайтай, биеийн хөдөлгөөн, суудал нигуур, мэлмийн харц, мутарлага тэргүүтнээрээ энэрэн нигүүлсэхийг бэлгэдсэн амарлингуй дүрт бурхан юм.

Нэр үл мэдэгдэх дарханы XVIII-XIX зууны үед бүтээж, цагийн аясад ихээхэн гэмтэж, сүйдсэн түүний нэгэн зэс хөөмөл дүр Хөвсгөл аймгийн музейн сан хөмрөгт хадгалагдаж

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

байсныг СӨТ-д авчирч хэрхэн сэргээн зассаныг дор сийрүүлвэл.

Хувийн дугаар - Y68-15

Хэмжээ - өндөр 115,5 см

Суурь өргөн 55 см

Суурь урт 75 см

Жин 30,900 кг

Уг бүтээлийг анх хүлээн авахад:

- Суурь бад болон эх биений зарим хэсгээр хонхойн, хэлбэр алдсан
- Барьц болох мөрний хоёр цэцэг байхгүй
- Баруун мөрний, цэцэгний суурь хөөмөл чимэг байхгүй
- Эх бие, суурь бад саланги
- Баруун өвдөгний хэсгээр гал орж түлэгдсэн
- Лагшинг зориулалтын бус будаг - бронзоор будсан
- Мэлмий, лагшин, үснэр, уруулын будаг бүдгэрсэн, халцарч арилсан
- Тоос тортогны бохирдолттой зэрэг гэмтлүүдтэй байв

Сэргээн зассан гүйцэтгэл:

1. Дутуу байсан цэцэгт:

- Эх хэрэглэгдэхүүнд - Cu
- Холбогч хэрэглэгдэхүүнд Ag+CuZn (зөөлөн)-ийг авав.

2. Цэцэгний шилбэд:

- Эх хэрэглэгдэхүүнд - Cu
- Холбогч хэрэглэгдэхүүнд Ag+CuZn (зөөлөн)-ийг сонгов.

3. Баруун мөрний цэцэгний суурь хөөмөл чимэгт:

- Эх хэрэглэгдэхүүнд
- Cu
- Холбогч хэрэглэгдэхүүнд
- Hazzis (зэсийн гагнуур)-ийг.

4.Хуучин бронз, тосон будгийн цэвэрлэгээнд:

- Ацетон - C2H5OH-ийг сонгов.

5.Бурханы эх бие, суурь бадны холбоос хадаас (тавтай)-нд:

- Эх хэрэглэгдэхүүнд
- Cu
- Холбогч хэрэглэгдэхүүнд - Hazzis-ийг.

6.Суурь бадны ёроол тагт:

- Эх хэрэглэгдэхүүнд - хушин банз хоёр см - ийг.

7.Будалтанд:

- Лагшинд - бронз
- Мэлмий уруулд - эрдэс будаг, гуашь сонгов.

Шинээр хийсэн арилд судар бүхий барьц

Баруун мөрөн дээрх арилд бүхий цэцэг

Засварын өмнө

Засварын явц

Засварын дараа

Ном зүй

1. Дашзэвэг Х. Бурханы шашин монголчуудын шүтлэгийн уламжлал. Уб., 2000
2. Зонхоба Богд. Их Богдын мөхийн зэрэг
3. Д.Дашбалдан. Өндөр гэгээн Занабазар (Монголын урлагийн сэргэн мандалт), Х.Нямбуу (Өндөр Гэгээнтний эрдэм билэг, айлдвар ерөөл). Уб., 1995
4. Цэрэн-Очир Ц. Бурхад мэргэд. Уб., 2010
5. Сономцэрэн Л. Монгол ардын уламжлалт урлагийн дурсгал. Уб., 1989
6. Батчулуун Л. Монгол дарханы урлаг. Уб., 2009

А.Эрдэнэболд

ШУТИС-ийн багш, Доктор

НҮҮДЛИЙН СОЁЛ ИРГЭНШИЛ БА АРХЕОЛОГИЙН СУДАЛГАА

1.Монгол-Казакстаны хамтарсан “Монгол нутаг дахь эртний Түрэгийн өв” төсөл.

ШУА-ийн Түүхийн хүрээлэн, Казахстан улсын Астана хотын Евроазийн их сургуулийн судлаачид хамтран Булган аймгийн Баяннуур сумын нутаг Майхан уулын **Шороон бумбагар** хэмээх газар археологийн малтлага судалгаа хийсний үндсэн дээр эртний нүүдэлчдийн газар доорх бунхант оршуулгыг нээж олон сонирхолтой дурсгалуудыг илрүүлсэн юм.

Бунхант булш нь өмнө талдаа хаалгатай, хаалганд хүрэх урт үүдэвч бүхий зохион байгуулалттай, түүний үүдэвч нь 42 метр урт, 1,8 метр өргөн, төгсгөл буюу бунханд хүрсэн хэсэгтээ 7,5 метр гүн байв. Бунханы үүдэвч нь газар доогуур шургасан 4 орцтой, 4 өрхтэй аж.

Үүдэвч үргэлжилсээр бунханд хүрсэн бөгөөд газрын хөрсийг ухах хөндийлөн, дотор талыг нь засаж, бөмбөгөрдүү оройтой бунхан бүтээжээ. Тэр нь 2,7 метр өндөр, 4,5 метр голчтой, зуйвандуу дугуй хэлбэртэй. Газрын хөрсөн дээр үйлдсэн 4 метр өндөр шороон овоолгын яг доор нь 7,5 метр нийт 11,5 метр гүнд бунхан байрласан байв.

Бунхан нь том модон австай бөгөөд түүний дотор 80х35см хэмжээтэй модон хайрцаганд торгон уутанд хийж тавьсан чандар олдсон нь уг дурсгал нь эртний нүүдэлчдийн чандарлан оршуулах зан үйлийн дурсгал болохыг харуулсан юм. Энэ модон хайрцагны дотроос торгон уутанд хийсэн алтан эдлэлүүд, ойр орчмоос нь мод, төмөр, шавар, даавуун эд өлгийн зүйлс илэрч олдсон юм.

Бунханы дотор талаас нас барагчийн чандартай хамт 100 гаруй алтан эдлэл илэрсэн. Үүнд:

40 гаруй алтан зоос байсны

зарим нь эртний византийн хэлбэр, хийштэй, латин үсэгтэй, зарим алтан зоос нь эртний Руни /Түрэг/ бичигтэй, зарим зоос нь эртний согд байж магадгүй бичигтэй, ихэнх зоос нь хэрээс +/- тэмдэгтэй бөгөөд хүний дүрс болон янз бүрийн хээ, чимэглэлтэй. Мөн алтан бумба, алтан бүс, алтан хонх, эмээлийн алтан даруулгууд, алтан чимэглэл зэрэг эдлэлүүд, бас илэрч олдсон болно.

Модон сийлбэр, мөнгө, хүрэл, төмөр эдлэлүүд 30 гаруй олдсон юм. Үүнд:

Модон сийлбэр нь хүн болон луу, морь, хонь, шувуу зэрэг амьтадын дүрслэл байв.

Мөнгөн зоосууд 5 ширхэг олдсон нь хээ, чимэглэлтэй, дэлдэх аргаар бүтээжээ. Мөн мөнгөлсөн дөрөө, амгай, зуузаг олдсон нь жижигсгэсэн хэлбэртэй, бэлэгдлийн чанартай зүйлс байлаа.

Бунхант булшны үүдэнд хүрэх үед үүдэвчний 2 талд байгалийн хөрсийг хөндийлөн ухах үйлдсэн тахилын хөмөгүүд илэрсэн бөгөөд тэдгээр хөмөгүүд нь модон хаалгатай байв. Хаалгыг зэсээр хийж алтаар шармалдсан өвөрмөц хийцийн цоожоор цоожилсон байлаа

Эл бунханы тахилын хөмгөөс шавраар хийж сайтар шатаагаад, өнгө ялган будсан морьтой болон зогсоо байдалтай буй хүний дүрслэл эдлэл 100 орчим олдсон юм. Тэдгээр нь нэлээд хэдэн төрөл юм.

Бунханы үүдэвчийн хоёр талын хана болон бунхны хананд өнгө ялган зурсан 40 орчим ханын зураг бий.

Янз бүрийн хувцастай, эрэгтэй, эмэгтэй хүн 20 гаруй байна. Тэдгээр хүмүүс нь бүгд өөр өөр царай зүстэй янз бүрийн зан үйл үйлдэж байгаа нь бодит хүмүүс бололтой. Тэдгээр дүрслэлүүд дотроос саглагар модны дэргэд зогсож буй эрэгтэй, эмэгтэй хоёр

Бунхант булшны гадаад зохион байгуулалт

хүмүүс, эмээл хазаартай морио хөтлөн зогсож буй шовгор өндөр малгайтай хүний дүрслэл, бунханы үүдэвчний хоёр талын хананд луу мэт толгойтой, барын бие, сүүлтэй амьтныг зэрэгцүүлэн дүрсэлсэн нь ихээхэн сонирхолтой ажээ. Басхүү үхэр мэт толгойтой домгийн амьтны дүрслэл, бадам бололтой цэцгийн дүрслэл байлаа.

Монгол улсын нутаг дэвсгэрээс анх удаа илэрч олдсон эдгээр ханын зургууд нь эртний нүүдэлчдийн гоо зүй, уран сайхны сэтгэлгээ, урлах эрдэм, ертөнцийг үзэх үзэл зэргийг өөртөө шингээн бидний үед авчирч буй дурсгалууд

Бунхант булшны үүдэвч ба үүднээс илэрсэн ханын зургууд

юм.

Улаан хэрмийн шороон бумбагар нь МЭ.VI зууны сүүлч, VII зууны эхэн хагаст хамаарна хэмээн урьдчилсан байдлаар тогтоогоод байна. Тэр үед одоогийн Монгол Улсын нутагт Түрэгийн хант улс оршин тогтнож байв. Тиймээс эл дурсгалыг түрэгийн үеийн язгууртны бунхант булш болов уу хэмээн бид төсөөлж байна. Эл шороон бумбагар хэмээх

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

дурсгал нь өмнө нь тоногдоогүй бүрэн бүтнээрээ байснаараа онцлог бөгөөд VI-VII зууны үеийн Төв Азийн нүүдэлчдийн түүх, эдийн болон оюуны соёлын олон зүйлийг сэргээн мэдэхэд үнэтэй сурвалж болж өгөх юм.

Эл судалгааны ангид монголын талаас профессор А.Очир, доктор Л.Эрдэнэболд, Казакстан Улсын талаас профессор С.Каржаубай, магистр К.Жантегин нар, МУИС, МУБИС-ийн түүх судлалын 15 оюутан оролцон ажилласан юм.

1. Монгол-ОХУ-ын хамтарсан “Монгол дахь эрт үеийн нүүдэлчдийн хот суурин” төсөл.

Монгол улсын НСИСОУ-ын хүрээлэн, ОХУ-ын ШУА-ийн Алс дорнодын салбартай хамтран хэрэгжүүлж буй эл төслийн хүрээлэнд Төв аймгийн Заамар сумын нутагт орших эртний Хятан улсын түүхэнд холбогдох Хэрмэн дэнж балгас хэмээх хулширсан хотод 2 дахь жилдээ малтлага судалгааны ажлыг гүйцэтгэв. Энэ жилийн малтлагын хувьд өнгөрсөн жилийн консерваци хийж үлдээсэн малтлагыг дахин нээж үргэлжлүүлэн малтсан юм.

Малтлагын талбай нь Хэрмэн дэнж хотын төв хэсэг, хойноос өмнө хаалга руу чиглэсэн гол гудамны зүүн талд орших бөгөөд бид эл хотын худалдааны

Малтлагын явцаас

хэсэг эсвэл орон сууцны хэсэг хэмээн таамагласан юм. Малтлагаар эл овгор барилгын үлдэгдэлээс тодорхой зохион байгуулалт, байшингийн хана хэрэм туурга илрээгүй боловч олдвор хэрэглэгдэхүүнээр тун баялаг байлаа. Мөн барилгын

доороос нь үр тариа хадгалдаг байсан хэд хэдэн нүхэн зоорьны үлдэгдэл илэрсэн нь тун сонирхолтой байлаа.

Малтлагаас ахуйн зориулалттай ваар савны хагархай олон тоогоор илэрч олдсон бөгөөд тэдгээр нь ихэвчлэн хятаны үеийн гэгддэг босоо зураасан хээтэй байлаа. Тэдгээрийн дотор хэд хэдэн хятан улсын үед холбогдох бүтэн ваар сав илэрч олдов. Энэ нь эртний хятанчуудын дунд ахуйн хэрэглээний шавар вааран урлал өндөр төвшинд байсныг илтгэнэ. Мөн эдгээр ваар савнуудын дунд уйгурын үед холбогдох боломжтой цөөн ваарны хагархай илэрсэн нь ихэвчлэн малтлагын доод төвшнөөс олдож байв. Энэ нь эл хот

Малтлагаас илэрсэн хээтэй ваар савны хагархай

магадгүй соёлын 2 болон түүнээс олон давхаргатай байж болохоор байна. Мөн ясан эдлэл, чулуун эдлэл, төмөр эдлэлийн зүйлүүд цөөнгүй илэрч олдсон бөгөөд тээрмийн чулууны хагархай, тариа будаа нунтаглах нүдэх зориулалттай чулуун уур олдсон нь эл хотод тухайн үедээ газар тариалангийн үйл ажиллагаа өргөн цар хүрээтэй хөгжиж байсныг харуулах баримт болж байгаа юм.

Малтлагын талбай нь 10х10 метр хэмжээтэй бөгөөд эл барилгын соёлт давхаргын гүн нь 1,2 метр гүн үргэлжлээд эх газарт хүрэв. Барилгын дороос 6 тооны хуучин үр тариа бусад хүнсний зүйл хадгалдаг байсан бололтой нүхэн зоориуд илрэв. Нүхэн зоориуд нь төдийлөн гүн бус ойролцоогоор 40-60 см. Нүхэн зоориудад үр тарианы үлдэгдэл их хэмжээтэй үлдсэнээс гадна мал амьтны яс,

загасны хайрс, яс үлдэгдэл их хэмжээтэй олдлоо.

Бидний малтлага судалгаа дуусаагүй үргэлжилж байгаа бөгөөд дараа дараагийн жилүүдэд гол хэрэмт хотын бусад жижиг хэрэмтэй болон хэрэмгүй барилгын үлдэцүүд, хотын гудам, хаалга гэх мэт газруудад өргөн цар хүрээтэй малтлагыг явуулсанаа эл хотын гадаад дотоод бүтэц зохион байгуулалт, үүрэг зориулалт, он цагийн олон асуудал тодорхой болно гэдэгт итгэлтэй байна.

Судалгааны ангийн бүрэлдэхүүнд доктор Л.Эрдэнэболд, ОХУ-ын ШУА-ийн Алс дорнодын ард түмний түүх, угсаатны зүй, археологийн судалгааны хүрээлэнгийн дэд захирал А.А.Ивлиев, профессор Н.Н.Крадин, Кемерова Их сургуулийн профессор С.А.Васютин, Чита их сургуулийн профессор Е.В.Ковычев нар болон УБИС-ийн нийт 12 оюутан оролцон ажиллаа.

3. Монгол-ОХУ-ын хамтарсан “Төв нүүдэлчдийн хот суурины судалгаа” төсөл

Буриадын Азийн суурины

Нүүдлийн соёл иргэншлийг судлах олон улсын хүрээлэнгээс 3 дахь жилдээ үргэлжилж буй

Хотын хэрмийн бүтэц, зохион байгуулалт

эл төслийн хүрээнд хайгуул, зураглалын ажил голлон явагдаж байгаа бөгөөд 2011 оны хувьд хамтарсан төслийн судлаачид төлөвлөгөө ёсоор Монгол улсын зүүн бүс, Дорнод, Сүхбаатар аймгийн нутаг дахь эртний нүүдэлчдийн хот суурины дурсгалуудад зарим хэмжилт,

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

судалгаа, зураглалын ажлыг гүйцэтгэв. Тухайлбал, Хүннүгийн үеийн Тэрэлжийн дөрвөлжин, Гуа дов, Бүрхийн дөрвөлжин,

Тууриас илэрсэн барилгын хэрэглэгдэхүүн

Хятан улсын үеийн Зүүн баруун хэрэм, Хэрлэн барс зэрэг хотууд, мөн Монголын эзэнт гүрний үеийн зарим хот суурингуудад ажиллалаа. Хамтарсан судлаачид урьд өмнө мэдэгдэж байсан эдгээр хот суурингуудад хэмжилт судалгааны ажил явуулахаас гадна шинээр хот суурингийн эрэл хайгуулын ажлыг зохион байгуулж, Төв, Хэнтий, Сүхбаатар аймгийн нутгуудад 4 хуучны хот суурины үлдэгдлийг шинээр илрүүлэн олж, эрдэмшинжилгээний тодорхойлолт болон дэвсгэр зураглалыг үйлдэв. Хамтарсан судалгааны багийнхан цаашдаа Монголын говийн бүс нутагт хот суурины судалгааны ажлыг явуулахаар төлөвлөж байна.

Энэхүү хамтарсан төслийн судлаачдын бас нэгэн судалгааны чиглэл нь хөрш зэргэлдээ улс орнуудад байгаа нүүдэлчдийн бий болгож байгуулсан хот суурины дурсгалуудыг судлах явдал юм. Энэ судалгааны хүрээнд 2011 оны 05-р сарын 01-нээс 06-р сарын 10 хүртэл ОХУ-ын Хакас, Тувагийн нутагт ажиллалаа. Энэхүү судалгааны ангид Тувагийн Нийгмийн Шинжлэх ухааны хүрээлэнгийн судлаачид хамтран ажилласан бөгөөд өнөөгийн Тува улсын нутагт дэвсгэрт буй урьд өмнө илэрч мэдэгдсэн 12, сүүлийн жилүүдэд илэрсэн 2, нүүдэлчдийн түүхэнд холбогдох нийт 14 хот суурины үлдэгдэл дээр ажиллаж, тодорхойлолт болон дэвсгэр зураглалын ажлыг гүйцэтгэв.

Хамтарсан судалгааны ангийн бүрэлдэхүүнд монголын

талаас доктор Л.Эрдэнэболд, судлаач Э.Уртнасан, ОХУ-ын талаас төслийн удирдагч профессор С.В.Данилов, судлаач, доктор Н.В.Именохоев, А.И.Симухин, Б.З.Нанзатов, Д.А.Миягашиев нар оролцон ажиллалаа.

1.Монгол-Японы хамтарсан “Нүүдэлчдийн бичиг үсгийн дурсгалын хайгуул, судалгаа” төсөл

Энэхүү төслийн хүрээнд судлаачид Булган аймгийн Дашинчилэн сумын нутагт орших Хар бух балгасанд 2011 оны 06-р сарын 01-ээс 06-р сарын 15 хүртэл 14 хоногийн хугацаатай малтлагыг явуулсан юм. 2011 оны малтлагыг өмнөх жил малтсан чулуун хэрэмт барилгын зарим тасалгаануудад явуулсан бөгөөд судалгааны үр дүнд уг балгасны нуранхайгаас XVI-XVII зууны үеийн Монголын бунхан шашны түүхэнд холбогдох шавраар үйлдэж сайтар шатаасан бурхан тахилын зүйл болох тахилын цөгц, том жижиг янз бүрийн хэмжээтэй шавар цацууд, хээ хуартай тоосго зэрэг зүйлс илэрч олдлоо. Мөн малтлагаас хус модны үйсэн дээр бичсэн бурханы шашны холбогдолтой ном судрын тасархай цөөн тоотой илрэв. Монголчуудын ном хэвлэлийн урлагийн бие даасан төрөл болох энэхүү хусны үйсэн дээр бичсэн ном судрын тасархайнууд нь өмнөх жилүүдийн малтлагаас мөн илэрч байсан нь Хар бух балгас бол XVI-XVII зууны эхэн үеийн монголын бичиг соёлын томоохон төв байсныг гэрчилж байгаа юм.

Хар бух балгаснаас илэрсэн эдгээр олдворууд XVI-XVII зууны үеийн Монголчуудын бурханы шашны дэлгэрэлтийн түүхэнд холбогдох бөгөөд монголд бурханы шашин хэрхэн дэлгэрсэн асуудал болоод монгол хэлээр ном

судрыг хэрхэн туурвиж, түгээж байсныг тодруулахад асар их ач холбогдолтой дурсгал гэж үзэж

Тувагийн нутаг дахь Монголын эзэнт гүрний үед холбогдох Шагонорын хот

байгаа билээ.

Хамтарсан судалгааны ангид монголын талаас профессор А.Очир, магистр Х.Цэрэнбямба, Япон улсын талаас доктор

Хар бух балгасны малтлага явуулсан чулуун барилгын үлдэгдэл

К.Мацуда, Т.Муруока нар болон МУБИС-ын түүх судлалын ангийн 12 оюутан оролцон ажиллажээ.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

“ДОРНОД МОНГОЛ, АРХЕОЛОГИ-АНТРОПОЛОГИЙН СУДАЛГАА”

Тус тэнхимийн археологийн судалгааны баг 2008-2010 оны археологийн хээрийн шинжилгээний явцад Сүхбаатар аймгийн Түвшинширээ сумын Дэлгэрхаан уулын өвөр хэсэгт орших Цагаан элэг хэмээх газарт хадны сүг зураг, Энгэрийн бууцад хүннүгийн үеийн 167 булш бүхий оршуулгын газар, Улаанзуух, Адгийн гол, Булгын эх, Зоригтын өвөлжөө зэрэг газруудад хүрлийн үеийн булшны нийт 400 орчим дурсгал, хэдэн зуун ширхэг чулуун зэвсгийн түүвэр олдворууд, Тогоотын голын голдирлын баруун, зүүн эргийн дагуу болон орчмын газруудад нийт 100 орчим км хавтгай дөрвөлжин талбайд хайгуул хийж шинэ чулуун зэвсгийн ил олдворуудыг шинээр илрүүлэн 1000 гаруй чулуун зэвсэг түүврэлэсэн болно. Дээрхи дурсгалт газруудад орших булш тус бүрийн тодорхойлолт хийж, газарзүйн байршлыг GPS-ээр тогтоон гэрэл зургаар баримтжуулалт хийсэн.

Эдгээрээс 2008-2010 онуудад Улаанзуухад орших хүрлийн үеийн бүлэг булшны дурсгалаас нийт 13 булш малтан судлаж үр дүнг мэргэжлийн бүтээл, олон улсын эрдэм

Дорнод Монгол археологийн хээрийн судалгааны багын гишүүд

шинжилгээний хурлуудад илтгэл тавин хэлэлцүүлсэн билээ.

Эдгээрээс 2008-2010 онуудад Улаанзуухад орших хүрлийн үеийн бүлэг булшны дурсгалаас нийт 13 булш малтан

МУИС-ИЙН АРХЕОЛОГИ-АНТРОПОЛОГИЙН ТЭНХИМЭЭС 2011 ОНД ГҮЙЦЭТГЭСЭН АРХЕОЛОГИЙН ХАЙГУУЛ СУДАЛГААНЫ ТУХАЙ

судлаж үр дүнг мэргэжлийн бүтээл, олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлуудад илтгэл тавин хэлэлцүүлсэн билээ.

2011 онд “Дорнод Монгол”

төслийн хээрийн судалгааны явцад дээрхи дурсгалт газруудаас Улаанзуух, Адгийн гол, Энгэрийн бууц зэрэг газруудад орших Хүрэл, Хүннү, Монголын эзэнт гүрний үед холбогдох археологийн дурсгалуудаас нийт 11 булш малтан судалсан болно. Эдгээрээс Улаан зуух, Адгийн голд орших хүрэл зэвсгийн үед холбогдох 7 булш, Энгэрийн бууцын хүннү улсын үед холбогдох 2 булш, Монголын үед холбогдох 2 булш тус бүрийг археологийн зохих арга зүйн дагуу малтан судалсан болно. Мөн Тогоотын голын зүүн эргийн неолитын үеийн чулуун зэвсгийн үлдэгдэл нилээд бөөгнөрөлтэй байсан 3 хэсэгт 1,5x1 м, 2x3м,

2x4 м-ийн хэмжээтэй зүсэлтийн малтлага хийсэн болно.

Улаан зуухад 2008-2010 онд малтан судласан нийт 8 булшны олдворт он цаг тодорхойлох C14 анализын Японы

Д.Түмэн
МУИС. ШУ-ны доктор, профессор

“Polana Serves” мэргэжлийн лабораторид хийлгэсэн болно. Уг судалгаа Улаанзуухын хүрлийн энэхүү дурсгал МЭӨ 1400-1300 жилийн тэртээд холбогдох болохыг тогтоолоо.

Хоорондоо 5 км орчим зайтай орших Улаанзуух, Адгийн голд малтан судласан хүрлийн үеийн булшны дурсгалууд гадаад

зохион байгуулалт болон булшны дурсгалаас илэрсэн олдворууд (ваар савны хагархай, чулуун зүүлт) адилхан байсан төдийгүй талийгаачийг зүүн тийш чиглүүлэн түрүүлэг нь харуулан оршуулдаг нийтлэг зан үйлтэй байлаа. Энэ нь уг хоёр газрын дурсгал түүхэн нэгэн үеийх болохыг харуулж байна.

Сүхбаатар аймгийн Түвшинширээ сумын Дэлгэрхаан уулын өвөрт орших хүрлийн үеийн бидний малтан судласан эдгээр дурсгалууд нь гадаад зохион байгуулалт, оршуулгын зан үйл, дагалдуулж тавьсан эд өлгийн зүйлсээрээ Дорнод Монголын Хүрэл зэвсгийн үеийн нийтлэг

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

дурсгал болох дөрвөлжин булшны соёлын дурсгалаас төдийгүй Өвөр байгаль, Өвөр Монгол, Манжуурын бүс нутагт тархсан түүхэн энэ үеийн булшны дурсгалуудаас эрс ялгаатай байна.

Сүхбаатар аймгийн Түвшинширээ, Мөнххаан, Уулбаян сумдын заагт орших Дэлгэрхаан уулын бүс нутагт талийгаачийг зүүн зүг толгойг нь чиглүүлэн, түрүүлгэ нь харуулан оршуулах оршуулгын өвөрмөц зан үйл бүхий овог аймаг хүрэл зэвсгийн түрүү үед буюу МЭӨ 1400-1300 жилийн тэртээд иргэншин амьдарч байсан болохыг бидний судалгааны ажлын

үр дүн харуулж байна. Энэ нь хүрэл зэвсгийн үед энэхүү бүс нутагт орон нутгийн шинжтэй бие даасан нэгэн соёл (Улаанзуухын соёл) оршин байсныг гэрчлэх баримт болох боломжтой юм.

Мөн Дэлгэрхаан уул орчмын бүс нутагт дээд палеолитын үеээс, неолит, хүрэл, хүннү, түрэг, монголын үе хүртэл түүхэн үеийн асар арвин дурсгал байгаа нь энэхүү нутагт хэдэн мянган жилээр хүн ам тасралтгүй иргэншин амьдарч байсан түүхт бүс нутаг болохыг энд орших олон үеийн археологийн дурсгалын судалгаанаас харагдаж байна.

Иймд түүхэн олон үеийн археологийн дурсгал бүхий энэхүү бүс нутагт олон жилийн урт хугацааны археологийн хайгуул, малтлага судалгаа хийх шаардлагатай болох нь ARC-ийн санхүүжилтээр гүйцэтгэсэн “Дорнод Монгол” төслийн хүрээнд 2008-2011 онд явуулсан археологийн судалгааны үр дүн харуулж байна.

Э.Мижиддорж

МУИС-ын Улаанбаатар сургуулийн Археологийн тэнхимийн багш

МУИС-ийн УЛААНБААТАР СУРГУУЛИЙН АРХЕОЛОГИЙН ТЭНХИМИЙН 2011 ОНЫ ХЭЭРИЙН СУДАЛГААНЫ ТУХАЙ

МУИС-ийн Улаанбаатар сургуулийн Археологийн тэнхим нь 2011 онд дотоодын болон гадаадын байгууллага, судалгааны хүрээлэн, төвтэй хамтран хэд хэдэн хээрийн шинжилгээний ажлыг амжилттайгаар хийж гүйцэтгэв.

2011 оны хээрийн шинжилгээ-судалгааны ажлын нэг онцлог бол Монголын анхны үндэсний хөрөнгө оруулагчийн дэмжлэгтэйгээр, Археологийн тэнхимийн судлаач багш нар бие даан Архангай аймгийн Өндөр-Улаан сумын Балгасан тал буюу “Гол мод-II” хэмээх хүннүгийн язгууртны оршуулгын газрын I булшийг малтан шинжилсэн явдал болно.

Нэг. Археологийн тэнхим нь “Женко” группын “Түмэн хишигтэн” ХХК-тэй хамтран “Гол мод II ба Хүннүгийн өв соёл” төслийг 2011 оноос хэрэгжүүлж эхэлж байна. Төслийн хүрээнд 2011 оны 05-р сарын 29-нөөс 11-р сарын 07-ны хооронд Архангай аймгийн Өндөр-Улаан сумын Балгасан тал буюу “Гол мод-II” хэмээх Хүннүгийн язгууртны оршуулгын газрын 1-р булшны

малтлага судалгааг хийж дууслаа.

Археологийн хээрийн малтлага, судалгааны ангийн бүрэлдэхүүнд МУИС-ийн Улаанбаатар Сургуулийн Археологийн тэнхимийн эрхлэгч, археологич, профессор Д.Эрдэнэбаатар, Археологийн тэнхимийн багш, археологич, докторант Т.Идэрхангай, Б.Галбадрах, С.Оргилбаяр, А.Маратхаан, антропологич, докторант Э.Мижиддорж нар болон Улаанбаатар Их Сургуулийн археологи, түүхийн тэнхимийн 1-3-р ангийн 70 гаруй оюутан, Зэвсэгт хүчний 265-р ангийн 80 гаруй цэрэг, түрүүч, ахлагч, офицер, ажилтнууд ажиллав. Мөн БСШУЯ-ны харьяа Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч судлаач Д.Нямдорж, Н.Бат-Эрдэнэ нар маллагын талбайгаас илэрсэн олдворыг цэвэрлэх, анхан шатны бэхжүүлэлт хийх, аюул осолгүй зөөж тээвэрлэх нөхцлийг хангасан баглах, боолт хийх зэрэг ажлуудад туслалцаа дэмжлэг үзүүлж ажилласан болно.

Бидний малтлага судалгаа хийсэн 1-р булш нь үүдэвчний хамт 85 метр урттай, 46 метр өргөнтэй Монголд төдийгүй Евразид хамгийн том хэмжээтэй Хүннүгийн язгууртны булш байв. Хэмжээний хувьд томоос гадна бидний хийсэн археологийн малтлага судалгааны ажил нь Монгол анх удаа Хүннүгийн язгууртны булшыг 30 дагуул булш, 13 тахилын байгууламжийн хамт иж бүрнээр нь малтан шинжилсэн явдал юм.

2001 оноос 2010 он хүртлэх хугацаанд тус сургуулийн Археологийн тэнхимийн оюутны хээрийн үйлдвэрлэлийн дадлага сургалтын ажлын хүрээнд болон АНУ-ын Питтсбургийн Их Сургуультай хамтран хэрэгжүүлсэн “Хануй хөндий” төслийн хүрээнд 2001 оноос эхлэн дагуул булшнуудыг малтан судалж эхлэн, судалгаа, шинжилгээний эргэлтэд оруулаад байсан юм.

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

2011 оны маллага судалгааны ажлын явцад 1-р булшны маллагын гүн 5 метр

болоход булшны хойт хэсэгт 21 адуу, 3 хониор хийсэн хойлого, 17-19 метрийн гүнд хоёр эдэлгээний сүйх тэрэг, нэг бэлгэдлийн сүйх тэрэг, нэг дамнуурган сүйх, алт, мөнгө, хүрэл чимэглэлүүдийн хамт, 21 метрийн гүнд илэрсэн модон бунханы дотор талд тахилын хэсэгт ваар сав, хоёр хүрэл тогоо, хоёр хүрэл гүц, хаш, гартааман чулуун чимэглэл гэх мэт эд өлгийн олдворууд дагалдуулсан байсан бөгөөд одоо лабораторийн нөхцөлд сэргээн засварлах, баримтжуулалт хийх, гар болон гэрэл зурагт буулгах ажлуудыг хийж байна.

Бид "Гол мод-2 Хүннүгийн соёл" төслийг хэрэгжүүлэх явцад зөвхөн маллага судалгаа хийх биш Хүннүгийн түүх-соёл, археологийн судалгааны ажлын тухай 15 бүлэгт

бүрэн хэмжээний шинжлэх ухаан-танин мэдэхүйн баримтат киног "Хүннү" студитэй хамтран "Тал нутгийн Хүннү" хэмээх нэрийн дор баримтат киноны зураг авалтын ажлыг үргэлжлүүлсэн ба "С-1" болон МҮОНРТ-ээр цуврал нэвтрүүлэг хийсэн юм.

ХОЁР. Олон Улсын Монгол Судлалын Холбоо-ШУА-ийн Түүхийн хүрээлэн-Улаанбаатар сургууль-ОХУ-ын Санкт-Петербургийн Н.К.Рерихийн гэр музей-хүрээлэн хамтран хэрэгжүүлж буй "Төв Азийн археологийн шинжилгээ" төслийн баг 2011 оны 08 сарын 04-нөөс 09 сарын 15-ны хооронд Баянхонгор аймгийн Баянлиг, Шинэжинст, Өмнөговь аймгийн Гурвантэс зэрэг сумдын нутгаар археологийн хайгуул, маллага судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэв.

Судалгааны багт МУИС-ийн Улаанбаатар сургуулийн Археологийн тэнхимийн багш Т.Идэрхангай (Sc.MA), магистр З.Болортуяа, ОХУ-ын Петербургийн Их Сургуулийн Археологич А.А.Ковалев, Рерихийн музейн 3 ажилтан, Новосибирскийн археологич С.А.Яценко, А.В.Варенов болон бусад судлаачид оролцов.

Маллага судалгааг Баянхонгор аймгийн Баянлиг сумын Их Баян уулын ойролцоо Халихын булагт явуулсан бөгөөд энд хүрэл зэвсгийн эрт, дунд

болон хожуу үед холбогдох урьд өмнө судалгааны эргэлтэнд орж байгаагүй шинэ соёлын оршуулгын дурсгалуудыг илрүүлж, малтан судлав. Мөн энэ бүс нутаг болон түүний хил залгаа зарим нутгаар хайгуул судалгааны ажлыг давхар хийсэн юм.

Хайгуул судалгааны явцад зөвхөн археологийн дурсгалуудыг бүртгэн тэмдэглэхээс гадна нутгийн хөгшид, настан буурлуудаас тухайн нутаг орны холбогдолтой домог, хууч яриа зэргийг тэмдэглэн авсан болно.

ГУРАВ. МУИС-ийн Улаанбаатар сургуулийн Археологийн тэнхим БНСУ-ын Данкуукын Их Сургуулийн Умардын соёлын хүрээлэн хамтран "Дорнод Монгол ба Умардын Соёл" төслийг хэрэгжүүлээд 3 жил болж байгаа ба тус шинжилгээний

анги Дорнод Монголын бүс нутгаар судалгаа явуулж, түүхэн олон үед холбогдох археологийн дурсгалуудыг илрүүлэн судалгааны эргэлтэд оруулсаар ирсэн юм.

Энэ судалгааны ажлын хүрээнд Сүхбаатар аймгийн Дарьганга сумын Вааран хавцал хэмээх газар археологийн маллага судалгааны ажлыг 2011 оны 6-р сарын 24-нөөс 7 дугаар сарын 11-нийг хүтэлх хугацаанд явуулсан болно.

Тус судалгааны ангийн бүрэлдэхүүнд Улаанбаатар сургуулийн НУФ-ийн декан, археологич Д.Эрдэнэбаатар (Ph.D), Соёлын Өвийн Төвийн үл хөдлөх дурсгал хариуцсан мэргэжилтэн, археологич Б.Даваацэрэн, Археологийн тэнхимийн багш С.Оргилбаяр болон тэнхимийн магистрант, археологийн 2-4 курсын оюутнууд оролцлоо. Солонгосын талаас Боловсролын Удирдлагын Их Сургуулийн профессор Буг Ги Де болон тус сургуулийн мэргэжлийн ангийн оюутнууд оролцон ажиллав.

Судалгааны ажлын явцад Вааран хавцалд Тэвшийн соёлд хамаарах хоёр булш, хоёр тахилын байгууламж малтан судалсан байна. Булшнаас ваарны хагархай

ТАНИН МЭДЭХҮЙ, МЭДЭЭЛЛИЙН БУЛАН

болон хүний бүтэн яс, ногоон өнгийн сувс зэрэг эд өлгийн зүйлс олджээ.

Судалгааны ангийн хайгуулын хэсэг 07-р сарын 12-ноос 07-р сарын 19-ны хооронд Сүхбаатар, Дорнод, Хэнтий аймгийн нутгаар хайгуулын ажлыг зохион байгуулж 18 дурсгалт газартай танилцсан байна.

Хайгуул судалгааны багт МУИС-ийн Улаанбаатар сургуулийн НУФ-ийн декан Д.Эрдэнэбаатар, БСШУЯ-ны харьяа СӨТ-ийн мэргэжилтэн Б.Даваацэрэн, Солонгос улсын Данкуукийн Их Сургуулийн Умардын соёлын хүрээлэнгийн захирал И Сөн Гюү, Солонгос улсын Боловсролын Удирдлагын Их Сургуулийн профессор Буг Ги Дэ, БНСУ дахь Монгол судлалын нийгэмлэгийн профессор Чон Хо Ким нарын судлаачид оролцсон байна.

Хайгуул судалгааны баг

Дорнод аймгийн Халхгол сумын нутагт орших Тамсагбулагийн шинэ чулуун зэвсгийн суурингийн орчимд чулуун дараастай байгууламж, Сэргэлэн сумын нутагт орших Галын голын овоо хэмээх дурсгалыг газар дээр нь очиж үзэн БНХАУ-ын нутгаас олддог Улаан хадны соёлын хүрээнд хамаатуулан үзэж болох шинж тэмдэг байгааг ажиглажээ. Мөн Дорнод Монголын бүс нутагт цөөнгүй тохиолдох болсон хүн чулуун хөшөө, палеолитын үед холбогдож болох хадны зураг, киданы үед холбогдож болох шороон хэрэм зэргийг давтан үзэж баримтжуулсан болно.

Дээрх хайгуул судалгааны ажлын хүрээнд үзэж танилцсан дурсгалуудын ихэнх нь урьд өмнө нь судалгааны эргэлтэд орж байгаагүй бөгөөд судалгааны эргэлтэд зайлшгүй хамруулбал зохих дурсгалууд байв. Ялангуяа Төв Азийн эртний соёлын хүрээнд

хамаарч болох Тамсагбулагийн чулуун байгууламж, Сэргэлэн

сумын Галын голын овоо хэмээх дурсгал зэргийг археологийн арга зүйн дагуу шинжин судалж бусад ижил төрлийн дурсгалуудтай харьцуулан түүх, соёлын үнэ цэнэ ач холбогдлыг нь нарийвчлан тогтоох шаардлагатай ажээ.

Ж. Баярсайхан

Монголын Үндэсний музейн Судалгаа, үзүүлэн зохион байгуулалтын албаны дарга

МОНГОЛ АМЕРИКИЙН “БИЛҮҮТ- ХОТОН НУУРЫН ХАДНЫ ЗУРАГ БҮХИЙ ЦОГЦОЛБОР ДУРСГАЛТ ГАЗАР” ТӨСЛИЙН АРХЕОЛОГИЙН СУДАЛГАА

Монголын Үндэсний Музей нь 2011 оноос эхлэн АНУ-ын Зүүн теннессиин их сургууль болон Смитсоны хүрээлэнтэй хамтран “Билүүт” толгойн хадны

зураг болон түүний ойр орчим дахь булш оршуулгын газрыг судлах зорилго бүхий төслийг

хэрэгжүүлээ. Тус судалгааны баг 2011 оны 6 -р сарын 4 -ны өдрөөс 7 -р сарын 14 -ний өдрийг хүртэл Баян-Өлгий аймгийн Цэнгэл сумын нутаг Билүүт толгойн орчим хиргисүүр болон пазырыкийн үеийн булш мөн Түрэгийн үеийн тахилын онгон зэргийг малтан судаллаа. Малтлагийн үр дүнд хиргисүүрийн малтлагаас хадгалт муутай боловч Анотомийн байдлаа алдаагүй хүний яс мөн пазырыкийн булшнаас маш сайхан хээтэй шавар ваар, дүрслэл сайтай аргалын толгойн дүрстэй алтан чимэг зэрэг олдворууд илрүүлсний зэрэгцээ хойлогийн зан үйлтэй холбоотой нэлээдгүй зүйл илрүүлээ. Судалгааны төслийн бүрэлдэхүүнд Монгол

талаас ШУА-ийн Археологийн хүрээлэнгийн эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга Я.Цэрэндагва, Монголын Үндэсний Музейн СҮЗБА-ны дарга Ж.Баярсайхан, туслах судлаачаар МҮМ-н эрдэм шинжилгээний ажилтан Д.Шинэсаран, Г.Бүрэнтөгс, Америкийн талаас Вилям Фицью, Ричард Кортум МУИС-ийн оюутнууд оролцон ажиллав.

BRIEF IN ENGLISH

U.Sainbayar, Ts.Tsolmon

Specialist of Center of cultural heritage

The ICH elements inscribed from Mongolia on the UNESCO ICH Lists were added.

In November of 2011, at its sixth session of the Intergovernmental Committee for safeguarding the ICH in Bali, Indonesia in 2011, the Committee has inscribed the 'Folk long song performance technique of Limbe performances - circular breathing', the ICH element submitted by Mongolia, on the List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding.

The Limbe is a side-blown flute of hardwood or bamboo, traditionally used to perform Mongolian folk long songs. Through the use of circular breathing, Limbe performers are able to produce the continuous, wide-ranging melodies characteristic of the long song. Players breathe in through the nose while simultaneously blowing out through the mouth, using air stored in their cheeks to play the flute without interruption. Single stanzas of folk long song last approximately four to five minutes. A single song consists of three to five or more stanzas, which requires performance of the flute to continue uninterrupted for twelve to twenty-five minutes. Limbe playing is characterized by euphonious melodies, melisma, hidden tunes and skilful and delicate movements of the fingers and tongue. The small number of bearers of the element has become cause for concern with a considerable decrease in groups and individual practitioners.

The Catalogue 'Important Intangible Cultural Heritage of the Mongols' has published

The Center of Cultural Heritage under the Ministry of Education, Culture and Science is publishing this catalogue in English and Mongolian for the purpose of providing a reference for the general public to the ICH elements inscribed on the National and UNESCO Lists.

The Catalogue contains introductions and photos of 5 elements inscribed on the UNESCO 'Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity'; 4 elements inscribed on the UNESCO 'List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding'; 2 documents registered in the 'Memory of the World Register Documentary Heritage List'; brief introductions and photos of 88 elements included in the 'National Representative List of ICH' and the 'List of ICH in Need of Urgent Safeguarding' approved by the Education, Culture and Science Minister's 293rd Order on March 5, 2010; and brief biographies and photos of 100 bearers included in the 'List of ICH Bearers Possessing a High Level of Skill and Knowledge' approved by the Ministry of Education, Culture and Science.

"Borjigin Feast" Documentary Movie

The main goal for producing this documentary movie is to document the above intangible cultural heritage element in its original livelihood, environment where the bearers apply their own traditional technique, knowledge and skills inherited from their ancestors with its associated customs and rituals. Further, the movie would play an important role for disseminating the traditional element, and raising awareness on the importance to safeguard and transmit the element among public at the national and international levels.

Grand Festival of Folk Performing Arts

As noted in the "Law for Protection of Cultural Heritage" adopted in 2001, the "Grand Festival of Folk Arts" is to be organized every five years nationwide. The "Grand Festival of Folk Arts" organized in 2006, was held for the promotion of two elements of the UNESCO Representative List of ICH: the Traditional Music of the Morin Khuur and the Traditional Folk Long Song - Urtiin Duu. Participants included 800 long song singers and 800 morin khuur (horse-headed fiddle) players who were selected from all over Mongolia. The 2011 Grand Festival was organized in four domains of ICH including 1) oral traditions and expressions, 2) performing arts, 3) traditional customs and practices, and 4) craftsmanship. The Festival was organized with three stages providing the greatest possible participation of governmental and non-governmental organizations, communities, groups, households and individuals reaching up to 65,000 individuals-bearers. Among them, 820 participants were selected to participate at the third stage in the capital city during Naadam Festival.

Activities of the Center of Cultural Heritage in 2011

As of 2011, 48125 objects of 34832 types were registered in the registration and information state fund of cultural heritage at center. As well, the new museums Khushuu Tsaidam in Khashaat soum of Arkhangai province and Kharkhorum in Kharkhorin soum of Arkhangai province have sent their registration to the registration and information fund.

Since 2010, Tangible cultural heritage protection division has worked on creation of "Online catalogue of Mongolian museum objects" and registered and digital documented 5339 museum objects in 34 museums, 2 research institutes and 3 monasteries, which has classified as "Unique" and "Valuable". Information of unique objects have included in the electron catalogue. It would be presented by www.movable.eheritage.mn.

As well, division has submitted proposal for Professional Council, aiming to include the 16 items of Zanabazar into the classification of "Unique". According to the offer of Professional Council, the Government of Mongolia has approved the 16 items of Zanabazar as "Unique" objects. Today the number of "Unique" object has updated as 609.

July of 2011, division has organized training "Improvement of registration and information fund of cultural heritage at museum" for the museums of Uvurkhangai, Bayankhongor, Uvs, Zavkhan, aiming to improve the registration and information fund and provide registration method.

Registration and inventorying of immovable properties at Uvurkhangai and Dundgovi province have carried out in 2011.

Division has carried out survey of movable and immovable properties of Tsogttsetsii soum of Umnugovi province, in accordance with request of mining company "Energy Resource" LLC.

In 2011, conservation and protection division of cultural heritage at center has restored and conserved 96 museum objects of 11 museums. In the framework of implementation of "National Project for Protection and Conservation of Historical and Cultural Immovable Properties" by government, division has executed following works; made moulds and copies of rock inscriptions Tsogt at Delgerkhaan soum in Tuv province, immovable properties of Khul asgat at Mogod soum of Bulgan province, put introduction stone boards near complex monument of Kultur in Delgerkhaan soum of Tuv province, white house of Tsogt at Dashinchilen soum of Bulgan province and cleaning, consolidation and protection works of archeological sites. Conservators of division have involved practical training and workshops organized by Mongolian National Commission for UNESCO, Getty institute of Germany, ACCU-Nara of UNESCO, Ministry of Education, Culture and Science, Williamstown Art Conservation Center of USA and Japan fund etc.

The Center of Cultural Heritage is a competent and professional body for protecting tangible and intangible cultural heritage. The ICH Protection Division at the Center of Cultural Heritage was established in 2008. The ICH Protection Division is a responsible unit at the national level for: protection, advertisement, documentation (audio-video) of ICH elements; identification and registration of ICH bearers, and helping them transmit their skills and knowledge to the next generation; establishment and improvement of the consolidated registration and information database and its archival management.

Center has collaborated with Energy Resources LLC on protection of cultural heritage

The Energy Resource LLC has made the ER-11-297 "Execution Contract of Cultural Heritage Survey and Management Plan" with Center of Cultural Heritage under the Ministry of Education, Culture and Science of Mongolia, in August 1st of 2011, aiming to make primary registration and documentation of tangible and intangible cultural heritage; to determine heritage location; to give assessment on storage and protection; and to make protection proposal for cultural properties and heritages at Tsogttsetsii soum and 245 km of paved road along to affected area of project "Ukhaa khudag".

In the frame of this work, Center of Cultural Heritage has organized 3 survey teams for studies of movable heritage, immovable heritage and intangible cultural heritage, and carried out the survey from August 1st to October 1st of 2011. The survey has led by G.Enkhbat, who is director of Center of Cultural Heritage under the Ministry of Education, Culture and Science.

Survey team of immovable properties has examined and registered 109 immovable properties at 23 cultural sites, including graves, petroglyphs, sacrificial stone structures, balbal stones, ruins of ancient city, wall, inscriptions on rock, ruin of temple, monasteries, which are belong to Bronze Age.

Survey team of movable properties has carried out the survey following two categories as objects and properties of local museum and private properties of locals. Team has made primary registration and documentation of 92 objects of local museum and 47 objects.

Total 30 ICH bearers, who are locals and origin from Tsogttsetsii soum, and 87 elements of ICH, transmitted from past to the present have involved to the survey by team of intangible cultural heritage

Preservation of ancient grave

July and August of 2011, the joint team of Institute of History, Mongolian Academy of Sciences and L.N Gumilev Eurasian national university at Astana city of Kazakhstan has carried out archeological examination and excavation to the funeral place of Tureg (Turkish) period belong to 6th or 7th centuries at place called Shoroon Bumbagar in mountain of Maikhan in Bayannuur soum of Bulgan province.

It has built for commemoration of Turkish noble and numerous findings, such as sculpture of standing man, cavalry, sculpture of horse, camel, lion, cow, dragon, galbingaa (similar with garuda bird), wooden door, fabric items, gold

BRIEF IN ENGLISH

coin, gold items and gilt bronze items were discovered.

August of 2011, conservators of center D.Nyamdorj and N.Bat-erdene have worked in the excavation site for 2 weeks and executed preliminary cleaning and consolidation to the discovered findings. Also, conservators have moved the dust of wall painting and made consolidation for color of painting prevent from exfoliation.

Conservation of textile objects

There are various types of damage are found on textiles, for example, to be shrink, stretch up, deformed, grow mould and lichen, color assimilated and spots resulting from humidity, to be discolored, torn, covered with dust resulting from dryness and decorations missed, wrong labeling etc. Observing the conservation procedure of textiles, there are various damages occurred from water and humidity.

Besides with conservation of fabric objects, we have conserved 10 hats of Dornod province museum, which have damaged, discolored, soiled, deformed and decorations missed. In order to prevent from chemical, physical, mechanical damages to storage them in the horizontal shelf, carton box and to keep them with their moulds.

Conservation of Thangka painting

This year, numerous big-sized thangka paintings of Bogd Khaan Palace Museum were conserved in the painting conservation studio of center. Due to biological, chemical, mechanical damages they have damaged and covered with dust, smoke of butter lamp, water spots and some other mechanic damages.

Cleaning of art painting

Since 2009, conservators of center have conserved and cleaned about 300 art paintings of Modern Art Gallery, which has covered with soot and smoke due to the fire influence of 2008 and 2009.

In 2011, conservators have cleaned about 50 art paintings and division has purchased some needful equipments and tools of painting conservation from USA, by the support of Ambassadors Fund for Cultural Preservation.

After installation of these equipments, conservation and restoration of scorched and fire damaged art paintings will start.

Collaboration with Chinese Academy of Cultural Heritage

According to the Cultural Exchange Plan of Government of Mongolia and the Government of the People's Republic of China, which has implementing 2010 to 2013, the Center of Cultural Heritage has signed in the MOU with Chinese Academy of Cultural Heritage, aiming to collaborate on the protection, conservation of cultural heritage, train staffs and share experiences.

During 21st -28th May of 2011, delegations led by director G.Enkhbat have visited to Chinese Academy of Cultural Heritage at Beijing city and archeological underground museum of Xian city at Xian region in People's Republic of China.

In the framework of MOU, parties shall collaborate on conservation of stone monument called Ikh Burkhan in Sumber soum, and preservation of ancient tower called Kherlen Bars in Tsagaan-Ovoo soum of Dornod province, and to study techniques suitable to the natural and weather conditions in Mongolia for the restoration and conservation of historic architectures and color paintings on the architectures, and to joint implement the project on the professional capacity building for Mongolian experts and staffs through trainings and workshops on the conservation of cultural properties.

Re-registration Work of ICH and its Bearers

The ICH registration and information database at the local level is considered the source of cultural heritage information. This ICH database is kept at provincial and local (soum) museums and research departments. The ICH registration and information system is designed to be updated, enriched and improved annually. Proper personnel such as ICH registration and information officers were employed and empowered at these museums and departments.

The "Primary Registration Work of ICH and its Bearers" was conducted for the first time in 2010, covering 85 percent of all the administrative units in Mongolia, including 283 out of 329 soums of 21 provinces and all 9 districts of Ulaanbaatar. Overall, 88 ICH elements were identified and registered and 3,339 individuals were identified as ICH bearers. Covering 314 soums and 9 districts, the re-registration in 2011 has increased the number of individuals identified as ICH bearers to 5,701. The results of the registration census are a valuable asset gathered as a source to further elaborate the short and long term objectives, policies and programs for safeguarding and transmitting ICH.

Measurement of object

Sh.Enkhtuya specialist at Protection division of tangible heritage has written in her article about the measurement of object.

Conservation of metal objects

Head conservator S.Chinzorig has written in this article about conservation of metal objects, as well cleaning methods. Conservation of metal objects should be carried out following 3 steps, in the first determination of damage causes, in the second cleaning, conservation, protection and in third well storage condition.

Symbol of New Era

Nicholas Roerich, also known as Nikolai Konstantinovich Rerikh was a Russian mystic painter, philosopher, scientist, writer, traveler, and public figure. A prolific artist, he created thousands of paintings and about 30 literary works. Roerich was an author and initiator of an international pact for the protection of artistic and academic institutions and historical sites and a founder of an international movement for the defense of culture. Roerich earned several nominations for the Nobel Prize.

In 1927, Nicholas Roerich gave one of his paintings titled King Shambhala – Rigden-Dagba or 'Khulegt baatar' to the Government of Mongolia as a gift. Among his 21 paintings with contexts of Mongolia such as the 'Mother of Chinggis Khaan', 'Mongol', 'Bum-Erdene' and etc, the largest one is the above painting being kept at the Zanabazar Fine Arts Museum. In 1995, the painting was registered as historical and cultural invaluable property of Mongolia with a title of 'Hero with Red Horse'.

999 Morin Khuur players at the Sukhbaatar Square

The morin khuur (Horse-head fiddle) is a traditional Mongolian bowed stringed instrument. It is one of the most important musical instruments of the Mongolian people, and is considered a symbol of the Mongolian nation. The Cultural Days of Zavkhan province took place in Ulaanbaatar between 5th and 11th July, 2011. The opening event held at Sukhbaatar Square at 11am on 5th July and a total of 999 Morin khuur players had performed.

Safeguarding of inscription monument Buleenii ovoo

May 2-4th of 2011, team of center has transferred the inscription monument Buleenii ovoo at Erdene soum of Dornogovi province to the National Museum of Mongolia in Ulaanbaatar city, joint with National Museum and Governing Administration of Erdene soum, aiming to protect the monument from natural and social negative factors. In 2010, survey team of Mongolian and Japanese joint project "Script" has examined this inscription monument and determined its time belong to Qidan period. Conservators of center have made mould from inscription monument and today the original monument is displaying in the hall "Ancient state" of National Museum of Mongolia.

The State Merited Cultural Worker was born from Dundgovi province, the birthplace of song and fiddle

Born in Deren soum of Dundgovi Province in 1943, Mr. Dadisuren is a Long Song singer and Morin khuur (horse head fiddle) player. He sings in the Borjigin and Bayanbaraat style. Mr. Dadisuren has more than 170 apprentices. He is a multiple gold medalist from the Folk Arts Festival and was awarded the title of State Merited Cultural Worker in 2011.

Two Documentary Heritage Elements from Mongolia were inscribed on the UNESCO 'Memory of the World' Register

Cultural Heritage is classified as tangible and intangible. Documentary heritage is especially important since it involves both tangible and intangible elements of cultural heritage. Documentary heritage results from writing down and perpetuating intellectual cultural properties. UNESCO established the Memory of the World Programme in 1992. Since then, it has been inscribing Documentary heritage from around the world to the 'Memory of the World Register.'

Mongolia has two invaluable elements of documentary heritage inscribed in the 'Memory of the World Register:' the "Lu.Altan Tobchi" and the "Mongolian Shunkhan Tanjur." These are the first ones from Mongolia to become inscribed in the 'Memory of the World Register' listing

BRIEF IN ENGLISH

Uriankhai epic performer S.Choisuren

This year is the 100th birth-anniversary of the renowned Uriankhai epic performer Sukhiin Choisuren. He mastered in 11 separate epics with overall 39830 lines of verses. Not only mastering in epic performances, he has left a rich repertoire of oral traditions and expressions such as benedictions, odes, tales, legends, songs and poems to the next generations. Mr.Choisuren is one of the most talented and renowned individuals who contributed greatly in the transmission and development of Mongolian invaluable oral traditions and customs. His own true efforts, endeavors and interest have played important roles in becoming a true minstrel.

Mongolian Traditional Coaxing Ritual for Camel Calves

Mongolian ICH element 'Coaxing ritual for camel calves' was submitted by Mongolia for possible inscription on the List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding in 2011. Camel milk is an important source of food in Mongolia's Gobi desert, as well as a means of preventing illness and healing disease, and camels are vital to the lives of nomadic peoples of the region. The coaxing ritual is used by herders to save newborn camel calves orphaned or rejected by their mothers, and to avoid the loss of vital camel milk. A camel mare is coaxed into accepting an orphaned or estranged calf by the singing of a melody accompanied by the morin huur horse-head fiddle. This handling technique helps the survival of newborn calves and maintains the mother's lactation. The words of the ritual have become absorbed into poems and songs and constitute an important element of Mongolian oral tradition as well as an allegory about the importance of patience and acceptance in relationships. Transmitted by elder to younger herders interested in learning traditional singing or the musical skills of coaxing, the ritual is starting to diminish. Few old people know the poems and melodies and even fewer can play the morin huur. Many former performers have migrated away from the countryside, in part due to unfavorable weather conditions and land erosion in the Gobi desert, both of which have led to a drop in the numbers of camels and herders.

Training, seminar "Collection method of Natural objects"

November 7th-8th of 2011, the training, seminar "Collection method of Natural object" has organized for researchers of local museums, under collaboration with Center of Cultural Heritage and Natural History Museum of Mongolia.

Researchers, curators, museum guides and registrars of Bayankhongor, Govi-Altai, Govi-sumber, Darkhan-Uul, Dornod, Dornogovi, Dundgovi, Zavkhan, Sukhbaatar, Selenge, Tuv, Khentii and Khuvsgul province museums have involved to the training. Purpose of this training is, to solve problems of local museum, which occurred on collection, conservation, renewal of natural objects.

Frame of this training, we have provided handbook "Collection method of museum objects" for every participants and gave certification "Collection method of natural objects".

Conservation of Bogd Zonkhov

Copper statue Bogd Zonkhov or Tsongkhapa of Khuvsgul province museum has conserved in the metal conservation studio of center, which has created by unknown artist in 17th-19th century.

Nomadic civilization and archeological survey

Mongolian- Kazakhstan joint project "Ancient Turkish heritage at territory of Mongolia"

Examiners of Institute of History, Mongolian Academy of Sciences and L.N Gumilev Eurasian University at Astana city of Kazakhstan have carried out joint archeological examination and excavation at place called Shoroon bumbagar in mountain Maikhan, territory of Bayannuur soum of Bulgan province. During this examination, examiners have discovered human remains with silk pouch, golden items with silk pouch, golden coins, silver coins, golden belt, golden bell, golden ornaments of saddle, wood carvings, silver, bronze, iron, ceramic, fabric items, human carved figures, wall paintings, female and male dolls etc. As a result of preliminary survey, it is belong to end of 6th century AC and beginning of 7th century AC.

Mongolian-Russian joint project "City and towns of ancient nomads"

International Institute for the Study of Nomadic Civilizations, Mongolia and Far Eastern Branch of Russian Academies of Sciences have jointly examined and excavated the city remain Khermen denj at territory of Zaamar soum in Tuv province for 2nd year, belong to history of Khyatan state. Center part of Khermen denj city was excavated and

numerous vase fragments, stone, bone and iron items were discovered.

Mongolian-Buryat Republic of Russian Federation joint project "Survey for town and city of Central Asian nomads"

This year, survey team of joint project has worked in eastern region of Mongolia including Sukhbaatar, Dornod province, and executed some measurements, surveys and topographic works for city and town remains of ancient nomads. Survey team has examined city and town remains of Tereljiin durvuljin, Guvadov, Burkhiin durvuljin belong to Khunnu period, Zuun, Baruun kherem, Kherlen Bars city belong to Qidan state and some city remains belong to Mongol period. Also team has newly discovered four ancient city remains in territory of Khentii and Sukhbaatar province. Further, gobi and desert of Mongolia to be examined by the survey team. Another purpose of this project is to examine the city and town remains of neighboring countries, which created by nomads. In the frame of this examination, team has worked in territory of Khakas and Tuva, Russia in 2011. Survey team has examined 14 city and town remains belong to history of nomads, and made their research description and sketch.

Mongolian-Japanese joint project "Survey and examination for scripts of nomads"

In the frame of this project, examiners have carried out excavation to the Khar Bukh Balgas at territory of Dashinchilen soum in Bulgan Province, in 1st-15th July of 2011. As a result of this excavation, some butter lamps, small and big tsats (similar with ceramic stupa), bricks with ornaments were discovered, which belong to history of Buddha religious of 16-17th century. Also some birch bark sutra fragments were discovered relevant with Buddha religion.

Archeological survey of National University of Mongolia, 2011

In 2011, in the framework of project "Dornod Mongol" team for field survey has excavated 11 graves at place called Ulaanzuukh, Adgiin gol, Engeriin buuts in Tuvshinshiree soum of Uvurkhangai province, which belong to Bronze, Khunnu and Mongol Empire.

Eight of them analyzed C14 analyzing by professional laboratory "Polana Serves" in Japan and it has determined that, they belong to BC 1400-1300.

External structure and discovered findings (fragments of vase and stone ornaments) of graves at Ulaanzuukh and Adgiin gol were similar, moreover, their funeral practice were common placing the dead human bodies in prone position alternately than placing them directed to the east. It is shown that, these graves at that 2 site belong to one historic period.

Survey report of Archeological Department of Ulaanbaatar University, National University of Mongolia-2011

In 2011, Archeological Department has organized several field surveys cooperated with domestic and foreign research institutes and centers.

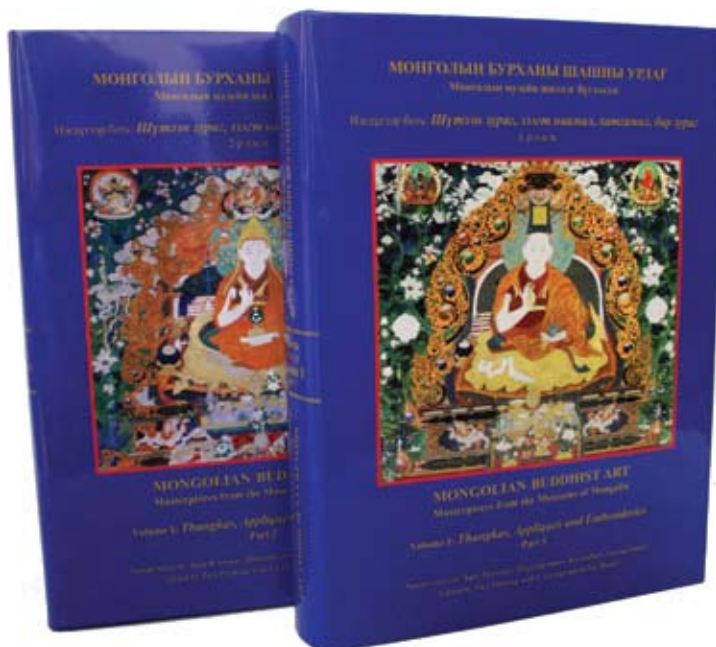
May 29th-November 7th of 2011, survey team of department has examined and excavated 1st grave of Khunnu funeral site called "Gol mod-2" by the support of "Tumen khishigten" LLC under group "Jenko".

Survey team of project "Archeological survey of Central Asia" by International association for Mongol Studies, Institute of History of Mongolian Academy of Sciences, University of Ulaanbaatar, Rerikh house museum of St.Petersburg, has carried out archeological excavation and examination in Bayanlig and Shinejineest soum of Bayankhongor province and Gurbantes soum of Umnugovi province, in August 4th-September 15th of 2011.

June 24th-July 11th of 2011, in the frame of project "Eastern Mongolia and Northern Culture", Eastern Culture Institute of Dankook University, Korea and Archeological Department of Ulaanbaatar University, Mongolia have jointly organized archeological examination and excavation in place called Vaaran khavtsal at Dariganga soum of Sukhbaatar province. July 12-19th of 2011, the survey team of project has worked in territory of Sukhbaatar, Dornod, Khentii province and travelled 18 cultural sites of these provinces.

2011 ОНД ХЭВЛЭГДСЭН СОЁЛЫН ӨВИЙН ХОЛБОГДОЛТОЙ НОМ, ЗОХИОЛУУД

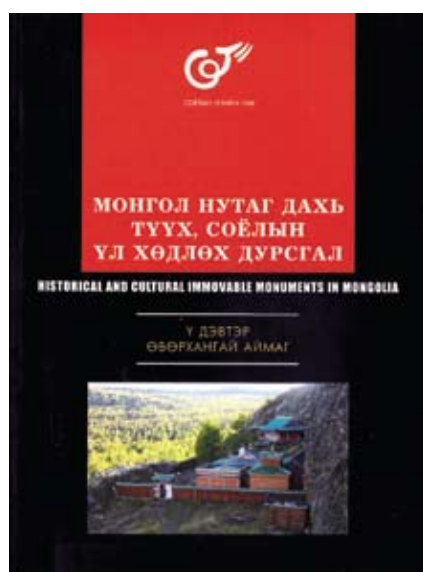
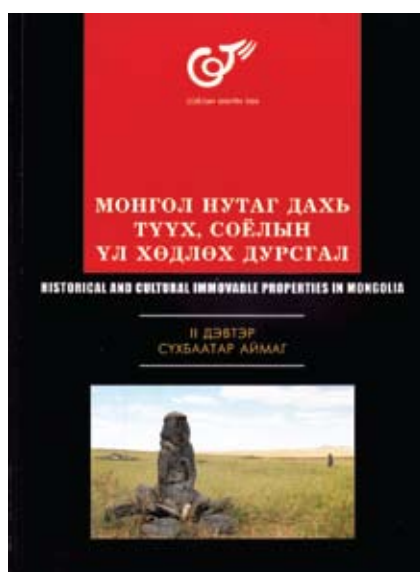
Монголын бурханы шашны урлаг
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

Монгол нутаг дахь түүх,
соёлын үл хөдлөх дурсгал
Сүхбаатар аймаг (2 дахь хэвлэл)
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

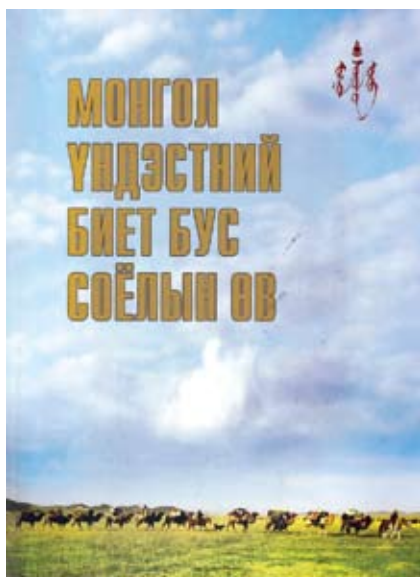
Монгол нутаг дахь түүх,
соёлын үл хөдлөх дурсгал
Өвөрхангай аймаг
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

Монгол нутаг дахь түүх,
соёлын үл хөдлөх дурсгал
Сэлэнгэ аймаг
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

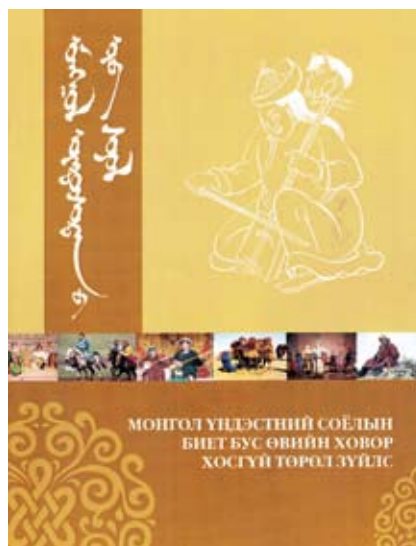
**Монгол үндэстний биет бус
соёлын өв**

Зохиогч: Н. Уртнасан

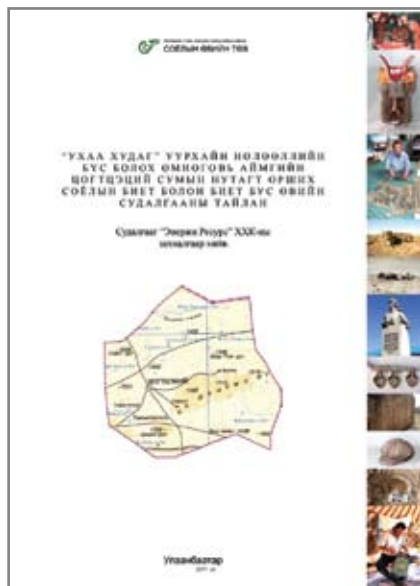

**Монгол үндэстний соёлын биет
бус өвийн ховор хосгүй төрөл
зүйлс**

Зохиогч: С. Юндэнбат

**“Ухаа худаг” уурхайн нөлөөллийн
бус болох Өмнөговь аймгийн
Цогтцэций сумын нутагт орших
соёлын биет болон биет бус
өвийн судалгааны тайлан**
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

**Өмнөговь аймгийн Цогтцэций
сумын нутаг дахь соёлын өв
хамгаалах хөтөлбөр**
Зохиогч: Соёлын өвийн төв

“Улаанбаатар принт” ХХК-д хэвлэв. www.ubprint.mn

☞ СОЁЛЫН ӨВИЙН ТӨВӨӨС ЭРХЛЭН ГАРГАВ.

Шуудангийн хаяг : Сүхбаатарын талбай 3, СБ дүүрэг Улаанбаатар 210620а, Монгол улс

И-мэйл: cch@monheritage.mn, cch_fund@monheritage.mn

Утас: 312735, 70110677

Факс: 976-11-312735

Вeб сайт: www.monheritage.mn

Дугаарыг эрхэлсэн: С.Юндэнбат

Эх бэлтгэл: П.Чинбат, Б.Амансүх